

UNIVERZITET U BEOGRADU
FILOZOFSKI FAKULTET

Milan Z. Jovanović

**UZROČNOST, KONDICIONALNI I
PLURALIZAM**

doktorska disertacija

Beograd, 2020

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

Milan Z. Jovanović

**CAUSATION, CONDITIONALS AND
PLURALISM**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2020

Mentor:

dr Miljana Milojević, vanredni profesor
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Članovi Komisije:

dr Vojislav Božičković, redovni profesor
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Živan Lazović, redovni profesor
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Bojan Blagojević
Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu

Datum odbrane:

Mentorki, prof. dr Miljani Milojević, dugujem ogromnu zahvalnost za izuzetnu posvećenost, nesebično izdvojeno vreme, te za sve stručne sugestije i komentare koji su mi bili dragoceni prilikom izrade disertacije.

Iskreno sam zahvalan prof. dr Vladanu Đorđeviću, od koga sam puno naučio o pitanjima kojima se bavim u disertaciji. Upravo je saradnja sa njim uticala na moje interesovanje za teorije uzročnosti.

Posebnu zahvalnost dugujem kolegi i prijatelju dr Marku Periću na čitanju i komentarisanju završnih verzija disertacije. Zahvalan sam mu i na nebrojenim podsticajnim filozofskim razgovorima koje smo vodili tokom doktorskih studija.

Na kraju, neizmerno sam zahvalan svojoj porodici, majci Oliveri, ocu Zoranu i sestri Mileni, na bezrezervnoj podršci i pomoći tokom čitavih studija. Njima posvećujem ovaj rad.

UZROČNOST, KONDICIONALNI I PLURALIZAM

Rezime

Ova doktorska disertacija bavi se savremenim pojmovnim analizama uzročnosti. U centru njene pažnje nalaze se Luisova (David Lewis) protivčinjenička analiza uzročnosti i Holov (Ned Hall) uzročni pluralizam. Preciznije, u njoj se ispituje mogućnost formulisanja adekvatne pojmovne analize uzročnosti u širem okviru luisovskog projekta (LP), tj. mogućnost formulisanja teorije koja koristi Luisovu protivčinjeničku analizu ili je izgrađena na njenim osnovama.

Glavna tvrdnja disertacije je da se pod okriljem LP ne može formulirati kompletna i adekvatna pojmovna analiza uzročnosti. Argument koji nudim u prilog ovoj tezi suštinski zavisi od mog određenja LP kao metodološki hibridnog istraživačkog programa, koji nastoji da u sebe inkorporira sledeće dve karakteristike: izvesne realističke pretpostavke o uzročnoj relaciji, kao i svakodnevne intuicije o prirodi uzročnosti. Ipak, te dve karakteristike stvaraju napetost u samom projektu i dovode do sukobljenih zahteva i kriterijuma koje bi neka data teorija (iz LP) morala da ispuni. U disertaciji nastojim da pokažem da upravo tako opisana tenzija objašnjava i druge brojne probleme s kojima se susreće kako Luisova, tako i Holova pluralistička teorija uzročnosti koja prihvata osnovne pretpostavke LP.

Disertaciju počinjem sažetom analizom Raselovog (Bertrand Russell) argumenta protiv uzročnog realizma. Podvlačeći slabosti u Raselovoj argumentaciji, pokušao sam da pokažem kako ta poznata i uticajna kritika ipak nije uspela da spreči ili obeshrabri mnoge savremene teoretičare uzročnosti da budu realisti, makar u nekom skromnom smislu.

U drugom delu, okrećem se Luisovoj protivčinjeničkoj teoriji (PT), kao vrlo obećavajućoj reduktivnoj analizi uzročnosti sa umerenim realističkim pretpostavkama (RP). Međutim, originalna verzija PT suočava se sa problemom kasnog predupređivanja, zbog kojeg Luis kasnije u teoriju uvodi pojam kvazizavisnosti. Uvođenje tog pojma ipak ne rešava u potpunosti problem kasnog predupređivanja ali zauzvrat rasvetljava postojanje sukobljenih zahteva unutar same PT – da uzročnost treba da bude istovremeno i intrinzična i ekstrinzična relacija. Tako otkriveni unutrašnji sukob bio je ujedno i razlog zbog kojeg Luis odustaje od PT i formuliše teoriju uzročnog uticaja (TU). Nakon izlaganja i razmatranja nekih poznatih argumenata protiv TU, i bavljenja problemom verne interpretacije te teorije, ponudio sam novi protivprimer za – prema mom mišljenju – najdobronamerniju interpretaciju TU. Na kraju, nastojim da pokažem da brojni problemi koje TU ne može da reši ukazuju na to da ona nije korak napred ka adekvatnoj teoriji uzročnosti.

Predmet trećeg dela disertacije je uzročni pluralizam (UP). Taj deo počinje definisanjem UP, a nastavlja se izlaganjem i analizom njegovih različitih tipova. Budući da sam u radu posebno zainteresovan za Holov uzročni dualizam (kao teoriji koja pripada LP), istražujem da li ta verzija UP može rešiti ranije pomenuti sukob između suprotstavljenih uzročnih određenja i bude od pomoći za izgradnju adekvatne teorije uzročnog govora. Iako disjunktivna strategija Holovog UP rešava neke od problema s kojima se susreće PT, nastojim da pokažem da se problemi nalik njima ponovo javljaju, što dokazuje da je i ta teorija ipak neuspešna. Štaviše, Holova teorija pokazuje, na još očigledniji način, duboke metodološke probleme u vezi sa ulogom i značajem uzročnih intuicija za LP.

Četvrti i zaključni deo disertacije posvećen je metodološkim problemima LP. Na tom mestu nudim dijagnozu prema kojoj glavni izvor pominjanih problema leži u dubokom konfliktu između realističkih pretpostavki LP i njegove teorijske aspiracije da inkorporira svakodnevne uzročne intuicije. Namera mi je da pokažem da je te dve ambicije zapravo nemoguće pomiriti, budući da realističke pretpostavke vode u odbacivanje pragmatičkih faktora kao relevantnih za uzročnu analizu, dok insistiranje na slaganju sa intuicijama (kao kriterijumu za adekvatnost teorije) naglašava značaj upravo tih pragmatičkih faktora koje nastojimo da ignorišemo.

Taj negativni rezultat, ukoliko je ubedljiv, može se posmatrati kao jak argument u prilog kontekstualizmu u filozofskim teorijama uzročnog govora. Disertaciju zaključujem kratkom analizom perspektive, privlačnosti i ubedljivosti te pozicije.

Ključne reči: Protivčinjenička teorija uzročnosti, uzročni pluralizam, teorija uzročnog uticaja, uzročni dualizam, uzročni realizam, metodologija, intuicije, kontekstualizam.

Naučna oblast: Filozofija

Uža naučna oblast: Uzročnost

UDK broj: 122:800.1

CAUSATION, CONDITIONALS AND PLURALISM

Abstract

This doctoral dissertation is concerned with contemporary conceptual analyses of causation. It primarily focuses on Lewis's counterfactual theories of causation and Hall's causal pluralism. Specifically, the dissertation investigates the possibility of developing adequate conceptual analysis of causation within (broadly construed) Lewisian project (LP): by using Lewis's counterfactual analysis or building further upon it.

The central claim of the dissertation is that LP cannot succeed in offering a complete and adequate conceptual analysis of causation. The argument I have provided in favour of this claim depends crucially on my account of LP as a methodologically hybrid research programme that aims to incorporate both: certain realistic assumptions about causal relation on the one hand and ordinary linguistic intuitions about causation, on the other. However, these two characteristics create strong tension within the project and lead to conflicting demands and criteria that given theory (from the LP) has to meet. In this dissertation I claim that this internal conflict can also explain further problems that both Lewis's and Hall's pluralistic theory of causation (both belonging to LP) face.

I begin the dissertation with a brief analysis of Russell's argument against causal realism. By highlighting the flaws in Russell's argumentation, I aim to show that such an influential critique still does not deter many of the contemporary causal theorists from being realists, at least, in some modest sense.

In the second chapter, I turn to Lewis's Counterfactual Theory (CT), as the promising reductive analysis of causation with modest realistic assumptions (RA). Nevertheless, the original version of CT has faced the problem of late pre-emption, which led Lewis to introduce the notion of quasi-dependence into the theory. The introduction of quasi-dependence did not solve the problem of late pre-emption, but it has revealed conflicting requirements for the causal relation within CT, namely that causation should be both intrinsic and extrinsic relation. That was the reason why Lewis gave up on the CT and formulated the Influence Theory of Causation (IT). After presenting and evaluating some well-known arguments against IT, and examining issues pertaining to the right interpretation of that theory, I offer a new counterexample to – what I deem to be – the most charitable reading of IT. Finally, several different problems and difficulties with IT prove that IT represents a futile attempt to formulate an adequate theory of causation.

The topic of the third part of the dissertation is causal pluralism (CP). I start by defining CP, and proceed by presenting and analysing different types of CP. Especially interested in Hall's causal dualism (as the theory that belongs to LP), I examine whether this version of CP can resolve the (earlier indicated) conflict between opposing causal restrictions and help formulate an adequate conceptual analysis of causation. Although the disjunctive strategy of Hall's CP solves some of the problems faced by CT, I argue that similar issues are reoccurring, proving the theory ultimately unsuccessful. Moreover, Hall's theory brings to the light, even more vividly, deep methodological problems concerning the role and importance of causal intuitions within LP.

The fourth and concluding chapter of the dissertation addresses some methodological problems of LP. There I offer a diagnosis according to which the source of those problems lies in the deep conflict between RA of LP and its theoretical aspiration to incorporate everyday causal intuitions and provide a conceptual analysis that is essentially a theory of causal talk. I try to establish that those two ambitions are impossible to reconcile since RA results in rejecting the pragmatic factors as relevant for causal analysis while insisting on agreeing with intuitions (as the adequacy criterium for the theory) highlights the importance of exactly those conversational and contextual factors we aim to ignore.

This negative result, if plausible, can be regarded as a strong argument in favour of contextualism in philosophical theories of causal talk. I conclude the dissertation by briefly examining the prospects of this position.

Keywords: Counterfactual theory of causation, causal pluralism, influence theory of causation, causal dualism, causal realism, methodology, intuitions, contextualism.

Scientific field: Philosophy

Scientific subfield: Causation

UDC number: 122:800.1

Sadržaj:

Predgovor	1
1. Rasel i savremeni uzročni realizam	3
1.1. Raselova kritika principa uzročnosti	3
1.2. Odgovor savremenog uzročnog realizma	6
2. Luisova protivčinjenička teorija uzročnosti	12
2.1. Prikaz teorijâ	12
2.1.1. Starija teorija	13
2.1.2. Novija teorija	20
2.2. Detaljnija analiza i problemi teorije uticaja	21
2.2.1. Stepenovanje uticaja	22
2.2.2. <i>Desiderata</i> za teoriju uzročnog govora	27
2.2.3. Kontekstualno osetljiv <i>prag</i> za uticaj	29
2.2.4. Protivprimeri za teoriju uticaja	32
2.2.5. Još neki prigovori	41
2.2.6. Pouke iz protivprimera za teoriju uticaja	43
3. Uzročni pluralizam	45
3.1. Tipovi uzročnog pluralizma	46
3.1.1. Uzročni pluralizam Nensi Kartrajt	49
3.1.2. Uzročni pluralizam Statisa Psilosa	52
3.2. Uzročni pluralizam Neda Hola	59
3.2.1. Negativni program teorije	59
3.2.2. Pozitivni program teorije	63
3.2.3. Analiza pojmova	66
3.3. Problemi za Holovu poziciju	68
4. Metodološki problemi, pouke i zaključna razmatranja	73
4.1. Hibridnost luisovskog projekta	73
4.1.1. Realističke pretpostavke Luisovog projekta	74
4.1.2. Luisov projekat i uzročne intuicije	76
4.2. Problemi sa hibridnošću luisovskog projekta	79
4.2.1. Neuspeh Luisove i Holove analize	79
4.2.2. Realističke pretpostavke i negativna uzročnost	80
4.2.3. Nediskriminatorni pojam uzroka i intuicije	83
4.2.4. Neizvodljivost luisovskog projekta	85
4.3. Kontekstualizacija uzročnosti	85

4.3.1. Od čega odustati?	85
4.3.2. Odustajanje od RP	86
Literatura	89
Spisak slika	94
Spisak skraćenica	95
Biografija autora	96

Predgovor

Ova doktorska disertacija sastoji se iz četiri dela, koja čitaocu na prvi pogled mogu izgledati nedovoljno povezano. Prvi deo je usmeren na poznatu Raselovu kritiku uzročnog realizma, koja tematski pripada oblasti metafizike uzročnosti i filozofiji nauke. Drugi deo disertacije je posvećen teoriji koja se pak najčešće predstavlja kao jedna moguća konceptualna analiza uzročnosti, pa je tematski možemo pre pripojiti filozofiji jezika ili filozofskoj logici, nego metafizici uzročnosti. Treći deo se bavi različitim vrstama uzročnih teorija koje povezuje jedino to što su pluralističke.¹ Četvrto i zaključno poglavlje disertacije, predstavlja najvećim delom metodološko istraživanje o teorijama uzročnosti.

Iako je izvesno da će najbolji sud o povezanosti ovih poglavlja na kraju čitanja disertacije izvesti sâm čitalac, želim da u ovom kratkom predgovoru otklonim nekoliko potencijalnih nesporazuma, i ukoliko mi to pođe za rukom, učinim čitanje ovog rada lakšim i zanimljivijim.

Problemski gledano, središte ove disertacije je svakako analiza i kritika Luisove (David Lewis) i Holove (Ned Hall) uzročne teorije. Obe te teorije su pojmovne analize uzročnosti, usmerene na analizu toga *šta znači* da je neki događaj uzrok nekog drugog. One se, dakle, bave semantikom, tj. istražuju značenje uzročnih tvrdnji. Zbog izvesnih metodoloških karakteristika tih teorija, ja ću ih često nazivati i *teorijama uzročnog govora*. Jedno od glavnih pitanja u ovom radu jeste da li su one adekvatne i ako nisu, može li se na temelju tih teorija, u istom ili sličnom teorijskom okviru, izgraditi potpuna i adekvatna teorija uzročnog govora.

Za moj odgovor na pomenuta pitanja, pokazaće se kao izuzetno značajne izvesne početne pretpostavke ovih teorija, koje nisu posebno upadljive i nisu često raspravljane. One se tiču toga kakva je, prema autorima tih teorija, ta podrazumevana relacija uzročnosti koja se krije *iza* naših uzročnih tvrdnji. Kako sam u svojoj analizi nastojao da pokažem, te pretpostavke su *realističke*. Naime, pomenuta dvojica autora u osnovama svojih teorijâ imaju stav da je relacija uzročnosti u izvesnom smislu *u svetu*, i da je nezavisna od našeg saznanja, mišljenja, tj. uma (*engl.* mind-independent) i jezika. Iako je naš govor inače, pa stoga i uzročni govor, uvek skopčan sa bogatom pragmatikom, prema Luisu (i kasnije Holu) ono što je centralno za naše uzročne tvrdnje može se posmatrati kao nezavisno od konteksta,² odnosno nezavisno od konverzionih i pragmatičkih faktora.³

Iz ovih razloga, deluje mi da je opravdano reći da u teorijama Luisa i Holove postoje realističke aspiracije. Ali ako je to tako, onda se nameće pitanje – kako to, da nakon poznate i uticajne kritike uzročnog realizma, kakvu imamo u Raselovom tekstu „O pojmu uzroka“ (Russell 1913), i dalje, mnogo godina kasnije, imamo teorije sa realističkim pretenzijama.

Upravo u tom smislu, pokazalo se da su izvesni problemi sa Raselovom kritikom uzročnog realizma relevantni za način na koji je Luisova pojmovna analiza uzročnosti formulisana. To je ujedno značilo da je data kritika relevantna i za moj rad, odnosno da je ona potencijalno dobar uvod u kritiku koju nameravam da ovde ponudim.

Moram na ovom mestu da istaknem jedan važan problem i pokušam da izbegnem jedan potencijalni nesporazum. Tipično se u filozofskoj literaturi uzročni realizam vezuje za metafizičke teorije. Štaviše, on se koristi kao naziv za metafizičke teorije uzročnosti prema kojima je uzročnost

¹ Izraz „pluralizam“ ovde koristim u smislu koji će tokom rada biti preciznije određen.

² Luis bi verovatno ovom određenju dodao „i trebalo bi da se posmatra...“, budući da je odlučio da tako metodološki usmeri svoju teoriju uzročnosti.

³ Povlačeći paralelu sa poznatom savremenom podelom u epistemologiji na kontekstualiste i invarijantiste, Luis i Hol bi bili invarijantisti (za karakterizaciju invarijantizma vid. npr. Williamson 2005).

„stvarno i fundamentalno svojstvo sveta... i ne može biti redukovana na druga svojstva sveta kao što su, na primer, obrasci pravilnosti...“ (Esfeld 2012: 157). Takvo određenje – da realizam ne dopušta redukciju (ni supervenijenciju), i da je to njegovo važno svojstvo – nije izuzetak, već je naprotiv vrlo uobičajeno i prisutno kod mnogih autora.⁴ Nema ni najmanje dileme da Luisova teorija ne može biti nazvana realizmom *u ovom smislu*, budući da je u pitanju eksplicitno reduktivna teorija uzročnosti. U njoj uzročnost nije određena kao fundamentalna relacija (ili primitivan pojam), već se za nju nudi izvesna analiza; i to upravo preko određenog „obrasca pravilnosti“.

Međutim, u jednom drugom i *blažem smislu*, ta teorija jeste realistička. Način na koji se u njoj analizira uzročnost pokazuje da je ona objektivna relacija, koja zavisi od činjenica (aktualnog i mogućih svetova).⁵ I zaista, termin „realizam“ se nekada koristi da označi upravo to – da je relacija uzročnosti *realna*, da nije *projektovana* na svet s naše strane, da nije posledica naše *navike*, da nije zavisna od *perspektive* iz koje posmatramo svet, i tome slično.

Već u prvom delu doktorata,⁶ baveći se Raselovom kritikom, pozivaću se često na tekstove gde se realizam koristi u ovom liberalnijem smislu. U nekim od tih tekstova se eksplicitno *realističkim* nazivaju teorije koje uzročnost analiziraju reduktivno, pomoću drugih relacija, ili se u njima smatra da uzročnost supervenira na nekim činjeničkim obrascima ili na nekim procesima. Skrećem, stoga, pažnju čitaocu na ovu, bez dileme, važnu razliku između dva smisla *uzročnog realizma*.⁷

Još nekoliko kratkih komentara. Čitaocu se može učiniti da se u trećem delu disertacije uzročni pluralizam pojavljuje naprasno. Međutim, relevantnost pluralizma za disertaciju je višestruka. Uzročni pluralizam se može sagledati kao dopuna i korektiv monističkim teorijama uzročnog govora. To ovde posebno važi za Holov uzročni pluralizam, koji se prirodno nastavlja na projekat koji je započeo Dejvid Luis svojim analizama uzročnosti. Izlaganje i analiza njegove pozicije predstavljaju najvažniju temu trećeg dela doktorata.

To što je poslednji deo doktorata suštinski opredeljen metodološkim temama, takođe ne treba da se vidi kao promena teme. Naprotiv, upravo je glavni problem kojim se bavim kroz čitavu disertaciju tesno povezan sa metodološkim pitanjima. Ono što imam da kažem povodom adekvatnosti Luisove i Holove teorije, kao i povodom načelnih problema njihovog zajedničkog projekta uzročne analize, u velikoj meri se tiče metodologije. Nadam se, stoga, da će ta nit koja povezuje rad i čini ga kompaktnim biti prepoznatljiva i laka za praćenje.

Uprkos povezanosti ovih tema unutar doktorata, njihova raznovrsnost uslovlila je izvesnu neujednačenost u tempu i stilu pisanja. Neki delovi disertacije prilično su detaljni i u njima je analiza usmerena na vrlo specifična i tehnička pitanja. Takav je, na primer, deo posvećen interpretaciji i kritici Luisove teorije uticaja. Drugi delovi pak imaju brži tempo i lakši stil, i tiču se uviđanja veza i izvođenju nekih opštijih zaključaka u vezi sa temom disertacije. Ipak, i pored značaja svakog od tih delova za ono što imam da kažem, verujem da je glavnu tezu i glavne argumente rada moguće pratiti i bez detaljnog razumevanja pomenutih tehničkih delova disertacije.

⁴ Za detaljnu analizu ovog problema vid. Ehring 1997: 61-63.

⁵ O ovome će biti reči i kasnije, na mestima koja se direktno tiču Luisove analize uzročnosti.

⁶ U tekstu disertacije, prilikom upućivanja na različite segmente teksta, trudio sam se da (što doslednije) najveće celine doktorata (kojih ima samo četiri) nazivam *delovima*, one manje celine unutar delova *poglavljima*, a delove poglavlja koji si zasebne celine *potpoglavljima*.

⁷ Ako je sâm termin problematičan, neka čitalac ima na umu da je moguće zameniti ga za „umereni realizam“ – što je i ovde u radu ponekad korišćeno, ili nešto još neutralnije. To, naprosto, neće ništa promeniti povodom zaključaka ovog rada. Za disertaciju je centralno to da su u pitanju pretpostavke u kojima se negira zavisnost uzročnih tvrdnji od konteksta i, načelno pragmatičkih faktora – kako god te tvrdnje na kraju nazvali.

1. Rasel i savremeni uzročni realizam

U ovom prvom, uvodnom delu kratko ću izložiti poznatu Raselovu kritiku filozofske upotrebe pojma uzroka i principa uzročnosti. Izdvojiću iz njegove argumentacije dva centralna argumenta: prvi argument koji se tiče uzročnosti kao determinacije, i koji je usmeren protiv teorije regularnosti (*engl. regularity theory of causation*); i drugi Raselov argument koji napada vezu filozofske koncepcije uzročnosti sa prirodnim zakonima i fundamentalnom naukom. Prilikom analize te argumentacije, svrstaću se na stranu nekih Raselovih kritičara zastupajući tezu da je drugi pomenuti argument problematičan i ne sasvim ubedljiv, te da ostavlja mogućnosti koje uzročni realista može iskoristiti kako bi odbranio svoju teoriju. Primedbe koje su pak usmerene na uzročnost kao regularnost, odnosno pravilnost odnosa između uzroka u posledice, ubedljivije su i u njima se krije jedna važna pouka za savremene teorije uzročnosti. S tim na umu, cilj mi je da u drugom delu ovog poglavlja, pokažem kako, s jedne strane, ograničenja i problemi, a s druge pouke koje iz ovih dvaju Raselovih argumenata možemo izvući, nisu ostali samo puka teorijska mogućnost za spas uzročnog realizma, već predstavljaju teorijski prostor koji savremeni uzročni realizam *de facto* koristi.

1.1. Raselova kritika principa uzročnosti

Pre više od sto godina Rasel je objavio, sada već nadaleko čuveni tekst „O pojmu uzroka“ (*On the notion of cause*, Russell 1913). U tom vrlo sadržajnom tekstu, Rasel se bavi kritikom principa uzročnosti i pojma uzroka, onako kako oni figuriraju u filozofskoj literaturi. Glavna teza tog teksta jeste da reč „uzrok“ treba eliminisati iz filozofskog vokabulara. Argumenti koje Rasel nudi u prilog ovom radikalnom zaključku raznovrsni su, iz različitih perspektiva, sa raznovrsnim premisama na koje se obavezuju, i sa različitom ubedljivošću.

Ovde se, međutim, neću baviti celinom Raselovog teksta, već samo njegovim delom koji je najuže i najdirektnije relevantan za uzročnost. Jedan značajan deo Raselove kritike bazira se na primedbi da je reč „uzrok“ *neraskidivo povezana sa pogrešnim asocijacijama* (Russell 1913: 1), u prilog čemu se u tekstu relativno detaljno analiziraju problemi voljnih odluka, svrhovitosti i determinizma. Tim delovima, kao i delovima u kojima se analiziraju neke uvrežene predrasude (u obliku maksima) o uzročnosti, ovde se nećemo baviti. Nasuprot tome, u onome što sledi, pažnju ću posvetiti isključivo argumentima koji se i uobičajeno prepoznaju kao centralni za Raselovu kritiku uzročnosti. U tekstu se mogu prepoznati dva takva argumenta (A_1 i A_2).⁸ Prvi (A_1) je implicitan i složen iz dva kritička komentara, od kojih se prvi (K_1) nalazi na samom početku, a drugi (K_2) negde na sredini analiziranog teksta. Drugi argument (A_2) Rasel eksplicitno formuliše i naširoko komentariše od 6. do 9. strane svog teksta.

Prvi Raselov kritički komentar eksplicitno je usmeren protiv filozofske predrasude da je glavni posao nauke da traži uzroke. Takav filozofski stav, koji tvrdeći da svaki događaj ima svoj uzrok na empirijsku nauku projektuje jedan apriorni princip,⁹ Rasel napada vrlo jednostavno i direktno:

⁸ Radi lakšeg praćenja daljeg teksta, označavaću prvi i drugi argument, redom: A_1 i A_2 , a delove prvog argumenta K_1 i K_2 . Inače, različiti autori različito prepoznaju i formulišu ove argumente, iako se u najvećem delu slažu oko toga koji su delovi Raselovog teksta direktno relevantni za kritiku uzročnosti. Analiza argumentacije koju nudim je najprilagođenija ciljevima ovog poglavlja, te ipak malo drugačija od onih koje nude autori čijim se komentarima Raselovog teksta kasnije bavim. Upor. Hitchcock 2007, Menzies 2007, Eagle 2007.

⁹ Primedba da princip uzročnosti ovde figurira kao apriorna tvrdnja o empirijskim pitanjima prisutna je i u Raselovom tekstu, ali detaljniju kritiku uzročnog realizma iz ove perspektive razvija Džon Norton (John Norton), u svom tekstu „Causation as Folk Science“. Vid. Norton 2007.

(K₁) U teorijama savremene fizike pojam uzroka se ne pojavljuje (Russell 1913: 1).

Dok je očigledno kako je ovaj prigovor relevantan za pomenutu filozofsku predrasudu, nije lako prepoznati kako se ovaj prigovor tiče filozofske upotrebe pojma uzroka. Čak i ako je tačna Raselova tvrdnja da u fundamentalnoj fizici nema govora o uzročnosti, ne vidi se zašto bi to automatski diskvalifikovalo pojam uzroka kao smislen i sadržajan – što izgleda da je i ovde Raselova implicitna namera. Možda uzročnost, posmatrano iz perspektive naših najboljih fizičkih teorija, nije deo inventara sveta, ali to ne čini nemogućim projekat koji bi da tu relaciju *definiše pomoću* relacijâ i entitetâ koje te fizičke teorije prepoznaju kao konstituente naše realnosti. Time, ne samo da bi pojam uzroka imao smislen i jasno određen sadržaj, već bi taj sadržaj bio potpuno *realan* u smislu koji će kasnije biti ekspliciran i koji je vrlo važan za Raselovu kritiku. Vratću se na ovo kasnije kada se budem bavio odgovorom uzročnog realizma na ove kritike.

Drugi kritički komentar (K₂), koji se javlja kasnije u tekstu, očiglednije je filozofski relevantan. Rasel tu ističe da teorije zrele fundamentalne prirodne nauke, umesto da govore o uzrocima i posledicama, zakonitosti svojih oblasti izražavaju pomoću specifičnih jednačina.

(K₂) „U kretanju tela koja međusobno gravitiraju ne postoji ništa što bi se moglo nazvati uzrokom, i ništa što bi se moglo nazvati posledicom; tu jedino postoji formula. Mogu se naći određene diferencijalne jednačine, koje važe za svaki trenutak i za svaku od čestica sistema, i koje – kada su date konfiguracija, smer i brzine kretanja (tih čestica) u nekom trenutku, ili samo njihove konfiguracije u dva različita trenutka – čine konfiguraciju u svakom drugom, ranijem ili kasnijem trenutku, teoretski izračunljivom. Drugim rečima, konfiguracija (čestica) u bilo kom trenutku je funkcija tog trenutka i konfiguracijâ u druga dva data trenutka.“¹⁰ (Russell 1913: 14)

Ova opaska, kako se iz nastavka teksta može zaključiti, usmerena je na jedno zabrinjavajuće nepoklapanje između čak i najapstraktnijeg određenja pojma uzroka koje imamo u filozofiji i ove pomenute elementarne odlike novije fizike. Naime, uvreženo je filozofsko mišljenje da se uzročnost posmatra kao asimetrična relacija između uzroka i posledice. Kao uzrok i posledica tipično se posmatraju makroskopski entiteti, i to takvi da njihova vremenska određenja – kao i imenovanje jednog uzrokom a drugog posledicom – jasno ukazuje na postojanje strele vremena.

S druge strane, dinamički sistemi (nalik onima kojima se bavio Maksvel),¹¹ kao najbolji kandidati (u modernoj fizici) za *ono na šta bi se uzročnost mogla odnositi*, bitno se razlikuju od ovog filozofskog koncepta. Jednačine koje u takvim fizičkim teorijama izražavaju zakone sistema ne pokazuju onu pominjanu asimetriju. Naprotiv, u tim teorijama figuriraju diferencijalne jednačine koje su bideterminističke i potpuno ravnodušne prema vremenskim određenjima varijabli koje sadrže. Pritom, one govore o stanjima sistema u nekom trenutku, i to (što Rasel naglašava) na osnovu fizičkih određenja elementarnih čestica tog sistema. Dakle, i taj najbolji kandidat iz oblasti fizike prilično je daleko od toga da se uklapa u izložena filozofska očekivanja.

Drugi Raselov prigovor vrlo se efektno nadovezuje na onaj prvi, budući da se tiče ne samog pojma uzročnosti u nauci, već nečega što bi se moglo naći u nauci a da je u vezi sa našim svakodnevnim ali i filozofskim pojmom uzroka. Da bi ovaj njegov prigovor imao snagu, Rasel je morao da malo bliže odredi taj podrazumevani pojam uzroka čijom se kritikom bavi. Po tom određenju uzročnost je determinacija.¹² Ona se tiče regularnosti, pravilnosti, zakonitosti. U tome se i ogleda podrazumevana relevantnost karakterizacije prirodnih zakona za ovu temu, jer su oni to što u nauci objašnjava pravilnost fizičkih pojava. Tek sa ovim određenjem uzroka kao problem se može pojaviti pomenuto zapažanje da je determinacija u fundamentalnoj nauci simetrična, nasuprot uzročnosti kao asimetričnoj determinaciji posledice uzrokom.

¹⁰ Tekst u zagradama je dodat radi jasnijeg prevoda.

¹¹ Džejms Klerk Maksvel (James Clerk Maxwell), slavni britanski fizičar iz XIX veka.

¹² Do ovog određenja Rasel dolazi kroz analizu definicijâ uzroka i uzročnosti iz Boldvinovog (James Baldwin) *Rečnika filozofije i psihologije* (Baldwin 1901).

Zbog ove međusobne povezanosti dva pomenuta komentara, njih možemo posmatrati zajedno, tako da čine jedan celoviti argument protiv uzročnosti. Taj prvi Raselov argument (A_1), dobijen objedinjavanjem dve pomenute primedbe, može se eksplicirati ovako:

(A_1) U teorijama savremene fizike pojma uzroka nema, regularnost i pravilnost pojava u sistemu obezbeđuju prirodni zakoni koji – budući da su bideterministički i simetrični, i da kao svoje varijable imaju stanja sistema i elementarnih čestica – ipak nisu podesni da podrže asimetričnu relaciju determinacije između makroskopskih entiteta, kakva je uzročnost. Tvrditi, stoga, da je uzročnost (direktno ili indirektno) nešto *realno* jeste bez osnova.

Ipak, ključnu prepreku za uzročni realizam predstavlja *drugi argument* (A_2) u Raselovoj kritičkoj analizi principa uzročnosti. Njegov prvi zadatak, pritom, jeste da utvrdi šta je princip uzročnosti, šta on tvrdi ili nalaže. Analizu definicija termina povezanih sa uzročnošću iz Boldvinovog rečnika, Rasel ovde dopunjuje direktnim uvidom u relevantnu filozofsku literaturu. On tu razmatra Milovo (John Stuart Mill) i Bergsonovo (Henri Bergson) određenje uzroka,¹³ i uviđa da pored prisutnih nejasnoća ipak postoji izvestan konsenzus među filozofima oko toga šta je princip uzročnosti (*engl.* law of causality), i da se to u izvesnoj meri slaže sa njegovom analizom definicija iz rečnika. Ipak, ovu analizu Rasel ne okončava nekom konkretnom formulacijom tog principa, već u nastavku svoju kritiku usmerava na podrazumevanu generalizaciju koju bi čitalac trebalo da napravi iz raznovrsnih citiranih formulacija i njegovih intervencija na njima. Ta podrazumevana verzija principa uzročnosti bi se mogla za potrebe ovog teksta, na relativno nekontroverzan način, formulirati ovako:

(R_{pu}) Svaki događaj (tipa *e*) determinisan je nekim prethodnim događajem (tipa *c*), u tom smislu da su svi događaji nalik ovom drugom (*c*), uz važenje prirodnih zakona, uvek praćeni događajima nalik tom prvom (*e*).¹⁴

Nakon bavljenja pitanjem šta je princip uzročnosti, Rasel prelazi na kritiku tog principa. Taj drugi Raselov argument (A_2) tiče se *određenja događaja*. Šta se tačno podrazumeva pod događajem? Iz analize principa uzročnosti jasno je da se događaj posmatra kao na nešto što može da se ponovi, iz čega sledi da pod događajem ne bismo podrazumevali precizno „stanje čitavog univerzuma“ u nekom datom trenutku. Takav događaj bi bio ili unikatan ili bi mogućnost njegovog ponovnog događanja bila zanemarljivo mala. Događaj, dakle, mora biti manje detaljno određen, kako uslovi njegovog događanja ne bi bili previše restriktivni. I zaista, na taj način i govorimo o događajima, da oni uključuju takve stvari kao što je na primer *kresanje šibice* ili *ubacivanje novčića u automat*, bez tačne specifikacije sile kojom je šibica prevučena preko date hrapave površine ili kojom je novčić ubačen u mašinu, kao i bez detaljisanja o raznim okolnostima (o mestu, vremenu, osobi koja je to uradila, ruci kojom je to uradila, itd.).

Međutim, takvo široko određenje uzročnih relata sa sobom povlači ozbiljan problem. Ako tako odredimo događaje, nismo učinili dovoljno da *osiguramo* događanje posledice. Kresanje šibice uzrokuje njeno paljenje, ali neće svako kresanje šibice biti praćeno tim događajem, jer se može dogoditi da šibica bude vlažna, ili da u prostoriji nema kiseonika, ili je ugao pod kojim je prevučena preko hrapave površine loš, ili je sama ta površina nedovoljno hrapava da bi proizvela trenje, itd. Iz ovog problema nema lakog izlaza, što Rasel ovako opisuje:

„Ali ovo znači da pretpostavljeni uzrok ipak nije, sam po sebi, adekvatan da osigura događanje posledice. S druge strane, čim počnemo da uključujemo okolnosti,

¹³ Vid. Mill 1882: 400-402; i Bergson 1913: 199-204.

¹⁴ Ovde sam izbegao da ulazim u različite probleme (posebno one vezane za pitanje postojanja vremenskog intervala između uzroka i posledice) kojima se Rasel bavi u analizi različitih formulacija principa uzročnosti. Nakon njegovih intervencija, jedna od definicija, koju će on ovde povezati sa Milovim i Bergsonovim određenjem uzročnosti, glasi ovako: „Za svaki događaj e_1 , postoje neki događaj e_2 i vremenski interval τ , takvi da važi: kad god se e_1 dogodi, i e_2 sledi nakon intervala τ .“ (Russell 1913: 4). Ipak, imajući u vidu da je događaj uvek određen kao nekakva *univerzalija*, te poveden različitim drugim filozofskim određenjima principa, kao i maksimumom *isti uzroci, iste posledice* (*engl.* same causes, same effects) Rasel princip uzročnosti bez dileme posmatra preko *tipova događaja*, a ne preko konkretnih događaja.

verovatnoća ponavljanja se smanjuje, sve dok na kraju – kada je uključena čitava okolina – verovatnoća ponavljanja bude skoro jednaka *nuli*.” (Russell 1913: 7-8)

Suočeni smo sa dilemom u kojoj su obe alternative neprihvatljive po princip uzročnosti. Ako je uzrok tipično određen događaj – koji je, kao što je gore rečeno, nepotpuno specifikovan i takav da ne obuhvata okolnosti – onda on prestaje da bude dovoljan za javljanje posledice, tj. nestaje ona pravilnost koja je u osnovi principa uzročnosti. Ako pak želimo da očuvamo tu pravilnost, onda moramo za uzroke uzimati detaljno određene događaje u koje su uključene i sve okolnosti (računajući izostanak potencijalno *ometajućih* faktora), što vodi tome da je pravilnost na koju se princip uzročnosti poziva *isprazna*, budući da neće biti slučajeva (ponavljanja) na koje bi se ona primenjivala.

Ova dva (ovde ukratko predstavljena) argumenta čine okosnicu Raselove kritike uzročnosti, sa jasnom namerom da budu i kritika mogućnosti zasnivanja uzročnog realizma. Okrenimo se sada problemima tih argumenata i potencijalnom odgovoru savremenog uzročnog realizma na njih.

1.2. Odgovor savremenog uzročnog realizma

Šta je rezultat Raselove kritike? Da li ona uspeva da ostvari cilj koji je najavljen? Budući da on apeluje na promene u filozofskoj praksi, za početak je dobro konstatovati stanje u relevantnoj filozofskoj literaturi danas. Činjenica je da pojam uzroka i danas igra podjednako značajnu ulogu u filozofiji. Povrh toga, u savremenoj filozofiji uzročnosti, realizam je dominantno stanovište.

Više je razloga zašto takvo stanje povodom uzročnosti i uzročnog realizma u savremenoj filozofiji ipak nije iznenađujuće. U nastavku ću se fokusirati na one razloge koji su doprineli tome, a koji su inherentni Raselovoj kritici, odnosno problemima u njegovoj argumentaciji.

Neki od tih problema već su najavljeni. Pođimo redom, od prvog kritičkog komentara iz Raselovog teksta (K_1) – da se uzročnost ne pominje u savremenim fizičkim teorijama. Ukoliko je ta tvrdnja istinita,¹⁵ ona pokazuje da je pomenuti filozofski stav o nauci (da je ona suštinski posvećena istraživanju uzročnosti) pogrešan. Ali izgleda kao da Rasel ima veća očekivanja od ove primedbe.¹⁶ Iz nastavka teksta može se naslutiti da ona treba da nam sugeriše nešto o realizmu u filozofiji uzročnosti. Pod uzročnim realizmom, ovde i drugde, podrazumevam, kao što je i uobičajeno, poziciju koja uzročnost posmatra kao objektivnu relaciju *u svetu*, nezavisnu od ljudskog duha. Za jednog filozofa koji brani uzročni realizam bi, stoga, pomenuta kritička opaska – da naše najbolje naučne teorije *o objektivnoj realnosti* ne nalaze uzročnost u svetu i ne pominju je u objašnjenju sveta – morala biti makar razlog za brigu, ako ne i pogubna činjenica za njegov projekat.

Ali izostanak uzročnosti iz fundamentalne prirodne nauke *ne mora* biti loš znak za uzročnog realistu. Čak i ako u savremenoj fizici nema uzročnih termina i eksplicitnog govora o uzročnosti, nju je moguće zasnovati (odrediti, odnosno definisati) tako da ispunjava sve želje jednog uzročnog realiste – da je objektivna, direktno vezana za svet i nezavisna od ljudskog duha. Menzies (Peter Menzies) primećuje i ističe ovo kao ozbiljan problem datog Raselovog argumenta:

„Jednostavno rečeno, ova kritika nije sasvim ubedljiva. Neko ko brani pojam uzročnosti bi lako mogao tvrditi da, iako se uzročnost eksplicitno ne pominje u fundamentalnoj fizici, ona je ipak implicitno prisutna u slici sveta koju nam fundamentalna fizika daje, budući da uzročne relacije superveniraju na obrascu činjenica fundamentalne fizike i fizičkih zakona. Ovu sofisticiraniju doktrinu Rasel svakako nije mogao formulisati, jer naprosto nije imao pojam supervenijencije na raspolaganju.” (Menzies 2007: 191-2)

Ova teorijska mogućnost, koju Rasel izgleda da previđa u svojoj argumentaciji, *de facto* je iskorišćena za preformulaciju uzročnog realizma u savremenoj filozofiji uzročnosti. Odbacujući podrazumevanu

¹⁵ Mnogi autori, ipak, osporavaju istinitost tvrdnje na koju se Rasel poziva. Sapes (Patrick Suppes) i Hičkok (Christopher Hitchcock) ukazuju kako je gravitaciona astronomija, koju je Rasel uzeo kao primer teorije u kojoj nema pojma uzroka, vrlo specifična disciplina i kao takva nepodesna za ovakvu generalizaciju. Povrh toga, njih dvojica, svako u vreme pisanja svog teksta, pozivajući se na najnovije tekstove u prestižnim stručnim časopisima iz polja fizike, pokazuju da se pojam uzroka ipak javlja relativno često i u relativno raznovrsnim oblastima fizike. Vid. Hitchcock 2007: 55, Suppes 1970: 6.

¹⁶ Ulogu ove kritičke opaske vrlo slično razume i Hičkok, u već pominjanom tekstu (Hitchcock 2007).

premisu da je za uzročni realizam neophodno da naša fundamentalna nauka eksplicitno govori o uzročnosti, savremeni realisti su gradili svoje teorije oko pojma uzroka koji *supervenira* nad izvesnim fundamentalnim entitetima, svojstvima i činjenicama. Tako, na primer, protivčinjeničke teorije uzročnosti, koje su svakako realističke u ranije navedenom smislu, relaciju uzročnosti određuju preko protivčinjeničke zavisnosti, koji je objektivna relacija zasnovana na protivčinjeničkim kondicionalima – čija je istinitost, pak, funkcija objektivnih činjenica o svetu i prirodnih zakona.¹⁷ Slično je i sa intervencionističkim teorijama, koje uzročnost takođe analiziraju preko protivčinjeničkih kondicionala. Savremene teorije uzročnog procesa takođe se moraju svrstati u uzročni realizam, budući da je relacija uzročnosti u njima određena tako da supervenira nad činjenicama o uzročnim procesima, njihovim interakcijama i razmeni nekih fizičkih svojstava – što je sve do kraja objašnjivo zakonima savremene fizike. Čak su i probabilističke teorije uzročnosti primer uzročnog realizma, dokle god su verovatnoće s kojima te teorije operišu određene kao objektivne, nezavisne od ljudskog duha.¹⁸

Iako Menzis, kao što smo videli, pominje da Rasel (ne posedujući pojam supervenijencije) nije mogao imati u vidu sofisticiranije verzije uzročnog realizma, interesantno je da naredni kritički komentar iz Raselovog teksta (K_2) odlično adresira upravo tu mogućnost. Preciznije, opasku o bideterminističkoj prirodi diferencijalnih jednačina koje se koriste u fizici možemo razumeti kao dopunu prethodnog komentara, a u prilog tezi da pojam uzroka nema neki jasno određen i *realan* sadržaj. Taj pojam se ne može direktno odnositi na *uzročnost u fizici*, budući da se on u fizici eksplicitno ne koristi (K_1), a ne može biti ni ono što u fizici imamo umesto uzročnosti – zakonitost formulisana pomoću diferencijalnih jednačina (K_2) – jer je ta pravilnost u jednom važnom smislu neadekvatna tom pojmu.

Ono što uopšte nagoni Rasela da zakonitost u nauci (pre svega datu kroz dinamičke sisteme, i izraženu pomoću diferencijalnih jednačina) uzima u obzir kao kandidata za *osnovu* pojma uzročnosti prilično je nekontroverzno. Postoji, pored jake intuitivne veze, duga tradicija povezivanja pravilnosti i regularnosti sa pojmom uzroka. Kao što je ranije rečeno, Rasel u svojoj kritici iz filozofske tradicije preuzima određenje po kojem je uzročnost determinacija; neko *c* uzrokuje *e* kada ga determiniše, tj. kada je događanje tog *c* (ili događanja nalik tom *c*) *zajedno sa zakonima*, dovoljno da osigura događanje događaja *e* (odnosno, događaja nalik događaju *e*). Upravo zato se determinisanost kakvu imamo u dinamičkim sistemima nameće kao dobar kandidat. Ali determinisanost koju imamo u nekoj specifičnoj oblasti – kako Rasel dalje argumentuje – nema temporalnu asimetriju koja se uzima kao nužno svojstvo uzročne relacije. I to je prema Raselu ozbiljan problem. Šta više, ta primedba, može se uputiti i nekoj sofisticiranijoj teoriji uzročnog realizma u kojoj bi uzročna relacija supervenirala nad nekim fundamentalnim entitetima ili svojstvima.

Međutim, ne treba preuveličati značaj i ishod ove primedbe – ni za jednu od dve pomenute verzije realizma. Zašto bi simetričnost determinisanosti (kakvu tipično imamo datu u zakonima fizike) bila *a priori* problem i to takav da je nerešiv za projekat analize uzročnosti *pomoću* te determinisanosti? Postoji mogućnost da ta analiza ne bude bez ostatka svodiva na determinisanost datu nekom konkretnom relacijom fundamentalne fizike, te da uključuje i druga određenja, koja će pomoći da se dobije poklapanje sa svojstvima filozofski određene relacije uzročnosti. Kao što sugeriše Igl, baveći se upravo ovim Raselovim prigovorom:

¹⁷ Ovo bez važi za tzv. standardne semantike protivčinjeničkih kondicionala, što je objedinjujuće ime za Luisovu i Stalnakerovu (Robert Stalnaker) teoriju (Lewis 1973a, Stalnaker 1968). Iako postoje teoretičari protivčinjeničkih kondicionala koji ne smatraju da takve rečenice imaju istinitosnu vrednost, to ne treba da bude relevantno za pitanje da li su protivčinjeničke teorije uzročnosti uzročni realizam ili ne, budući da se one za analizu samih kondicionala uvek oslanjaju na pomenute standardne semantike ili takve semantičke teorije koje su njima u relevantnom smislu bliske.

¹⁸ Iscrpniju listu uz precizniju karakterizaciju supervenijencije u svakoj od teorija daje Menzis (Menzies 2007: 192-3), da bi taj pregled završio sledećim komentarom: „Iako se ove teorije međusobno razlikuju, sve one se obavezuju na doktrinu da uzročna relacija zavisi u potpunosti od pod-strukture neke relacije koja je nezavisna od ljudskog duha“ kojim podvlači realističke ontološke obaveze svih pomenutih teorija.

„Iako može biti tačno da asimetrija uzročnosti nije asimetrija determinacije, uzročnost bi se ipak mogla definisati pomoću neke relacije determinacije združene sa nekom asimetričnom relacijom....“ (Eagle 2007: 158)

I opet, ovo nije ostalo samo puka mogućnost, već taj teorijski prostor koji Rasel u svojoj argumentaciji previđa, savremeni realizam zaista koristi.

Asimetričnost uzročne relacije se u savremenim uzročnim teorijama dobija na različite načine. Direktna način da se dobije asimetrija u sistemu koji je opisan simetričnim zakonima zasniva se na nečemu prisutnom u samoj fizici – na slavnom drugom zakonu termodinamike i principu entropije, koja se u njegovoj formulaciji pominje. Dakle, jedan način da se formuliše uzročni realizam, a zaobiđe Raselov prigovor, jeste kombinovanjem principa entropije i simetrične determinacije date ostalim zakonima.¹⁹ Takođe, moguće je definisati realizam i na taj način da se asimetrija dobije ne direktno iz drugog zakona termodinamike, već pomoću kontingentnih činjenica o našem svetu, koje su sa tim zakonom u vezi.²⁰

I sama jasno uočena mogućnost formulacije uzročnog realizma predstavljala bi, teorijski gledano, problem za ovaj prvi Raselov argument; ali ovi *de facto* postojeći sistemi koji prihvataju njegove premise a efektno zaobilaze njegov zaključak – vrlo eksplicitno i ubedljivo demonstriraju ozbiljne nedostatke te njegove kritike.

Nastavimo dalje sa analizom Raselove argumentacije iz perspektive savremenog uzročnog realizma. U okviru prezentacije njegove kritike uzročnosti, istakao sam da je verovatno najubedljiviji među njima onaj koji direktno napada princip uzročnosti. Taj drugi Raselov argument (A₂) ticao se problema određenja događaja i ozbiljnih posledica koje slede iz oba potencijalna rešenja tog problema. U njemu se, na vrlo eksplicitan i efektan način, pokazalo da je uzročnost shvaćena kao relacija determinacije nespojiva sa uzročnošću kao relacijom između (standardno određenih) događaja. Taj argument postao je važno i opšte mesto za sve teoretičare uzročnosti koji su na ovaj ili onaj način želeli da preuzmu ideju o uzročnosti kao determinisanosti ili su je pak kritikovali.²¹

Za razliku od polemike povodom prethodnog argumenta i njegovih premisa – gde je cilj bio da se ukazivanjem na probleme pokaže kako bi se realizam mogao braniti – ovaj argument ću posmatrati pre svega iz perspektive pouke koju iz njegove ubedljivosti izvlači uzročni realizam. Preciznije, u delu koji sledi, predstaviću – načelno prateći odlično zapažanje Igla (Eagle 2007) – kako je jedna konkretna teorija uzročnog realizma vešto izbegla problem na koji ovaj Raselov argument ukazuje.

Teorija Dejvida Luisa (Lewis 1973b, 1986c, 2004), je bez dileme među najznačajnijim savremenim uzročnim teorijama. U kontekstu analize Raselove kritike uzročnog realizma posebno je interesantno primetiti dve stvari: 1. ta teorija nedvosmisleno ima realistički karakter i predstavlja verziju uzročnog realizma, i 2. temeljno određenje uzročnosti prisutno u toj teoriji začuđujuće je blisko principu uzročnosti koji Rasel tako ubedljivo kritikuje. Ako je u prethodnim paragrafima i postalo donekle jasno kako je moguće braniti realizam povodom uzročnosti od prvog Raselovog argumenta, svakako je dobro pitanje – na koji način je uzročni realizam (i posebno Luisov uzročni realizam, kojim ćemo se ovde baviti) uspeo da izbegne onaj drugi i ubedljiviji Raselov argument.²²

¹⁹ Tako asimetričnost uzročnosti dobija Dejvid Albert (David Albert) u (Albert 2000).

²⁰ U pitanju je rešenje za kojim je posegao Dejvid Luis u svom tekstu „Counterfactual Dependence and Time’s Arrow“ (Lewis 1979a), koji je značajan i za njegovu teoriju uzročnosti. Za Luisa se asimetrija protivčinjeničke zavisnosti svodi na asimetriju između *malih* i *velikih čuda*, odnosno asimetriju naddeterminisanosti. (Za analizu asimetrije protivčinjeničke zavisnosti u okviru Luisove teorije vid. Đorđević i Ostojčić 2015). Sâm Luis naglašava da je ova asimetrija kontingentna činjenica i lokalna karakteristika našeg sveta (vid. Lewis 1979a: 475.). Ipak, Elga (Adam Elga) smatra da je i u Luisovu teoriju potrebno eksplicitno dodati izvesne restrikcije povezane sa entropijom kako bi se osigurala asimetričnost, jer veruje da, u svetlu pouka iz savremene kvantne fizike, Luisovo originalno rešenje nije dovoljno dobro. Vid. Elga 2000.

²¹ U svom prikaznom tekstu o nomološkoj teoriji uzročnosti (odnosno teoriji regularnosti – kako smo je ovde nazivali), Psilos (Stathis Psillos) piše o ovom problemu, i upućuje na značajne komentare o njemu kod Vena (John Venn) i Papa (Arthur Pap). Vid. (Psillos 2009, Pap 1952, Venn 1889)

²² Pitanje da li su i druge verzije savremene realističke teorije uzročnosti uspešno odgovorile na taj argument ili zaobišle problem na koji on cilja, nije nekontroverzno. Štaviše, Igl misli da teorije uzročnog procesa moraju imati iste probleme koje Rasel pripisuje principu uzročnosti kojim se bavi u svom tekstu. Vid. Eagle 2007: 162.

Bliskost Luisovog određenja uzročnosti sa razmatranim i kritikovanim principom uzročnosti krije se u njihovom zajedničkom poreklu. I jedno i drugo određenje neskriveno su inspirisani pozitivnim delom slavne Hjumove (David Hume) analize uzročnosti. Štaviše, Luis počinje svoj tekst (Lewis 1973b: 556) ukazujući na to da se teorija regularnosti direktno oslanja na prvu rečenicu poznatog pasusa o uzročnosti iz *Istraživanja o ljudskom razumu*, a da će se njegova analiza bazirati na onom što Hjum kaže u drugoj rečenici tog pasusa. Hjum u tom isečku kaže sledeće dve rečenice:

(H_{pu1}) „Možemo definisati ‘uzrok’ kao neki događaj koji je praćen nekim drugim događajem, i gde su svi događaji slični prvom praćeni događajima nalik drugom.

(H_{pu2}) Ili, drugim rečima, gde da se prvi događaj nije dogodio, ni drugi događaj se takođe ne bi dogodio.“ (Hume 2008: 38)

Iako i sâm Hjum očigledno misli da u toj drugoj rečenici (H_{pu2}) tek parafrazira ono što je prvom rečenicom datog pasusa rečeno (H_{pu1}), to ipak nije slučaj. Štaviše, ispostaviće se da je ta razlika izuzetno važna. Luis se i okreće tim „drugim rečima“ (H_{pu2}), verujući da se analizom zasnovanom na njima mogu izbeći izvesni problemi povezani sa ovom prvom rečenicom (tj. teorijom regularnosti).²³ Ono što pak on sâm ne primećuje, ili barem ne ističe (ni ovde ni drugde), jeste da te *druge reči* vrlo efektno rešavaju i Raselov prigovor kojim se mi ovde bavimo.

Važno je uočiti dve značajne razlike između dve citirane Hjumove rečenice. Prvo, u kasnijoj rečenici (H_{pu2}) uzročnost se određuje pomoću *singularnih* događaja,²⁴ nasuprot prvom određenju koje se zasniva na odnosu između *klasa* događaja (ili između *tipova* događaja, budući da su klase formirane na osnovu sličnosti sa nekim datim događajem). Zatim, ali podjednako važno: u drugoj rečenici je reč o specifičnoj *zavisnosti između nedogađanja* singularnih aktualnih događaja, dok prva daje neku *implikativnu tvrdnju* između *događanja* događaja jednog tipa i *događanja* događaja drugog tipa.

Upravo su ove dve razlike centralne za izbegavanje Raselovog prigovora. Prateći Hjumovu *drugu definiciju*, Luis uzročnost zasniva na *protivčinjeničkoj zavisnosti između aktualnih singularnih događaja*. U najgrubljem određenju, taj princip uzročnosti glasio bi: aktualni događaj *c* uzrok je aktualnog događaja *e* kada važi tvrdnja *da se događaj c nije dogodio, ni događaj e se ne bi dogodio*. Luis određuje događaje kao svojstva prostorno-vremenskih regiona, čiji identitet nije nužno krajnje specifičan, već njegova specifičnost može varirati u različitim govornim situacijama (Lewis 1986b). Luis nastoji da, unutar teorije, očuva praksu običnog jezika, da o događajima tipično ne govorimo kao da su ekstremno kruti, odnosno krhki ili lomljivi (*engl. fragile*). Zahvaljujući tome, teorija dopušta da se događaji ponavljaju, tj. da se neki određeni događaj može dogoditi i na različitom mestu, u različito vreme ili na malo drugačiji način ili sa drugačijim okruženjem. Time se na izvestan način prolazi između rogova ranije predstavljene dileme.

Druga značajna razlika: zavisnost kakvu ovde imamo između događaja *c* i *e* ne daje onaj tip determinacije kakvu dobijamo iz *prve definicije* i kakva nas vodi u pomenute probleme. Zahvaljujući osobinama protivčinjeničkih kondicionala na kojima se zasniva, determinacija koju dobijamo na osnovu protivčinjeničke zavisnosti ima izvesne restrikcije.²⁵ Naime, protivčinjenički kondicionali *vezani su za stvarnost*, u tom smislu da se prilikom njihove evaluacije neke okolnosti iz aktualnog sveta podrazumevaju i drže fiksiranim (prirodni zakoni, ali i različite kontingentne činjenice). Kada za neki singularni aktualni događaj *c* kažemo: „da se događaj *c* nije dogodio, onda ...“, mi u analizi toga *šta bi bio slučaj da se c nije dogodilo*, zaista podrazumevamo puno toga od okolnosti u kojima

²³ Pod tim problemima Luis podrazumeva neuspeh teorije regularnosti da efikasno razlikuje uzrok od: posledice, epifenomena i predupređenog potencijalnog uzroka (*engl. preempted cause*).

²⁴ Važno je imati na umu da sâm Hjum na tom mestu govori o *objektima*, a ne o događajima (kako je to slučaj u ovoj Benetovoj redakciji Hjumovog izvornog teksta – vid. Hume 2008 – na koju ja referišem u tekstu). Ipak, uobičajeno je u novije vreme da se preuzima verzija u kojoj figuriraju događaji, zbog veće ubedljivosti takve definicije i zbog očuvanja veze sa teorijom regularnosti. Svejedno, ova razlika između prve i druge rečenice, na koju upućujem, ostaje identična, čak i kada govorimo o događajima – naprosto, u prvoj se govori o klasi objekata/događaja a u drugoj o pojedinačnom objektu/događaju.

²⁵ Imajući date restrikcije u vidu, Igl takvu determinaciju naziva *delimičnom determinacijom* (Eagle 2007: 163-165).

se c zapravo dogodilo.²⁶ A to je tačno ono što je nedostajalo i uzrokovalo problem u kritikovanoj formulaciji principa uzročnosti. Luisova teorija ne tvrdi „kad god c , onda (uz pretpostavku zakona) uvek e “ jer ta tvrdnja nije vezana za aktualnost na adekvatan način, te prilikom evaluacije dopušta variranje okolnosti, a promene okolnosti mogu sprečiti događanje posledice. Nasuprot tome, njegovo određenje uzročnosti preko protivčinjeničkih kondicionala od tih kondicionala nasleđuje izvesno podrazumevanje i fiksiranost okolnosti i prirodnih zakona, koji ga (na indirektan način) spasavaju oštrice drugog roga Raselove dileme iz A_2 .

I Igl naglašava da se kao centralna razlika između *ovakva* dva određenja uzročnosti²⁷ mora posmatrati to što protivčinjenički kondicionali, nasuprot implikaciji prisutnoj u onoj tvrdnji iz formulacije principa uzročnosti (R_{pu}), ne dopuštaju *jačanje antecedensa* kao validno pravilo zaključivanja.²⁸ Ako je tačno da a implicira b , onda bi moralo važiti (i odatle bismo smeli da zaključimo) i da a i c zajedno takođe impliciraju b , tj. $\frac{a \supset b}{(a \wedge c) \supset b}$. Nasuprot tome, za protivčinjeničke kondicionale taj zakon ne važi.²⁹ Zbog toga nas činjenica da uz promenu nekih okolnosti više nemamo (protivčinjeničku) zavisnost između uzroka i posledice ovde ne obavezuje da kažemo da te zavisnosti nema ni između uzroka i posledice.

Pogledajmo ovo na nekom konkretnom primeru. Nakon što sam ubacio novac u aparat za kafu, pritisnuo sam dugme i nedugo zatim aparat je napravio kafu. Da li je pritisak tog odgovarajućeg tastera uzrok spravljanja kafe? Nesumnjivo da jeste. To bi rekao i čovek koji je napravio automat, i ja sâm, koji sam se rukovodio time prilikom pritiskanja dugmeta. Ali šta o tome kažu dve pominjane analize? Princip koji Rasel kritikuje pokazuje očekivane slabosti. Naprosto, nisu sve instance pritiskanja tastera kafemata praćene njegovom pripremom kafe. Pritisak tastera nedovoljan je u raznim okolnostima, počev od slučaja u kome u aparatu nema dovoljno novca, ili je aparat isključen iz struje ili je u kvaru, itd. S druge strane, protivčinjenička zavisnost važi: da nisam pritisnuo taster, kafemat ne bi spremio kafu. Možemo pokušati da formulišemo analogni prigovor onom datom gore – da, s izmenjenim okolnostima, ni ova druga tvrdnja ne bi bila tačna; na primer: da nisam pritisnuo taster, ali da neko drugi jeste, aparat *bi* ipak napravio kafu. Ali ovaj prigovor nije relevantan, budući da u aktualnom svetu te okolnosti nema, a naša protivčinjenička tvrdnja i način na koji je evaluiramo nas ne obavezuje na to da će ovo važiti u svim okolnostima.

Zahvaljujući ovome, Luisova pozicija efektno zaobilazi Raselovu dilemu. U toj dilemi smo imali dve alternative: da imamo lokalne događaje (ali nemamo determinaciju) ili da imamo determinaciju (ali nemamo standardno određene događaje, već kao uzročne relate uzimamo stanje sveta u datom trenutku). Obe te alternative, kao što smo videli, vodile su obesmišljanju principa uzročnosti. Uz redefinisavanje determinacije pomoću protivčinjeničke zavisnosti, protivčinjenička teorija nam omogućava da imamo i određenje uzročnosti i da se ono odnosi na lokalne događaje.

U narednom poglavlju okrećem se upravo predstavljanju i analizi Luisove protivčinjeničke teorije uzročnosti, kao jedne obećavajuće teorije savremenog uzročnog realizma. Nekoliko je važnih pitanja koje u tom poglavlju treba istražiti: koje su prednosti i dobre strane te teorije, koji su njeni centralni problemi, kakva je priroda tog teorijskog projekta uopšte – šta su njegove metode, test

²⁶ Ovu tvrdnju ovde pominjem kao lingvističku i predteorijsku intuiciju, za koju verujem da je raširena među govornicima. U teorijskom smislu, njen značaj ipak može biti doveden u pitanje. Teorije minimalne promene je posmatraju kao centralnu za formulisanje semantike kondicionala, dok bi teorije maksimalne promene morale da umanje značaj te intuicije.

²⁷ Treba ipak imati u vidu da Igl ne upoređuje Luisovu teoriju sa kritikovanim principom uzročnosti, već teoriju regularnosti (koja je bliska sa tim kritikovanim principom) i jednu drugačiju verziju protivčinjeničke teorije uzročnosti (sa uzročnim modelovanjem i strukturnim jednačinama). Poenta je, međutim, potpuno primenljiva na našu analizu.

²⁸ Ova tvrdnja nije potpuno bez problema. Naime, postoje autori koji brane tezu da je jačanje antecedensa ipak validan obrazac zaključivanja i za protivčinjeničke kondicionale. Za detaljnu analizu ovog problema vid. Nute and Cross 2001.

²⁹ Jačanje antecedensa, kao zakon klasične logike, može se izraziti u formi validnog argumenta: $(a \supset b) \models ((a \wedge c) \supset b)$. Takav argument, međutim, nije validan za protivčinjeničke kondicionale: $(a \square \rightarrow b) \not\models ((a \wedge c) \square \rightarrow b)$. U ova dva formalna zapisa, ali i nadalje, koristiću simbol „ $\square \rightarrow$ “ kao simbol za protivčinjeničku implikaciju. Simboli za konjunkciju i materijalnu implikaciju su redom: \wedge i \supset ; nadalje, dvostruka rampa, precrtana (\neq) ili ne (\models), stoji da označi da formula desno, redom: nije odnosno jeste, semantička posledica formule, odnosno skupa formula levo od nje.

slučajevi, ciljevi, itd. Sve to trebalo bi da pruži bolji uvid u osnovanost i ubedljivost uzročnog realizma.

2. Luisova protivčinjenička teorija uzročnosti

Motivacija za protivčinjeničke teorije, koje analiziraju pojam uzroka pomoću odgovarajućih protivčinjeničkih kondicionala,³⁰ vrlo je intuitivna i prisutna je (kako tvrde zastupnici ovih teorija) u našem uobičajenom razmišljanju i govoru o uzročnosti. Ako u nekom konkretnom slučaju smatramo da je, na primer, moje bacanje kamena uzrok lomljenja prozorskog stakla, skloni smo da kao obrazloženje tog svog uverenja navedemo protivčinjenički kondicional: „da nisam bacio kamen, prozor ne bi bio slomljen“. Ovo je, prema mnogim autorima, znak da postoji bliska veza između uzročnosti i protivčinjeničkih kondicionala.

U prethodnom poglavlju videli smo i teorijske razloge zbog kojih bi valjalo posvetiti se analizi protivčinjeničkih teorija. Izgleda da one na odličan način izbegavaju Raselove kritike i, makar na prvi pogled, daju dobru osnovu za jednu ubedljivu verziju uzročnog realizma. Zbog toga se u delu teze koji sledi bavimo protivčinjeničkom teorijom uzročnosti, i to verovatno najpoznatijom: Luisovom protivčinjeničkom teorijom uzročnosti.

2.1. Prikaz teorijâ

Dejvid Luis je u različitim periodima zastupao dve (možda i tri), u određenim aspektima i u većoj ili manjoj meri, različite verzije protivčinjeničke teorije uzročnosti, te je verovatno moguće govoriti o Luisovim *teorijama* uzročnosti.³¹ Ipak, uprkos važnim razlikama o kojima ću govoriti kada budem predstavljao noviju teoriju, one imaju mnogo toga zajedničkog. Njih objedinjuju i brojne poente koje smo zapazili kao prednosti protivčinjeničke analize u odnosu na uzročnu teoriju koju Rasel kritikuje.

I jedna i druga Luisova teorija su teorije o uzročnom odnosu između *događaja*, tj. u obema su uzročni relati (odnosno: *ono* što stoji u uzročnom odnosu) događaji. I jedna i druga analiziraju *pojedinačne* (*engl.* token) uzročne tvrdnje između *aktualnih* događaja: drugim rečima, one ne govore o tome da li (ili kada) jedan tip (*engl.* type) događaja uzrokuje neki drugi tip, već o tome kada jedan pojedinačni događaj koji se dogodio jeste uzrok nekog drugog aktualnog događaja. Obe ove analize pojma uzroka koje je Luis zastupao su *reduktivne* – u smislu da uzročnost analiziraju pomoću drugih pojmova koji su ili primitivni ili njihova analiza ne podrazumeva uzročnost. I, na kraju, obe teorije su analiza *šireg i nediskriminatornog pojma* uzroka, što znači da se ne bave pitanjem *pravog* ili *glavnog* uzroka, već u uzroke računaju *sve ono* što je uzročno odgovorno za neku posledicu.³² U narednim pasusima predstaviću prvo stariju Luisovu teoriju, da bih potom ukazivanjem na njene glavne probleme motivisao prelazak na noviju teoriju.

³⁰ Protivčinjenički kondicionali, koji su već pominjani u radu, su posebna vrsta rečenica u pogodbenom vidu, koje najčešće imaju formu „Da je A bilo slučaj, onda bi B bilo slučaj“, i najčešće u zavisnoj rečenici sadrže tvrdnju koja nije istinita, odnosno koja je protivna činjenicama.

³¹ Radi jednostavnosti i doslednosti u nastavku ću govoriti o *dve teorije*, i o *dve verzije* prve teorije – ne ulazeći pritom u suptilno metodološko pitanje kada je nešto samo nova verzija neke teorije a kada je to nova teorija. U pitanju su, dakle, dve teorije: starija, iz teksta „Causation“ (1973b), koja je kasnije dorađena u tekstu „Postscripts to 'Causation'“ (1986c), i teorija koju je Luis formulisao u tekstu „Causation as Influence“ (2000, 2004a).

³² Razlog tome je taj što, prema Luisu (Lewis 1973b: 558-9, Lewis 1986d.), pitanje o *pravom* uzroku ima izraženu pragmatičku dimenziju, to jest zavisi od interesa kojima se rukovodimo u datom razgovoru, raznih kontekstualnih faktora i tako dalje. Luisova ideja vodilja u analizi je da je moguće razdvojiti ova dva pitanja (pitanje o uzročnom faktoru i pitanje o pravom uzroku) te da je moguće baviti se prvim a ostati neutralan povodom ovog drugog. O ovome ću detaljnije pisati kasnije.

2.1.1. Starija teorija

Osnovna zamisao protivčinjeničke teorije uzročnosti je da se uzročnost može analizirati pomoću *protivčinjeničke zavisnosti*. Ovo je slučaj i u starijoj Luisovoj teoriji, čiju osnovnu ideju možemo (u pojednostavljenom obliku) predstaviti ovako: dva aktualna *distinktna* događaja³³ (npr. c i e) nalaze se u uzročnom odnosu tako da c uzrokuje e ako se odgovarajući iskazi (kojima se tvrdi nedogađanje datih događaja) nalaze u odnosu protivčinjeničke zavisnosti. Preciznije, ako uzmemo da iskaz C tvrdi da se događaj c dogodio, a iskaz $\sim C$, sledstveno, da se događaj c nije dogodio, i na isti način odredimo iskaze E i $\sim E$, onda možemo reći da je događaj c uzrok događaja e ako iskaz $\sim E$ protivčinjenički zavisi od iskaza $\sim C$. Protivčinjenička zavisnost između dva iskaza definisana je preko istinitosti odgovarajućeg protivčinjeničkog kondicionala, koji te iskaze sadrži kao svoj antecedens odnosno konsekvens. Stoga, uzročnost možemo za početak definisati ovako:

(L_{u1}) Događaj c uzrokuje događaj e ako važi protivčinjenički kondicional: „Da se c nije dogodilo, e se ne bi dogodilo“. Odnosno: događaj c uzrokuje događaj e ako važi $\sim C$
 $\square \rightarrow \sim E$.

Dakle, uzročnost između događaja je definisana pomoću protivčinjeničke zavisnosti između odgovarajućih iskaza. Pitanje, pak, kada su dva iskaza protivčinjenički zavisna, kao što je rečeno, pitanje je istinitosti odgovarajućeg protivčinjeničkog kondicionala. A da bismo utvrdili kada je taj kondicional istinit, u ovoj teoriji koristimo Luisovu semantiku za kondicionale (Lewis 1973a).

Ova teorija već na prvi pogled dobro objašnjava tipične slučajeve uzročnosti. Možemo iskoristiti ranije pomenuti primer sa bacanjem kamena ka izlogu i lomljenjem stakla. I ovako grubo određena teorija prepoznaje ovaj primer kao primer uzročnosti. Imamo dva distinktna aktualna događaja (bacanje kamena i lomljenje stakla), i odgovarajući protivčinjenički kondicional „da nisam bacio kamen, staklo se ne bi slomilo“ koji je istinit. Dakle, imamo protivčinjeničku zavisnost između iskaza koji odgovaraju događajima za koje ispitujemo da li su (prema ovoj teoriji) u uzročnoj relaciji.

Međutim, do sada je izložen samo dovoljan uslov za postojanje uzročne veze, ali ne i nužan. Drugim rečima, sve što zadovoljava ovaj uslov (dat u L_{u1}), jeste uzročnost, ali postoje slučajevi koje tipično smatramo primerima uzročnosti a koji, budući da ne zadovoljavaju navedeni uslov, ovako izložena teorija ne bi prepoznala kao slučajeve uzročnosti. U pitanju su slučajevi gde pored događaja (npr. c) koji uzrokuje izvesnu posledicu (e), imamo kao aktualan i *rezervni* uzrok (a), koji bi, da nema onog prvog događaja uzrokovao tu istu posledicu. Ovakve slučajeve, gde imamo jedan ili više ovako određenih rezervnih uzroka,³⁴ možemo nazvati slučajevima *redundantne* uzročnosti. Već iz ovog opisa može se videti zašto slučajevi redundantne uzročnosti predstavljaju problem za ovu pojednostavljenu formulaciju teorije. Naime, ovde nemamo protivčinjeničku zavisnost između $\sim C$ i $\sim E$; to jest, nije istinita tvrdnja da „da se nije dogodio događaj c , ne bi se dogodio događaj e “, jer bi se ipak dogodio, budući da bi ga u odsustvu događaja c uzrokovalo a .³⁵

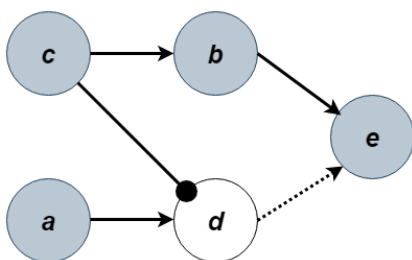
³³ Ovo određenje deo je Luisove teorije o događajima koja je napravljena kako bi obezbedila teoriju o relacijama za njegovu uzročnu teoriju. Dva događaja su distinktna ako nijedan nije deo onog drugog, niti dele (tj. oba poseduju) neki isti deo, tj. „ne preklapaju se“. Za preciznije određenje vid. Lewis 1986b.

³⁴ Zbog jednostavnosti, u nastavku ću o redundantnoj uzročnosti govoriti kao da uvek tu figuriraju samo dva redundantna uzroka (osim u slučajevima gde naglasim da je drugačije).

³⁵ Intuitivna je i *prima facie* vrlo ubedljiva ideja da događaj e ne bi bio identičan ako bi ga uzrokovalo a umesto c , to jest, da ne možemo govoriti o istoj posledici ako ona biva uzrokovana različitim uzrocima ili na različit način. To još ubedljivije zvuči u slučajevima gde ove promene (u uzročnoj istoriji) menjaju takođe vreme ili način događanja tog događaja (e). Ipak, ova ideja pravi brojne probleme. Prvo, insistiranje da je identitet događaja dat njegovom uzročnom istorijom kontroverzna je teza i takva da bi protivčinjeničku teoriju uzročnosti učinila cirkularnom (vid. Lewis 1986b). Povrh toga, o događajima i inače ne govorimo na taj način. Takođe, o događajima ne govorimo ni kao da su savršeno precizno određeni, tj. tako da se neki događaj ne bi mogao dogoditi na malo drugačiji način ili u drugačijem vremenu ili na drugom mestu. Govorimo o odlaganju utakmica i koncerata, ponovnom održavanju ispita i tako dalje. Povrh toga, insistiranje na detaljno specifikovanim događajima vraća nas na pominjanu Milovu poziciju i Raselove prigovore u vezi sa njom. Iz ovih, ali i brojnih drugih razloga, ova ideja mora biti odbačena.

Razmotrimo jedan takav primer. Zamislimo da bilijarskom stolu prilaze dva vrlo iskusna i precizna igrača koja (u jednom malo neuobičajenom scenariju za tu *gospodsku* igru, u kojoj se uvek zna ko je na redu) pokušavaju obojica da odigraju isti udarac, istom belom kuglom koja stoji na jednom kraju stola. Obojica su u niskom stavu, naslonjeni na sto, jedan pored drugog, sa takovima u položaju za udarac. Obojica krenu u udarac, ali tek za delić sekunde pre ovog drugog, štap prvog igrača udara belu kuglu tako da se ona otkotrlja niz zelenu čiju i ostvari adekvatan kontakt sa crnom koja potom upadne u rupu u uglu stola. Vrh štapa drugog igrača ne ostvaruje kontakt s belom kuglom, već samo prolazi kroz prostor u kojem se ona samo trenutak ranije nalazila. Pretpostavimo, u sklopu ovog scenarija, da bi ishod bio identičan i da je drugi igrač igrao belom kuglom, a ne prvi. Baš zbog toga ne važi tvrdnja „da prvi igrač nije izveo svoj udarac, crna kugla ne bi upala u rupu“.

Uzročnu strukturu ovog primera možemo uopštiti i predstaviti kao na *slici 1*. Takve dijagrame korist ćemo i za ostale primere u kojima nam je centralna uzročna struktura. Na ovoj slici, krugovi predstavljaju izvesne događaje. Zatamnjeni krug označava da je taj događaj aktualan, a prazan krug da događaj nije aktualan. Linije sa strelicama na vrhu označavaju uzrokovanje, a krug na vrhu linije označava da je ta veza inhibitorna, u tom smislu da putem te veze događaj biva sprečen da postane aktualan.

Slika 1: Rano predupređivanje (aktualna situacija)

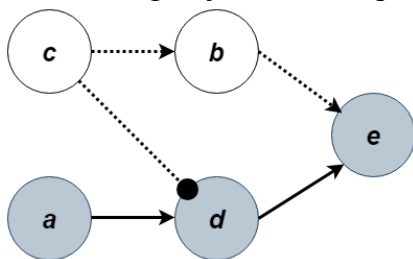
U našem primeru, događaji *c* i *a* bili bi, redom, zamah prvog i zamah drugog igrača u nameri da štapom ostvare kontakt sa belom kuglom – tj. izvedu udarac. Zamah i udarac prvog igrača rezultiraju sudarom bele i crne kugle (*b*) ali i time što je bela kugla sklonjena sa svog mesta i što je time *onemogućeno* da zamah drugog igrača rezultira kontaktom njegovog štapa i te kugle (što bi bio događaj *b*). Događaj *e* je upadanje crne kugle u rupu.³⁶

Uočimo sada da postoji *neprekinuti* uzročni lanac događaja koji vodi od događaja *c* do posledice *e*.³⁷ S druge strane, lanac događaja koji vodi od (takođe aktualnog) događaja *a* do događaja *e*, presečen je (inhibitornom vezom između aktualnog događaja *c* i događaja *d*, koji se nalazi negde na tom uzročnom putu). U pomenutom primeru, ne postoji niz događaja koji vodi od pokušaja udarca drugog igrača bilijara do ubacivanja crne kugle u rupu. U ovakvim slučajevima, u svakodnevnom govoru o uzročnosti, događaj *c* računamo dok događaj *a* ne računamo kao uzrok događaja *e* – kao što smo videli i na primeru sa bilijarom.

³⁶ Data struktura, koja ima *ovakve* posredujuće događaje, posmatra se kao tipična za ovaj vid uzročnosti, i u prilog tome mogu se navesti dva važna zapažanja. Prvo, relativno je nekontroverzno pretpostaviti da – sem u slučajevima uzrokovanja na distanci, kakvi se najčešće u ovim analizama ostavljaju po strani – postoji čitava serija sukcesivnih događaja koji se nalaze između uzroka i posledice, i da to naravno važi za oba uzročna lanca o kojima govorimo. S druge strane, samom Luisu delovalo je (isprva) vrlo ubedljivo da je upravo ovaj *obrazac inhibiranja* (to jest, postojanje nekog središnjeg događaja u prvom lancu, koji preseca lanac između alternativnog uzroka i posledice) ono što daje asimetriju u ovakvim slučajevima redundantne uzročnosti i da je to ono zbog čega jedan od događaja nazivamo uzrokom a drugi ne. Ako toga ne bi bilo, govorili bismo o drugom tipu uzročnosti. Zbog toga je ovaj obrazac u Luisovom tekstu (ali i u čitavoj luisovskoj tradiciji analiziranja uzročnosti pomoći dijagrama – npr. vid. Paul and Hall 2013: 75-77.) posmatran kao dobar reprezent ovog tipa uzročnosti. Ipak, ova druga teza (o inhibiranju i presecanju) pokazaće se i samom Luisu kao problematična, i njome ćemo se detaljnije baviti kasnije.

³⁷ Izgleda da standardno podrazumevamo da je uzročnost *tranzitivna* relacija, to jest, da za bilo koja tri događaja *c*, *d* i *e* važi da ako je *c* uzrok *d* i *d* uzrok *e*, onda važi i da je *c* uzrok *e*. Međutim, postoji izvesno neslaganje i oko ove tvrdnje, koje će kasnije biti tematizovano.

Međutim, očigledno je (i na dijagramu, i u ranije datom scenariju) da između odgovarajućih iskaza o događajima c i e ne postoji protivčinjenička zavisnost. Kondicional $\sim C \square \rightarrow \sim E$ nije istinit.

Slika 2: Rano predupređivanje (protivčinjenička situacija)

Na slici 2 možemo videti prikaz šta bi bilo da se događaj c nije dogodio. Da se c nije dogodilo, e bi se ipak dogodilo. U pomenutom scenariju: da prvi igrač nije odigrao svoj udarac, crna kugla bi svejedno bila ubačena u rupu. Razlog tome je što bi tada a , bez prisustva c (koje, kada je aktualno, inhibira jedan od događaja u uzročnom lancu između a i e), uspeo da uzrokuje e .

Dakle, imamo događaje (c i e) za koje smo spremni da tvrdimo da stoje u uzročnoj vezi, ali izostaje protivčinjenička zavisnost između odgovarajućih iskaza (o nedogađanju tih događaja). Stoga, ako bi uzročnost bila određena na ovaj pojednostavljen način (kao u: L_{u1}), ona ne bi mogla da objasni ovakve jednostavne slučajeve redundantne uzročnosti.

Međutim, Luisova protivčinjenička teorija formulisana je tako da uspeva da objasni i ove slučajeve. I to na sledeći način: uvođenjem *uzročne zavisnosti* u predloženu analizu, kao posrednika između uzročnosti i protivčinjeničke zavisnosti. Malopre ponuđeno određenje uzročnosti sada ćemo iskoristiti kao određenje uzročne zavisnosti. Dakle:

(L_{uz}) Događaj e uzročno zavisi od događaja c akko važi kondicional „Da se c nije dogodilo, e se ne bi dogodilo“; to jest: događaj e uzročno zavisi od događaja c akko važi $\sim C \square \rightarrow \sim E$ (gde su C i E iskazi definisani kao i ranije).

Uzročna zavisnost je, dakle, određena kao što je maločas bila određena sama uzročnost. Ali sada uzročnost definišemo drugačije. Veza između uzročnosti i uzročne zavisnosti u Luisovoj teoriji (kojom se sada bavimo) određena je na sledeći način:

(L_u) Događaj c uzrokuje događaj e akko događaj e uzročno zavisi od događaja c , ili postoji lanac uzročne zavisnosti od dva ili više koraka koji povezuje događaj c sa događajem e .

Ovako određena, teorija prepoznaje ranije opisane slučajeve – i standardne, ali i one koji uključuju redundantnost – kao slučajeve uzročnosti. Pogledajmo kako.

Postoji lanac uzročne zavisnosti između događaja c i e , i to je lanac koji sadrži dva koraka. Događaj b uzročno zavisi od događaja c , dok događaj e uzročno zavisi od događaja b , i to zato što su odgovarajući protivčinjenički kondicionali: $\sim C \square \rightarrow \sim B$ i $\sim B \square \rightarrow \sim E$, oba istinita.³⁸ S druge strane, ne možemo naći ovakav lanac uzročne zavisnosti između događaja a i događaja e , budući da kondicional $\sim D \square \rightarrow \sim E$ nije istinit (vid. slike 1 i 2). Zbog toga, ova teorija dolazi do željenog rezultata, da c jeste a a nije uzrok događaja e .

Na ovaj način, primer sa redundantnom uzročnošću koji smo uveli nedvosmisleno pokazuje jedino to da *uzročna zavisnost nije tranzitivna*. Slučajevi redundantne uzročnosti, upravo zbog svoje specifične strukture, dopuštaju da postoje tri događaja (npr. c , d i e) takva da drugi zavisi od prvog (d uzročno zavisi od c) i treći od drugog (e od d) a da ne postoji uzročna zavisnost između trećeg i prvog (između c i e). Upravo se to dogodilo u scenariju koji smo gore analizirali. S druge strane, tranzitivnost uzročnosti očuvana je, jer je uzročnost definisana preko uzročne zavisnosti na takav način da za uzročnost nije neophodna *direktna* zavisnost između dva događaja već je dovoljno *i postojanje niza* odnosno lanca takvih zavisnosti između ta dva krajnja događaja (bez obzira da li se

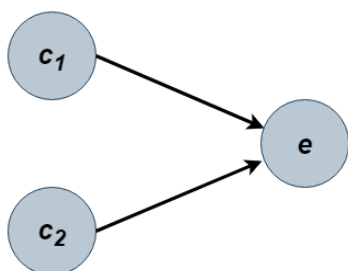
³⁸ Neko bi mogao da dovede u pitanje istinitost ovog drugog protivčinjeničkog kondicionala ($\sim B \square \rightarrow \sim E$), ukazivanjem na to da se događaj e može dogoditi i bez događanja događaja b , tako što će biti uzrokovan događajem a . Međutim, to podrazumeva odsustvo događaja c koji, kada je prisutan (aktualan), onemogućava da događaj a uzrokuje događaj e . Tj. da bi ta tvrdnja bila istinita moramo da prihvatimo istinitost tzv. *backtracking* kondicionala: $\sim B \square \rightarrow \sim C$, a takvi kondicionali su po Luisovoj semantici za protivčinjeničke kondicionale neistiniti. Vid. Lewis 1979a.

prvi i poslednji član niza međusobno i sami nalaze u odnosu uzročne zavisnosti). Netranzitivnost uzročne zavisnosti, stoga, ne predstavlja nikakav problem i ne smeta da sama relacija uzročnosti bude određena kao tranzitivna u Luisovoj upravo izloženoj teoriji.

Ovim smo kompletirali protivčinjeničku analizu uzročnosti kakvu Luis zastupa u svom tekstu „Causation“ iz 1973. godine. Ipak, zbog jednog ozbiljnog problema, Luis je bio primoran da tu teoriju doraduje. Taj problem u vezi je sa primedbom da nisu svi slučajevi redundantne uzročnosti objašnjivi na onaj pomenuti način, jer nisu svi ti slučajevi svodljivi na sugerisanu strukturu.

Da bismo to videli, moramo prvo da napravimo razliku između dve vrste redundantne uzročnosti: *simetrične* i *asimetrične*. Kod asimetrične redundantne uzročnosti tj. *uzrokovanja predupređivanjem* (engl. causation by preemption) postoji jasna razlika između događaja koji je uzrok neke posledice, i onog drugog događaja, koji je samo alternativni, rezervni uzrok. Jedan događaj povezan je uzročnim procesom sa posledicom, dok drugi nije (i to upravo zato što ovaj prvi to onemogućava). S druge strane, imamo slučajeve gde ne postoji ova asimetrija između redundantnih uzroka neke posledice. Oba događaja su povezana uzročnim procesom sa posledicom, i svaki je dovoljan da proizvede efekat. Ovakve slučajeve Luis naziva *simetričnom redundantnom uzročnošću* ili *naddeterminisanošću* (engl. overdetermination).

Na slici 3 imamo šematski prikaz takvog uzročnog odnosa. Imamo tri aktualna događaja, od kojih su dva (c_1 i c_2) redundantni uzroci, takvi da je svaki dovoljan za posledicu e . Očigledno je da niti jedan od redundantnih uzroka ne zadovoljava uslov (Luisove teorije) da bude nazvan uzrokom.

Niti za jednog od njih ne važi: da se taj događaj nije dogodio, ne bi se dogodilo ni e . Isto tako, ne vidimo kako bismo primenili onu raniju taktiku uvedenu za redundantnu uzročnost, budući da oba događaja imaju nepresečen uzročni lanac koji vodi sve do posledice. Da li je onda ovo nepovoljan rezultat za teoriju kojom se bavimo?

Slika 3: Naddeterminisanost

Prema samom Luisu – ne. On slučajeve naddeterminisanosti vidi kao irelevantni test za samu teoriju, budući da, kako on kaže, nemamo izgrađeno ni naivno (zdravorazumsko ili pred-teorijsko) mišljenje o njima (Lewis 1986c), pa stoga ni jasnu ideju kakvom rezultatu u takvim slučajevima teorija treba da teži.³⁹ Šta je uzrok u

takvim slučajevima? Ne postoji nijedan dobar razlog da favorizujemo neki od redundantnih uzroka nasuprot onom drugom, ni iz perspektive naših intuicija, ali ni na osnovu strukture datog tipa uzročnosti. To nas ostavlja sa dve mogućnosti: a) da prihvatimo da su oba događaja uzroci⁴⁰ ili b) nijedan događaj nije uzrok. Luisova teorija obavezuje se na opciju b) budući da, kao što je rečeno, ni c_1 ni c_2 ne zadovoljavaju uslov postavljen teorijom, tj. zato što ne važi ni $\sim C_1 \square \rightarrow \sim E$ ni $\sim C_2 \square \rightarrow \sim E$.

Iako je ovaj Luisov odgovor moguće dalje problematizovati (i neki autori to zaista čine; npr. Paul 2009), njega i slučajeve naddeterminisanosti možemo za sada ostaviti po strani i okrenuti se još jednom slučajevima asimetrične redundantne uzročnosti, povodom kojih su naše intuicije jasnije. Tu bez dileme jedan od redundantnih uzroka, koji ćemo zvati *predupređujući* uzrok, vidimo kao uzrok date posledice, dok drugi, *predupređeni*, vidimo kao rezervni uzrok, kao nešto što nije uzrokovalo

³⁹ U pomenutom tekstu iz 1986. godine, Luis daje metodološku opasku koja se tiče ovakvih slučajeva, u vidu krilatice „plen pobjedniku!“ (engl. *spoils to the victor*). Ovom krilaticom sugerise se da prilikom odabira adekvatne teorije u nekoj oblasti pravi test moraju predstavljati nekontroverzni slučajevi u kojima bez dileme znamo kakav bi rezultat teorija trebalo da nam da. Kada imamo teoriju koja dobro objašnjava takve slučajeve, onda ovi nejasni slučajevi, za koje ne znamo kako teorija treba da ih prepozna ili dijagnostikuje, mogu da idu *pobjedniku kao plen*, koji god rezultat teorija dala povodom njih (vid. Lewis 1986c: 194).

⁴⁰ Za mereološku sumu data dva događaja važi da stoji u odnosu uzročne zavisnosti sa posledicom, pa bi neko mogao pomisliti da je ova opcija zaista otvorena za samu Luisovu teoriju. Ipak, to nije slučaj, budući da se tu kao uzročni relat javlja nešto što nije *pravi* događaj, već ili *skup* nekih različitih događaja ili jedan kompleksan *disjunktivan događaj* – što Luis svakako ne želi u teoriji (Vid. Lewis 1986b).

posledicu (iako bi je uzrokovalo, u slučaju da predupređujući uzrok nije aktualan).⁴¹ Ono što sada treba da nas brine jeste: da li su *svi* slučajevi asimetrične redundantne uzročnosti objašnjivi na način koji originalna Luisova teorija predviđa.

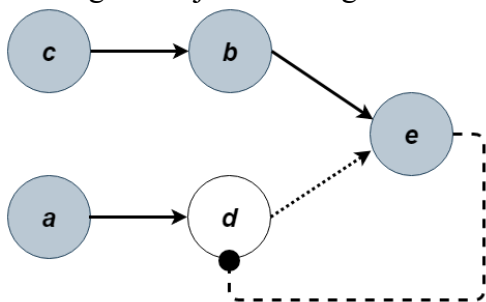
Odgovor na ovo pitanje je negativan, kao što je najavljeno pre nekoliko paragrafa. Postoje, dakle, slučajevi redundantne uzročnosti kod kojih nemamo mogućnost da upotrebimo manevar sa netranzitivnošću uzročne zavisnosti. I u pitanju su, štaviše, vrlo uobičajeni i svakodnevni primeri uzročnosti.

Da bismo to videli, možemo iskoristiti onaj i ranije pomenuti primer, u kome ja stojim ispred izloga i bacam kamen ka njemu. Dodajmo sada u taj primer i mog lojalnog kolegu, Marka, koji stoji pored mene i takođe baca kamen ka izlogu. Pretpostavimo, nadalje, da njegov kamen putuje tek nešto sporije od mog kamena, ili da je bačen par trenutaka kasnije. Moj kamen pogađa staklo i ono se lomi. Međutim, da moj kamen nije slomio staklo, Markov kamen bi ga slomio (i to na relevantno sličan način) tek koju milisekundu kasnije. Dakle, događaju se oba redundantna uzroka: i moje bacanja kamena, i Markovo bacanje kamena; dešava se i posledica – lomljenje izloga.

Očigledno je da je ovo primer *asimetrične* redundantne uzročnosti, jer postoje jasni razlozi, koje i intuitivno prepoznajemo, koji ruše asimetriju između mog i Markovog bacanja kamena. Na kraju, sumnjam da bi bilo dileme koji od dva događaja bismo nazvali uzrokom lomljenja stakla, odnosno: na koje bismo se bacanje pozvali u objašnjenju činjenice da je staklo slomljeno.

Između mog bacanja kamena i lomljenja izloga, očekivano, nema protivčinjeničke zavisnosti. Ali novi problem za teoriju je pak u tome što ovde ne postoji *ni* ona mogućnost da se napravi niz uzročne zavisnosti od mog bacanja kamena do lomljenja izloga. Naprosto, ovde izostaje *presecanje* kakvo imamo u onom ranijem šematskom prikazu, takvo da prekida alternativni niz negde *u hodu*, već je taj drugi niz nekompletan upravo zbog dešavanja same posledice. Zato slučajeve koji pokazuju takav obrazac, gde u prvom uzročnom lancu postoji neki događaj koji preseca drugi uzročni lanac, Luis naziva *rano presecanje*, a ovakve, gde to nije slučaj, nazivamo *kasnim presecanjem*.⁴²

Naime, ako uzmemo da je moje bacanje kamena (*c* na slici 4) počelo u trenutku *t*, a da se staklo slomilo u trenutku *t'*, onda možemo reći da ovde proces koji vodi od rezervnog uzroka (Markovog bacanja kamena, na slici: *a*) do posledice (lomljenja izloga, na slici: *e*) nije presečen nekim procesom koji počinje u nekom trenutku unutar poluotvorenog intervala [*t-t'*). Ovde je onemogućavanje rezervnog uzroka da izazove posledicu vezano za proces koji počinje u trenutku

Slika 4: Kasno predupređivanje

kada se posledica događa, tj. kada se staklo izloga lomi. Taj proces rezultira time što uzročni lanac koji ide od rezervnog uzroka ne može da stigne do posledice, jer je neki događaj neophodan u tom lancu za događanje posledice (npr. sudar Markovog kamena sa staklom izloga; događaj *d* na slici 4) onemogućen, inhibiran (jer se staklo slomilo, i kamen proleće kroz okvir izloga bez mogućnosti da udari u staklo).

U ovakvim slučajevima asimetrične redundantne uzročnosti, koje Luis naziva i *kasno predupređivanje*, nemoguće je pronaći adekvatan *središnji* događaj pomoću kojeg bismo na ranije opisani način dobili željeni rezultat –

da jedan događaj jeste, a drugi nije uzrok. Stoga, iako u ovakvim slučajevima imamo jasan zdravorazumski stav da je jedan od događaja (naime: *c*) zaista uzrok date posledice (*e*), ipak – budući da među tim događajima (*c* i *e*) nema ni direktne uzročne zavisnosti (tj. nema protivčinjeničke zavisnosti između njima odgovarajućih iskaza) niti lanca uzročnih zavisnosti – teorija koju razmatramo ne prepoznaje njihovu vezu kao uzročnu.

⁴¹ U pitanju su izrazi „preempting“ i „preempted cause“.

⁴² Izrazi koje Luis koristi su „early/late cutting“.

Zbog toga, Luis u tekstu u kojem u mnogim aspektima dorađuje ranije izloženu teoriju uzročnosti,⁴³ nju nastoji da proširi tako da ona može da objasni i ove problematične slučajeve redundantne uzročnosti.

Da bio ovo postigao, Luis uvodi relaciju kvazizavisnosti (*engl.* quasi-dependence). Kako bismo razumeli šta je kvazizavisnost, pogledajmo sledeće. Neka je dat jedan niz događaja N , bez obzira na to da li on predstavlja uzročni niz ili ne. Uzmimo sada identičnu kopiju ovog niza, N' – koji sadrži u potpuno istom redosledu, potpuno iste događaje, ali u nekom drugom prostorno-vremenskom regionu ili nekom drugom mogućem svetu. U tom regionu ili mogućem svetu se okruženje ovog niza može razlikovati (u smislu da su prisutni ili odsutni različiti događaji koji su u odnosu na ovaj niz ekstrinzični), ali zanimaju nas isključivo oni region i moguć svetovi u kojima su prirodni zakoni istovetni onim koji važe u regionu gde se originalni niz događaja N nalazi. Pitanje koje sada treba razmotriti je sledeće: da li se može dogoditi da taj drugi niz N' bude uzročni niz, a da ovaj prvi (N) to ne bude?

Luisov odgovor je – ne. Jer, kako on tvrdi u tom *postskriptu*, šta se događa u nekom regionu uzročno zavisi jedino od zakona i intrinzičnog karaktera samog niza, tj. zavisi samo od tih događaja koji čine dati niz. Ako je takav niz uzročni u nekom okruženju, biće to i u drugim okruženjima sa istim zakonima.

Jedan niz događaja u nekom okruženju može lako *ne* ispunjavati obrazac uzročne zavisnosti (pa čak ni uslov da postoji lanac uzročnih zavisnosti od početka do kraja niza), zahvaljujući specifičnim karakteristikama tog okruženja, i događajima koji su tom procesu ekstrinzični, uprkos tome što je taj niz uzročni. Međutim, u drugim okruženjima, gde nema tih nepovoljnih okolnosti, on će pokazivati obrazac uzročne zavisnosti (direktne ili iz više koraka). To se, onda, može uzeti kao dokaz da je po sredi uzročni niz.

Upravo takav je niz koji imamo u predašnjem primeru. Niz događaja koji počinje od mog bacanja kamena i završava se lomljenjem izloga, zbog prisustva Markovog kamena u aktualnom svetu ne ispunjava obrazac uzročne zavisnosti (niti je primer lanca uzročnih zavisnosti, kao što smo videli gore). Međutim, egzaktna kopija tog niza u nekim drugim prostorno-vremenskim regionima aktualnog sveta ili u nekom drugom mogućem svetu gde vladaju isti zakoni, bez prisustva Markovog bacanja kamena (ili nekog drugog, po uzročnu zavisnost, nepovoljnog događaja) pokazivao bi obrazac uzročne zavisnosti.

Ovim je dato neformalno određenje kvazizavisnosti. Formalnije i preciznije određenje bi izgledalo ovako:

(**L_{kz}**) Ukoliko neka dva događaja c i e , koji predstavljaju početak i kraj nekog niza događaja, ne stoje u odnosu uzročne zavisnosti, niti postoji lanac uzročnih zavisnosti koji ih povezuje u aktualnom svetu, onda ćemo reći da e kvazizavisi od c akko savršena kopija takvog niza (sa njima kao krajnjim događajima) u velikoj većini⁴⁴ drugih prostorno-vremenskih regiona i/ili drugih mogućih svetova pokazuje obrazac uzročne zavisnosti (ili lanca uzročnih zavisnosti).

Poslednji korak je da se ovo doda u analizu uzročnosti. Dakle, prema ovoj proširenoj analizi, uzročnost definišemo ovako:

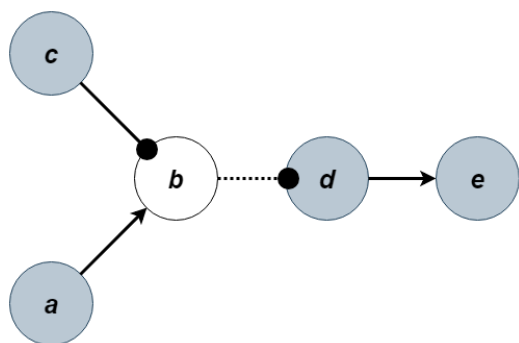
⁴³ U tom pomenutom *Postscriptu*-u iz '86. Luis završava mnogo *nedovršenog posla*, pa između ostalog, proširuje svoju analizu tako da ona obuhvata i slučajeve uzročnosti pod pretpostavkom indeterminizma. Budući da zadržava centralna određenja ranije teorije, ovo smatram samo dorađivanjem ove prve *originalne* teorije (kako sam je ponekad ranije nazvao), te ih zajedno smatram *starijom Luisovom protivčinjeničkom teorijom uzročnosti*. Nasuprot njoj stoji *novija teorija*, o kojoj ću govoriti kasnije.

⁴⁴ Iako sâm Luis ne daje precizno i formalno određenje kvazizavisnosti, pomenuta sintagma „u velikoj većini“ (*engl.* the great majority) zaista figurira u Luisovom neformalnom određenju tog pojma (vid. Lewis 1986c: 206). Arbitrarnost i nepreciznost ovog određenja, ipak, neću tematizovati, budući da se manevar sa kvazizavisnošću susreće sa ozbiljnijim primedbama.

(L_{a^*}) Događaj c uzrokuje događaj e akko: e uzročno zavisi ili kvazizavisi od c , ili postoji lanac uzročnih zavisnosti, ili lanac kvazizavisnosti, ili kombinovani lanac uzročne i kvazizavisnosti koji povezuje događaj c sa događajem e .

Ovakav manevar suštinski zavisi od tvrdnje da je uzročnost intrinzična relacija, da ona zavisi od samih događaja koji su uključeni u taj odnos, i ne zavisi od drugih spoljašnjih faktora.

Međutim, da li je uzročnost intrinzična relacija? Pogledajmo sledeći primer (*slika 5*). Zamislimo opet mene ispred izloga kako zamahujem da bacim kamen (d) ka njemu i slomim ga (e). Moj kolega Marko, koji je na par koraka od mene, sada u čvrstoj nameri da me spreči da bacim kamen, kreće ka meni (a), ali se spotakne (c) i ipak ne uspe da me spreči (na slici b predstavlja taj neaktualni događaj sprečavanja – npr. oduzimanje kamena, ili zaustavljanje ruke u pokretu).

Slika 5: Dvostruka prevencija

Da se nije spotakao, Marko bi me sprečio da bacim kamen ($\sim C \Box \rightarrow B$), a da nisam bacio kamen (da se nije aktualizovalo d), izlog ne bi bio slomljen ($\sim D \Box \rightarrow \sim E$). Spoticanje funkcioniše kao sprečavanje Markovog sprečavanja mene da bacim kamen i samim tim sprečavanje lomljenja izloga (što je predstavljeno i na slici 5). Da li je onda Markovo spoticanje (c) uzrok lomljenja stakla (e)?

Intuicije (povodom Markovog spoticanja) u ovom slučaju možda i nisu sasvim čiste, ali obično (ili često, ili makar u izvesnim prilikama) ovakve slučajeve vidimo kao slučajeve uzročnosti.⁴⁵ S druge strane, teorija (sa ili bez ovog dodatka o kvazizavisnosti) prepoznaje ovakve slučajeve kao uzročnost – budući da je istinit odgovarajući kondicional $\sim C \Box \rightarrow \sim E$. Međutim, ako ovo prihvatimo kao slučaj uzročnosti suočavamo se ozbiljnim problemom. Prvo, nema nikakvog niza događaja (ili procesa) koji spaja događaj c sa događajem e . Već zbog toga nemamo mogućnost postojanja kvazizavisnosti u slučajevima koji sadrže ovakve uzročne veze. Koji niz događaja treba posmatrati i ispitivati šta će se dogoditi s njegovom kopijom u drugim regionima?! Još gore, pitanje da li postoji ovaj uzročni proces od događaja c do e (makar i sa *prekidom*) zavisi od događaja koji su potpuno spoljašnji njemu, i mogu se ticati npr. uzročne istorije događaja a . I jedno i drugo direktno protivreči onome što razumevamo pod intrinzičnošću uzročnog procesa.

Postoji još jedna grupa slučajeva koje standardno smatramo uzročnošću, a gde taj uzročni odnos zasigurno nije intrinzičnog karaktera. U pitanju je takozvano *uzrokovanje odsustvom*,⁴⁶ gde se kao uzrok pojavljuje ne neki događaj, nego *odsustvo* nekog događaja, njegovo nedešavanje. Uzrok tome što se Marko razboleo od sezonskog gripa je to što nije primio adekvatnu vakcinu. Uzrok zavejanosti naših puteva je nereagovanje putarske službe. Primili smo gol nakon kornera zato što izvesni fudbaler nije stajao pored prve stative. Moje nezalivanje biljke uzrokovalo je njeno uvenuće, i tako dalje.

U svakom od ovih primera izostaje podrazumevani proces (tj. spacio-temporalni niz događaja) od uzroka do posledice, jer sâm uzrok nije nešto postojeće. Ni moje nezalivanje biljke, niti bilo šta drugo što se dogodilo umesto toga (moj odlazak na more, ili stalni boravak van kuće) nije povezano sa uvenućem biljke, u fizičkom smislu.

⁴⁵ Vratću se kasnije još nekim razlozima zašto ovakvi slučajevi zaslužuju da budu nazvani primerima uzročnosti.

⁴⁶ U pitanju je izraz „causation by absence“ a ponekad i „causation by omission“. Nekad se ovi izrazi razlikuju pa se jedan posmatra kao podvrsta drugog. Ja ću koristiti malo drugačije termine, i to ću obrazložiti na mestu gde budem izlagao tipove slučajeva uzročnosti i njihove međusobne odnose.

Poveden ovim razlozima, Luis odustaje od teze da je uzročnost intrinzična relacija. To, naravno, sa sobom povlači i odustajanje od pojma kvazizavisnosti.⁴⁷ To nas pak vraća na originalnu verziju stare teorije i nerešen problem kasne asimetrične redundantne uzročnosti.

2.1.2. Novija teorija

Kao posledica toga, Luis je odustao od svoje prve protivčinjeničke teorije uzročnosti i ponudio *novu teoriju*. U toj teoriji uzročnost se analizira pomoću pojma *uticaja* (*engl. influence*). Uticaj se tu određuje kao izvesna asimetrična relacija između događaja. Mesto koje pojam uticaja zauzima u novoj teoriji vrlo je slično mestu koje pojam uzročne zavisnosti ima u starijoj Luisovoj teoriji – on se nalazi između uzročnosti, s jedne, i protivčinjeničke zavisnosti između odgovarajućih iskaza, s druge strane. Uzročnost definišemo na već viđen način, ali sada preko pojma uticaja:

(**L_u****) Događaj *c* uzrokuje događaj *e* akko događaj *c* utiče na događaj *e* ili postoji lanac uticaja od *c* do *e*.

Međutim, sada umesto uzročne zavisnosti između odgovarajućih događaja, koja je bila definisana kao prosta protivčinjenička zavisnost između iskaza o nedogađanju tih događaja, imamo uticaj kao jedan kompleksniji oblik protivčinjeničke zavisnosti. Sada nas ne zanima *samo* da li događanje nekog događaja zavisi od toga *da li* se onaj drugi dogodio ili ne, već i to da li događanje tog događaja zavisi od toga *kako* i *kada* se taj drugi događaj dogodio. Luis za potrebe ovakve analize uvodi pojam *alteracije*. Alteracija nekog događaja je krajnje krhka (potpuno određena) verzija datog aktualnog događaja; jedna alteracija datog događaja je zapravo krajnje precizno opisan konkretni događaj koji se dogodio, dok su ostale alteracije neaktualizovane i razlikuju se makar minimalno od ove aktualizovane s obzirom na vreme i način događanja.

Uticaj je definisan preko postojanja skupa međusobnih protivčinjeničkih zavisnosti između alteracija jednog i alteracija drugog događaja. Formalno, ovaj pojam je definisan na sledeći način:

(**L_{ut}**) Događaj *c* utiče na događaj *e* akko postoji zadovoljavajući opseg *c*₁, *c*₂ ... ne previše udaljenih alteracija događaja *c* (koji sadrži i taj aktualni događaj *c*) i opseg *e*₁, *e*₂ ... alteracija događaja *e*, od kojih su makar neke međusobno različite, takvi da važi: da se *c*₁ dogodilo, *e*₁ bi se dogodilo i da se *c*₂ dogodilo, *e*₂ bi se dogodilo i tako dalje. (Lewis 2000: 190)⁴⁸

U standardnim slučajevima ova teorija nasleđuje ubedljivost prethodne. Ako bacim kamen i slomim staklo, očigledno je da će postojati širok opseg alteracija mog bacanja kamena (gde bacam kamen ranije, kasnije ili sa drugačijom putanjom, drugačijom brzinom, masom kamena...) koje će biti takve da: da se neka od njih dogodila, dogodila bi se i izvesna alteracija lomljenja stakla (tj. ono bi se slomilo ranije, kasnije ili drugačije). Ovde, dakle, primećujemo onu kompleksnu zavisnost, da to *da li*, *kada* i *kako* će se slomiti izlog zavisi od toga *da li*, *kada* i *kako* ja bacam kamen.

Međutim, uspeva li ova teorija da objasni teške slučajeve? Šta je sa kasnim predupređivanjem? Ovo su važna pitanja, jer – naposletku – to je bila glavna motivacija za odustajanje od prethodne teorije i formulaciju ove nove. Problem stare teorije sa slučajevima kasnog predupređivanja je, najsažetije rečeno, bio u tome što ona nije prepoznavala (predteorijsku i u jezičkoj praksi vrlo očiglednu) asimetriju između predupređenog i predupređujućeg uzroka. Prema staroj teoriji, u takvim slučajevima posledica naprosto nije bila uzročno zavisna ni od jednog, niti od drugog događaja; oba događaja su aktualna, vreme njihovog događanja može biti identično... Niti u jednom

⁴⁷ Postoje i problemi za kvazizavisnost koji su nezavisni od pitanja intrinzičnosti uzročnosti. Jedan od njih tiče se u literaturi poznatih slučajeva *predupređivanja nadjačavanjem* (*engl. trumping*), u kojima manevar sa kvazizavisnošću ne daje potreban rezultat, pa ti slučajevi i dalje ostaju neobjašnjeni starijom teorijom.

⁴⁸ Prilikom prikaza teorije uticaja koristio sam mala slova kao oznake za događaje (*c*, *e*, itd.), iako sâm Luis u datom tekstu (Lewis 2000) da bi njih označio koristi velika slova. Odlučio sam se na ovo zbog doslednosti u notaciji, budući da su događaji označavani malim slovima u prethodno predstavljenim teorijama uzročnosti. I u narednim citatima ovog Luisovog teksta ali i tekstova njegovih komentatora, to će svugde biti slučaj.

relevantnom teorijskom aspektu – iz perspektive stare teorije – nije se mogla pronaći željena asimetrija. Pogledajmo te slučajeve sada iz perspektive nove teorije.

Uzmimo u razmatranje opet onaj prvi primer, gde Marko i ja bacamo kamen ka izlogu. Kao i ranije, zamislimo da je Markovo bacanje kamena takvo da bi ono (u odsustvu mog kamena) dovelo do lomljenja izloga na *potpuno isti način* kao što je to slučaj s mojim bacanjem kamena. Uz to, vremenski interval između trenutka t kada moj kamen lomi staklo, i trenutka t' kada bi (da mog bacanja nema) Markov kamen slomio staklo je vrlo mali, zanemarljiv. Prvo što treba primetiti jeste da i moje i Markovo bacanje imaju uticaj na lomljenje stakla, budući da postoje čitavi skupovi alteracija za oba ta događaja kojima odgovara izvesni opseg alteracija posledice. Da sam ja bacio kamen ranije ili drugačije, lomljenje izloga bi se dogodilo ranije ili drugačije. Ali, isto tako, postoji širok opseg alteracija u kojima Marko baca svoj kamen ranije ili drugačije i gde je lomljenje izloga takođe ranije ili drugačije (od aktualnog lomljenja).

Ipak, i u tome je pravi *novum* teorije uticaja u odnosu na ranije protivčinjeničke teorije, ova dva događaja nisu potpuno simetrična, posmatrano iz ugla njihovog uticaja na posledicu. Naime, držeći fiksiranim Markovo bacanje, brojne alteracije mog bacanja kamena koje ne menjaju vreme sudara mog kamena sa staklom, ali koje se od aktualnog događaja suptilno razlikuju (u uglu bacanja kamena, u masi kamena, obliku, rotaciji...), stoje u protivčinjeničkoj zavisnosti sa *međusobno različitim* alteracijama posledice.⁴⁹ S druge strane, ako fiksiramo moje bacanje kamena, *sve* alteracije Markovog bacanja kamena koje ne čine da Markov kamen stigne ranije do izloga (nego što je u aktualnosti stigao) stoje u protivčinjeničkoj zavisnosti sa jednom (istom) alteracijom posledice – onom koja se zaista dogodila. Dakle, variranje Markovog bacanja na opisani način nije praćeno nikakvim variranjem posledice. Nasuprot tome, identično variranje mog bacanja praćeno je promenama u posledici, takve promene mog bacanja *preslikavaju* se na promene u posledici.

Dakle, izgleda da teorija uzročnog uticaja prepoznaje asimetriju u slučajevima asimetrične redundantne uzročnosti – slučajevima koji su očigledno kritični za protivčinjeničke analize uzročnosti. Ta asimetrija zapravo je asimetrija uticaja, odnosno asimetrija u *količini* ili *stepenu* uticaja. Ovim je završen vrlo sažet prikaz poslednje Luisove teorije uzročnosti.

2.2. Detaljnija analiza i problemi teorije uticaja

Okrenimo se sada detaljnijoj analizi i interpretaciji ove teorije, kao i problemima sa kojima se ona suočava. Za početak, kako zadovoljavajuće interpretirati ovu teoriju? Ovo je važno i kompleksno pitanje, posebno imajući u vidu da se u centralnoj definiciji teorije – definiciji uticaja (L_{ut}) – eksplicitno pominju određene nejasne kvalifikacije, bez čijeg boljeg razumevanja nije moguće proceniti uspeh teorije (čak ni u slučajevima kasnog predupređivanja, koji su bili motivacija Luisu da datu teoriju formuliše).

Pitanjem adekvatnog tumačenja teorije baviću su u potpoglavljima 2.2.1, 2.2.2. i 2.2.3. U prvom od ta tri odeljka, nastojaću da ukažem na probleme koje imamo prilikom analize Luisovog teksta, i kako *ne bi* trebalo da ga interpretiramo. U odeljku koji sledi (tj. potpoglavlju 2.2.2.) baviću se metateorijskim pitanjem: kakve odgovore u određenim slučajevima želimo da nam jedna adekvatna teorija uzročnog govora dâ? Drugim rečima, tema tog poglavlja biće pitanje – koje slučajeve želimo da teorija prepoznaje kao slučajeve uzročnosti? Ovo pitanje veoma je važno ako želimo da teoriju interpretiramo dobronamerno čak i onde gde smo u dilemi koje su njene konkretne restrikcije. Imajući u vidu rezultate tog i prethodnog odeljka, u odeljku 2.2.3. nudim jednu vrlo

⁴⁹ Kao što je rečeno u definiciji uticaja (L_{ut}), za uticaj je neophodno da se makar neke od alteracija posledice na koje se preslikavaju alteracije datog događaja međusobno razlikuju. Koristiću u nastavku često i izraz preslikavanje i podrazumevaću da je ovaj uslov ispunjen kada to kažem. Dakle, „*takve i takve* alteracije događaja a se preslikavaju na alteracije događaja e “ zapravo znači „*takve i takve* alteracije događaja a stoje u protivčinjeničkoj vezi sa alteracijama događaja e od kojih su makar neke međusobno različite“.

liberalnu interpretaciju teorije uticaja, koja je maksimalno u skladu sa (prethodno izlistanim) minimalnim zahtevima za teoriju uzročnog govora.

Potpoglavlja 2.2.4. i 2.2.5. rezervisana su za protivprimere i druge prigovore teoriji, uz analizu njihove ubedljivosti (delom i iz perspektive ponuđene interpretacije teorije). Nakon toga, u 2.2.6, zaključnom odeljku ovog 2. poglavlja, nastojim da izvučem pouke iz pomenutih prigovora i kritika, i ponudim odgovor na pitanje da li je ova nova teorija adekvatna ili barem bolja od prethodnih protivčinjeničkih teorija.

2.2.1. Stepenovanje uticaja

U poslednjem paragrafu prikaza teorije (unutar odeljka 2.1.2.), naznačeno je da između predupređenog i predupređujućeg uzroka postoji izvesna asimetrija u stepenu uticaja, te da je ona ključna za način na koji teorija uspeva da objasni ove (za staru teoriju nerešive) slučajeve uzročnosti. Krenimo sada upravo od toga – da li je ova asimetrija vezana za uticaj zaista dovoljna da najnovija Luisova teorija dâ dobar rezultat u slučajevima predupređivanja? Još osnovnije: kako bi tačno trebalo da ovo upoređivanje uticaja funkcioniše?

Za početak valja primetiti da u samoj definiciji uticaja (L_{ut}) postoji mesto koje se može protumačiti kao da govori upravo o tome (kako teorija koristi ovu asimetriju). Naime, u toj definiciji, koja počinje sa: „Događaj c utiče na događaj e akko postoji zadovoljavajući opseg $c_1, c_2 \dots$ ne previše udaljenih alteracija događaja $c \dots$ “ figuriraju *nejasne* tj. *neodređene* kvalifikacije⁵⁰ „zadovoljavajući“ i „ne previše udaljen“. Iako ova nejasnoća stvara izvesne probleme prilikom tumačenja teorije, posebno kada je u pitanju analiza ponuđenih protivprimera, sigurno je da najveći deo našeg govora, pa i govora o uzročnosti ne može biti oslobođen toga u potpunosti, te da je prirodno da i teorija o tom govoru sadrži takvu neodređenost.⁵¹ Ono čemu bi, zbog toga, trebalo da se nadamo jeste da upravo te neodređene kvalifikacije u okviru teorije omogućavaju da se napravi razlika između predupređujućeg i predupređenog uzroka.

I zaista, pomenuta neodređenost može biti iskorišćena kao pomoć teoriji. Naime, ukoliko uzmemo razmatrani slučaj lomljenja prozora ponuđena teorija može izdvojiti moje bacanje kamena kao uzrok ovog događaja na dva načina. Možemo se, prateći prvu mogućnost za tumačenje teorije, pozvati na kvalifikaciju „ne previše udaljen“, tako što ćemo kao ne previše udaljene posmatrati *samo one alteracije* data dva događaja koje se zaista minimalno razlikuju od aktualnih verzija tih događaja. Zbog toga, alteracije mog bacanja kamena i Markovog bacanja kamena, koje se od aktualnih razlikuju po tome što u njima kamen biva bačen koju sekundu ranije,⁵² u skladu sa ovakvim čitanjem teorije morali bismo proglasiti previše udaljenim. Isto tako, one alteracije bacanja kamena u kojima kamenje biva bačeno značajno brže nego što realno jeste⁵³ takođe moraju biti posmatrane kao previše udaljene. Na taj način, ne previše udaljene su nam samo vrlo suptilne alteracije stvarnih događaja. Tražena asimetrija je sada u tome što čak i takve suptilne (tj. u tehničkom i vrlo određenom smislu „ne previše udaljene“) alteracije mog bacanja kamena, u kojima se brzina bacanja kamena, težina kamena, ugao bacanja i slično, samo suptilno razlikuju od tih karakteristika u mom aktualnom bacanju – ipak

⁵⁰ *Neodređene* u jednom filozofski vrlo poznatom smislu, koji se u literaturi na engleskom jeziku izražava pomoću prideva „vague“ i imenice „vagueness“.

⁵¹ Šafer takođe naglašava da je ovo prisustvo neodređenosti u teoriji uzročnog govora potpuno razumljivo: „Ne smatram ovu neodređenost (*engl.* vagueness) analizansa posebno problematičnom, budući da i sâm analizandum, uzročnost, razumem kao neodređen pojam“. (Schaffer 2001: 12)

⁵² Da je Marko bacio kamen tu jednu sekundu ranije to bi, prema scenariju koji smo imali, bilo dovoljno da njegov kamen stigne prvi do stakla i polomi ga. Takve alteracije, u kojima Markov kamen stiže prvi zbog toga su nepoželjne za teoriju, budući da svakoj od njih odgovara zasebna alteracija posledice, te ostaje problem da će i predupređeni uzrok imati uticaj na posledicu, a time nas verovatno i obavezati da mu pripisemo i uzročnost. Upravo se bavimo time koje restrikcije unutar teorije nju spasavaju ovog rezultata.

⁵³ Dovoljno brže da tako bačen Markov kamen stigne do izloga u ranijem trenutku nego što u stvarnosti to čini moj kamen. To su kao i gore nepovoljne alteracije sa stanovišta analize jer ne ukazuju na asimetriju između mog i Markovog bacanja, već naprotiv, podvlače da je ishod sličan ili isti.

preslikavaju na različite alteracije posledice. Da je bilo koja od tih alteracija aktualna, staklo bi se slomilo na suptilno drugačiji način, vrlo sličan aktualnom ali ipak malo drugačiji. S druge strane, alteracije Markovog bacanja u kojima je on isto tako neznatno brže bacio kamen, ili pod tek za milistepen drugačijim uglom, ili gde je kamen za nijansu teži, se sve preslikavaju na jednu te istu alteraciju posledice – na onu aktualnu u kojoj moj kamen lomi izlog, budući da on i dalje stiže prvi do stakla. Tako, u prvoj varijanti, možemo iskoristiti pominjanu neodređenost na način koji ide u prilog samoj teoriji.

Druga mogućnost vrlo je nalik ovoj ekspliciranoj, i u njoj bismo bili manje restriktivni povodom toga koje su alteracije dovoljno bliske, ali bismo koristili određenje „zadovoljavajući opseg“ da napravi razliku između predupređenog i predupređujućeg uzroka. Budući da je opseg alteracija mog bacanja koje se preslikavaju na različite alteracije posledice širi od opsega adekvatnih alteracija Markovog bacanja, postoji prostor da se dobije tražena asimetrija. Naime, zastupnik teorije bi mogao tvrditi da je opseg adekvatnih alteracija Markovog bacanja nezadovoljavajući, dok je opseg alteracija mog bacanja zadovoljavajući.⁵⁴

Naprосто, iz perspektive uticaja moje bacanje je u prednosti, i ove dve nejasne kvalifikacije iz definicije bi se mogle upotrebiti da tu prednost i asimetriju iskoriste za dobijanje rezultata da moje bacanje jeste, a Markovo nije uzrok lomljenja izloga. Kombinujući oba predložena poteza u prilog teoriji, mogli bismo reći da Markovo bacanje nije uzrok zato što *nema* uticaj na lomljenje stakla, budući da ne postoji *zadovoljavajući opseg ne previše udaljenih alteracija* tog događaja koje stoje u protivčinjeničkoj relaciji sa izvesnim različitim alteracijama posledice. Ovakvo tumačenje teorije, uz pomenutu (ali verovatno neizbežnu) brigu oko neodređenosti koja je u njoj prisutna, deluje obećavajuće.

Ipak, sâm Luis ne koristi (ili makar ne na očigledan način) ove mogućnosti koje pružaju pomenute kvalifikacije. U pasusu koji sledi nakon onog u kojem je definisan uticaj, Luis uopšte ne komentariše ove nejasne fraze niti ih pojašnjava. On umesto toga kaže sledeće:

„Uticaj dopušta komparaciju, i to na grub i višedimenzionalan način: koliko ih je i koliko su raznovrsni događaji c_i ; koliko su udaljeni događaji c_i jedan od drugoga; i posebno, koliko su udaljeni ostali događaji c_i od aktualne alteracije događaja c ? Takođe, koliko se događaji e_i međusobno razlikuju? Naprosto, postoji mnogo načina na koje nešto može biti više uzrok neke posledice nego što nešto drugo jeste [uzrok te posledice], čak i ako po sredi nije sve-ili-ništa razlika između postojanja i nepostojanja uticaja.“ (Lewis 2000: 191).

U ovom pasusu date su dve važne ideje. Prvo, imamo tezu da uticaj dopušta komparaciju, uz kratko objašnjenje dimenzija prema kojima se ta komparacija vrši. Drugo, Luis tome dodaje da i uzročnost sama dopušta komparaciju – što je rečeno na takav način da sugeriše da je taj stav posledica onog predašnjeg. Dakle, izgleda da Luis ne samo da dopušta da je uticaj podlozan stepenovanju (što je već u suprotnosti sa maločas ponuđenim strategijama za tumačenje teorije), već i da pitanje uzroka i uzročnosti takođe jeste stvar stepena.

Ipak, brojni autori se vrlo otvoreno ne slažu sa ovim drugim Luisovim stavom. Čak i ako se dopusti da ideja o upoređivanju i stepenovanju uzroka nije pogrešna, deluje da model po kojem će nešto biti više ili manje uzrok u Luisovoj teoriji uticaja direktno protivreči našim jezičkim praksama. Naprosto, događaji koji su tek rezerve, tek alternative, koji su predupređeni nekim drugim događajem koji je uzrokovao posledicu, kao što smo videli, takođe imaju neki uticaj. Da li odatle treba da

⁵⁴ Imajući u vidu da alteracijâ i predupređujućeg i predupređenog uzroka koje se preslikavaju na alteracije posledice po pravilu ima beskonačno, ovakvo tumačenje teorije susretalo bi se sa izvesnim poteškoćama. Izgleda da ono što stvara utisak da je razlika između ta dva beskonačna skupa značajna upravo činjenica da u jednom od ta dva skupa imamo i alteracije koje se vrlo suptilno razlikuju od aktualne, za koje nemamo pandan u drugom skupu. Zbog toga deluje da se ovaj pristup sa zadovoljavajućim opsegom ipak oslanja na ovaj prethodno elaborirani i da samostalno uzet nije ubedljiv. Ipak, u kombinaciji sa prvim ponuđenim pristupom on deluje bolje.

zaključimo da oni jesu uzroci, samo manje uzroci od onih predupređujućih. Igal Kwart (Igal Kwart) s pravom ističe kako „samo uzroci dopuštaju stepenovanje, ono što nije uzrok ne dopušta“ (Kwart 2001: 410). Mazlen (Ceji Maslen) pak naglašava da iako „frazu 'više uzrok' zvuči čudno“, mi zaista ponekad govorimo o tome da je „neki uzročni faktor značajniji ili upadljiviji“ (Maslen 2004: 580).

Mazlen je verovatno u pravu, jer ponekad dopuštamo da uzroci nisu potpuno jednaki u svim aspektima, te ih kao takve upoređujemo. Ali opet, to je tačno samo kada međusobno upoređujemo događaje koji *jesu* uzroci, kao što Kwart napominje. U skladu sa tim, ponekad kažemo da je jedna od dve osobe zaslužnija za uspeh nekog projekta jer je dala veći doprinos u njegovoj realizaciji od one druge. Ili da baterija koja zajedno sa nekom drugom (značajno slabijom) napaja neki elektromotor, ipak ima značajniji doprinos njegovom radu. Ali ako malo bolje pogledamo takve slučajeve, ovakvu praksu imamo jedino u specifičnom obrascu zajedničkog tj. združenog uzrokovanja⁵⁵ gde imamo više uzroka od kojih je svaki neophodan za posledicu, ali koji nisu potpuno simetrični. U takvim slučajevima, budući da doprinos posledici nije jednak za svaki od uzroka, skloni smo da, makar metaforički, kažemo kako je neki od njih više uzrok od drugih, tj. da je on uzročno delotvorniji, važniji ili odgovorniji.

U svim drugim slučajevima, ovakva komparacija praviće samo dodatne probleme i ublažavaće inače kategoričke tvrdnje da nešto naprosto nije uzrok. Razlika između mog i Markovog bacanja kamena nije u tome ko je manje a ko više slomio prozor, već je razlika između uzroka i njegove predupređene alternative.⁵⁶

Zbog svega ovoga, manevar sa *više/manje uzrokom* sam po sebi (i ukoliko treba da bude shvaćen kao da govori o našoj jezičkoj praksi, a ne kao pomoćno sredstvo ili nekakav postulat teorije) ne rešava probleme s kojima se teorija suočava. To nas vraća na pitanje o stepenovanju uticaja – kako ga razumeti ako ne kao podlogu za stepenovanje uzroka?

Treba uz to jasno imati na umu motivaciju za stepenovanje uticaja. Manevar sa uvođenjem stepenovanja, pored slučajeva predupređivanja relevantan je i za takozvane *zanemarljive* ili *marginalne uzroke* (*engl.* spurious causes).⁵⁷ U pitanju su događaji koji imaju marginalan, zanemarljiv i za naše tipične kontekste potpuno neprepoznatljiv stepen uticaja na posledicu. Svaki događaj, krajnje precizno govoreći (a teorija nas poziva da posmatramo alteracije kao krajnje detaljno specifikovane događaje), trpi uticaj ogromnog broja (gotovo svih, ili možda baš svih) događaja koji njemu prethode. Svako lomljenje čaše, zagrevanje vode u džezvi, guranje nameštaja i tako dalje, ne bi bilo *apsolutno* identično onom koje se zaista desilo da je zvučni šum u pozadini tih događaja bio malo drugačiji, da je vlažnost vazduha bila malo drugačija, da je svetlost bila za nijansu drugačije snage ili boje, i tako dalje. Da li su onda ovi drugi događaji među uzrocima onih prvih?

Luisu i drugim teoretičarima uzročnog govora (vid. Scahffer 2001, Hall 2004) je vrlo stalo do toga da teorija ne prepoznaje ove zanemarljive uzroke kao uzroke. Međutim, neko bi mogao prigovoriti da je načelno ova teorijska aspiracija (da se zanemarljivi uzroci eliminišu kao uzroci) pogrešna i neprincipijelna. Naime, teorija uzročnog govora kakvom se bavimo usmerena je na

⁵⁵ Uobičajen izraz u literaturi na engleskom jeziku je „joint causation“, a ja ću koristiti izraze „združena uzročnost“ i „zajednička uzročnost“ kao prevod, i to međusobno sinonimno.

⁵⁶ Često je zgodno testirati naše jezičke intuicije povodom uzročnosti i posredno, pomoću jezičkih intuicija o odgovornosti. Međutim, odnos odgovornosti i uzročnosti svakako je kompleksan, te se zbog toga ne treba previše oslanjati na takav test. Odgovornost je često osetljiva i na namere, i u tom smislu može zahvatati više nego što želimo u teoriji uzročnosti. Na primer, upravo u ovde navedenom primeru, bi se tipično i Marko mogao smatrati makar delimično odgovornim, budući da je učestvovao u pomenutom vandalskom činu sa namerama (ali i izvesnim akcijama) usmerenim ka ishodu kakav se i dogodio, iako sâm *nije uzrokovao posledicu*. U pravnom kontekstu bi se ovo takođe moglo prepoznati kao relevantan osnov za odgovornost, ali čak ni tu zbog eventualnog uzrokovanja štete, nego u nekom drugom zakonskom okviru. Ipak, podvukao bih to još jednom, ovo više problematizuje vezu između uzročnosti i odgovornosti nego što dovodi u pitanje našu – u ovom slučaju ipak koherentnu – jezičku praksu, prema kojoj Markovo bacanje kamena naprosto nije uzrok (niti jedan od uzroka) lomljenja stakla.

⁵⁷ Datu englesku frazu teško je precizno prevesti u ovom kontekstu. Ovo su neki od kandidata: zanemarljiv, sporedan, marginalan, prividan. Iz opisa bi trebalo da bude jasnije na kakve se uzroke, odnosno događaje misli.

nediskriminatorni pojam uzroka (što je više puta rečeno), njen cilj je da ponudi uslove za ono što se *kvalifikuje* da bude nazvano uzrokom u nekom konkretnom kontekstu. Njeni obziri su semantički, a ne pragmatički. Šta će zaista biti izdvojeno kao pravi ili glavni uzrok (*engl. the cause*) posmatra se kao pragmatičko pitanje i teorija dopušta da to varira od konteksta do konteksta.

Dakle, ako je sve ovo slučaj, nije jasno zašto ovde *a priori* odbacujemo jednu grupu slučajeva i zabranjujemo im da makar u nekim neuobičajenim kontekstima budu posmatrani kao primeri uzročnosti? Ovo pitanje se po pravilu ne tematizuje u glavnim tekstovima koji se bave teorijom uticaja.⁵⁸ Onako kako ja razumem ovaj problem – tri su potencijalna odgovora na dati prigovor.

Prvo, neko bi mogao reći da je ovo iznuđeni potez u teoriji uzročnog govora. Bez ovakvog ograničenja naša analiza uzročnosti utopila bi se u milovsku tezu o uzročnosti o kojoj Rasel govori – da je neki dati događaj (kao deo stanja sveta) u trenutku t' posledica svih ili skoro svih događaja (ili čitavog stanja sveta u trenutku t) koji mu prethode. Ne zalazeći u ubedljivost ove teze po sebi, niti se vraćajući na Raselove primedbe povodom pojma uzroka koji se ovde podrazumeva, valja primetiti da ovo zaista jeste daleko od načina na koji govorimo o uzročnosti, i da su zaista retki i vrlo idiosinkratični konteksti u kojima bi se ovi događaji koje smo nazvali prividnim uzrocima uzeli za prave uzroke. Iako ovaj odgovor, naravno, nije bez problema i lako može izgledati neubedljivo – postoje nagoveštaji da većina autora koji se bave teorijom uticaja podrazumeva ovo kao obrazloženje zašto teorija treba da zaobiđe prividne uzroke.

Drugi odgovor bi mogao krenuti drugim putem i posmatrati stepenovanje uticaja (te i neke od posledica tog teorijskog manevra) kao makar delom pragmatičko oruđe. Naime, zastupnik ovog odgovora bi mogao braniti stav da govor o stepenu uticaja zapravo daje neke smernice o tome šta se u datom kontekstu može nazvati uzrokom. Dakle, teorija uticaja za razliku od protivčinjeničkih teorija koje su joj prethodile, ipak ima i svoj pragmatički deo o uzročnom govoru, s tim što on nije iscrpan, ne daje uputstvo o tome šta je *pravi uzrok* ali ipak ima mehanizme za dodatno sužavanje kruga uzroka-kandidata na osnovu osobina konteksta.

Treći način odnošenja prema ovom prigovoru za neprincipijelnost prilikom odbacivanja prividnih uzroka bio bi – prihvatanje ovog prigovora bez ograda. Dopuštanje da i prividni uzroci budu kandidati za prave uzroke nije u sukobu sa osnovnom idejom teorije. Pored toga, to ne menja ništa ni povodom stepenovanja uticaja, jer osnovni razlog za uvođenje komparacije uticaja jeste problem kasnog predupređivanja, koji je nezavisan od ovoga. Ako i deluje neubedljivo da nema konteksta u kojem su prividni uzroci označeni kao uzroci, ne bi smelo biti dileme da nema konteksta u kojem bi alternativa ili rezerva bila proglašena uzrokom.⁵⁹

Držeći se ovog prvog izlistanog rešenja za pitanje zanemarljivih uzroka, Šafer (Jonathan Schaffer) nudi interpretaciju teorije uticaja u kojoj odmah na početku adresira taj problem. On navodi primer u kojem snajperista gađa žrtvu dok se u pozadini čuje lavež nekog psa (Schaffer 2001: 11-12). Jasno je, kako Šafer kaže, da je hitac iz snajpera uzrok smrti nesrećne žrtve dok lavež psa nije uzrok.

⁵⁸ Sa izuzetkom teksta Majkla Makdermota (Michael McDermott) u kojem se jedan prigovor teoriji uticaja oslanja, u većoj ili manjoj meri, na ove probleme (vid. McDermott 2002: 86).

⁵⁹ Srodan problem predstavlja činjenica da čak i alternativni uzroci – događaji koji su predupređeni nekim drugim i tako sprečeni da uzrokuju neku posledicu – i sami mogu imati i često imaju izvestan opseg alteracija koje stoje u adekvatnoj protivčinjeničkoj vezi sa izvesnim suptilnim alteracijama predupređujućeg uzroka. Na primer, iako Suzin kamen lomi izlog a Bilijev samo proleće kroz ram u kojem je staklo već polomljeno, ipak je istina da Bilijev kamen nekom slabog gravitacionom silom utiče na putanju Suzinog kamena, kao i direktno na stanje samog izloga. Dakle, problem sa tim suptilnim uticajem se i ovde pojavljuje i gura nas u smeru trivijalizacije uzročnosti – sve što je prethodilo nečemu (ili je jednovremeno s njim), njegov je združeni uzrok. Verovatno iz tog razloga, i povodom ovog pitanja kao i sa pitanjem prividnih uzroka i u literaturi se bez dubljeg tematizovanja naprosto podrazumeva da taj zanemarljivi uticaj ne treba posmatrati kao razlog za priznavanje uzročnog statusa datim događajima. Ned Hol (Ned Hall), na primer, posvećuje posebnu pažnju u svojoj teoriji uzročnosti upravo pitanju kako da se taj uticaj (predupređenih uzroka na predupređujuće) isključi iz jednačine i ne bude prepreka za pokazivanje da ovi drugi jesu a oni prvi nisu uzroci. (Hall 2004: 239-240, 259).

Očigledno, variranje (mrdanje, menjanje)⁶⁰ načina na koji je snajperista pucao preslikava se na širok spektar alteracija posledice (smrti žrtve). Ipak, autor priznaje da postoje i alteracije lajanja psa koje se zaista preslikavaju na izvesne alteracije posledice, ali je opseg tih ipak zanemarljiv. On zatim dodaje: „Možda da je lavež bio glasniji to bi, u najgorem slučaju, navelo snajperistu da puca koji trenutak ranije. Varirajte lavež psa za malo i time ćete varirati smrt žrtve, ako ikako, onda na način koji je zanemarljiv“ (Schaffer 2001: 12).

Ovaj primer, zapravo, trebalo bi da posluži kao efektna ilustracija za Šaferovu alternativnu (on bi rekao „prepakovano“ – Schaffer 2001: 11) definiciju uticaja, koju on nudi kao zgodniju formulaciju Luisove definicije. Ta definicija izgleda ovako:

(Šut) „Relacija uticaja nalaže da se male promene (ne previše udaljene alteracije) događaja *c* preslikavaju na velike promene (značajan opseg različitih alteracija) događaja *e*. Drugim rečima, kada *c* *mrdate* malo, *e* se *mrda* mnogo.“ (Schaffer 2001: 11)

Ovakvo definisanje uticaja pokazuje izvesne slabosti. Za početak nije očigledno da je ovo samo reformulacija Luisove definicije uticaja. Štaviše, ne bi bilo lako pokazati kako se Luis može obavezati na ovu definiciju, čak i ako se za nju tvrdi da iako nije identična sa njegovom, ona ipak odgovara njegovom širem određenju uticaja. Naprosto, ova asimetrija između malog *mrdanja* uzroka i velikog *mrdanja* ili variranja posledice ne može se naći u Luisovom tekstu o teoriji uticaja. To, doduše, ne mora nužno biti veliki problem ukoliko bi ta interpretacija činila teoriju koherentnijom ili otpornijom na prigovore. Ali ni to nije slučaj – što ću pokušati da pokažem u narednih nekoliko paragrafa.

Naime, tako interpretirana definicija uticaja, iako možda i dalje adekvatna za tipične slučajeve uzročnosti, vrlo očigledno je preuska da bi obuhvatila neke druge (iako ne tipične, ipak neproblematične) slučajeve. Pogledajmo primer u kojem ispušt otpadnih voda iz neke fabrike utiče na stanje vode (npr. boju ili prozirnost ili miris) u nekoj velikoj reci. U takvim nesrećnim okolnostima po sredi je ispuštanje ogromne količine otpadnih voda, što za posledicu ima suptilnu promenu u boji rečne vode. I ne samo da je *ta* promena suptilna, nego će i sve druge eventualne promene u nijansi i prozirnosti vode u reci, ma koliko one bile suptilne, zahtevati drastične promene u količini ili fizičko-hemijskom sastavu tih otpadnih voda. Ipak, bez obzira na ovu asimetriju (velika promena uzroka, mala promena posledice), rekli bismo da je upravo to ispuštanje otpadnih voda uzrok što je voda u reci promenila boju.

Nadalje, pogledajmo malo promenjen scenario. Recimo da je to pomenuto ispuštanje otpadnih voda uzrokovalo, kao što je to nažalost često slučaj, pomor riba. Recimo, takođe, ne udaljavajući se previše od onog što je u stvarnosti slučaj, da je pomor riba zbog loše vode pre stvar prelaska kritične tačke (u nekvalitetu vode) nego neki kontinuirani proces u kojem opseg pomora zavisi od stepena zagađenosti vode. Dakle, zamislimo da je posledica takva da jedino što može da se dogodi jeste da (sve) ribe jesu ili nisu stradale. Neka je količina zagađenja daleko iznad potrebne za pomenuti pomor ribe. Ništa od ovih navedenih specifičnosti u ovom slučaju nimalo ne umanjuje naš sud da je po sredi uzročnost (da je otpust otpadnih voda uzrokovao pomor riba). Ni ovde kao ni iznad ne važi da se male promene preslikavaju na velike promene. Neophodna je velika promena, veliko smanjenje količine zagađene vode kako bi se dogodila opet velika promena – izostanak masovnog pomora ribe.

Opet, neko bi insistirao da su ovde važne alteracije koje se od aktualne razlikuju za malo pre svega po vremenskoj dimenziji. Ali insistiranje na alteracijama po toj dimenziji čak ni tipično neće ići u prilog Šaferu. Naime, kod najvećeg broja običnih slučajeva uzročnosti male vremenske promene

⁶⁰ Šafer u svom tekstu (na ovom i drugim mestima) koristi neformalni izraz (engl.) *to wiggle* koji se tipično prevodi kao: klimati, ljuljati, klatiti, mrdati i obično se povezuje sa kratkim repetitivnim pokretima napred-nazad ili levo-desno. U nastavku ću kao prevod te fraze koristiti glagole „mrdati“ i „varirati“ ili ću prevoditi opisno.

u uzroku preslikavaće se u male vremenske promene kod posledice. Opet izostaje tražena asimetrija, i sada umesto toga imamo preslikavanje malih promena na male promene.⁶¹

Šta se događa u ovim primerima? U prvom imamo relativno stabilan proces na koji može da se utiče samo ekstremnim promenama njegovih uzroka, dok su posledice tih promena zapravo suptilne ili svejedno manje nego što su same te promene na uzrocima (tu imamo da se velike promene preslikavaju na male promene). U drugom primeru pak imamo varijaciju u kojoj se velike promene preslikavaju na vrlo uzak opseg alteracija posledice, pa imamo i varijantu u kojoj se velike promene preslikavaju na velike promene, opet u neskladu sa Šaferovom definicijom uticaja. Na kraju imamo da se male promene preslikavaju na male promene.

Ukratko, Šaferova ponuđena formulacija uticaja deluje preusko i izlaže teoriju uticaja relativno lakim protivprimerima. Ipak, dobra strana Šaferove interpretacije Luisove teorije uticaja je pre svega u tome što ona podvlači značaj nejasnih fraza za sâmo određenje uticaja i što zaobilazi stepenovanje same uzročnosti. To je pravac u interpretaciji koji ću i sam pokušati da sledim.

U ovom odeljku teze najviše je bilo reči o tome kako ne bi trebalo interpretirati teoriju. Sada smo u boljoj poziciji da neka od tih zapažanja iskoristimo kako bismo teoriju razumeli na po nju najbolji i najdobronamerniji način. Pre nego što se okrenemo najdirektnije tom zadatku, bilo bi dobro da sa malo više pažnje pogledamo pitanje: „šta teorija treba a šta ne treba da posmatra kao uzrok?“, budući da će to u velikoj meri odrediti način na koji možemo tumačiti neka nejasna mesta u definicijama tako da ona idu u prilog teoriji. U narednom poglavlju upravo se bavimo time što je u ovom poglavlju tek započeto – poželjnim rezultatima za teoriju uzročnog govora.

2.2.2. Desiderata za teoriju uzročnog govora

U prethodnim redovima već je nagovešteno da se upravo stepenovanje uzroka može pokazati kao vrlo važan segment teorije. Ipak, problem na koji je pritom ukazano jeste da o tome u čemu se on zapravo sastoji i kako taj segment „radi“ Luis ne govori dovoljno detaljno. Zbog toga je puno prostora za polemiku – kako treba razumeti teoriju uticaja, na šta se ona tačno obavezuje, šta bi bio protivprimer za tu teoriju i tako dalje.

Imajući u vidu date probleme, u nastavku rada vodiću se sledećom strategijom. Smatram da je najbolje da se prilikom kritikovanja teorije povodom čije ispravne interpretacije smo u dilemi ona tumači u minimalnom maniru; tj. da interpretacija teorije koju kritikujemo bude takva da teoriju obavezuje minimalno, da je obavezuje samo u onoj meri u kojoj je to nesumnjivo ili najmanje kontroverzno. Predlažem, dakle, jedno možda i previše dobronamerno čitanje teorije kako bi svaka potom upućena kritika zaista više govorila o teoriji nego o nekoj konkretnoj interpretaciji te teorije. To je plan narednih odeljaka.

Da bismo to uradili, prvo je potrebno da se eksplicitno sagledaju željeni rezultati za teoriju – šta jedna teorija uzročnog govora⁶² treba da proglasi uzrocima a šta da odbaci. U ovom odeljku bavimo se time.

Ovo pitanje je kod slučajeva predupređivanja prilično nekontroverzno. Željeni rezultat za teoriju je da predupređujući uzrok ispunjava uslove koje teorija postavlja (te da bude prepoznat kao uzrok), a predupređeni ne ispunjava te ne biva prepoznat kao uzrok.

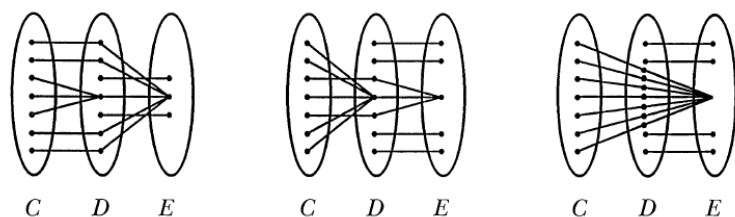
⁶¹ Ovakvo preslikavanje imamo i po drugim dimenzijama (ne samo vremenskoj) u mnogim drugim slučajevima. Uzmimo slučaj grejanja vode u džezvi na plinskom rešou. Alteracije koje se od aktualne razlikuju suptilno u tome kako je podešen plamen, tj. koliki je protok plina, preslikavaju se na alteracije koje se isto tako suptilno razlikuju u tome kada je voda proključala, ili koja je temperatura vode u nekom datom trenutku (zavisno od toga koji događaj posmatramo kao posledicu: ključanje vode ili temperaturu vode u nekom fiksiranom trenutku t).

⁶² Drugim rečima, ovde se bavimo nekim osnovnim ograničenjima za jednu podrazumevanu metafizičku teoriju uzročnosti prisutnu u našoj jezičkoj praksi, folk metafizičku (*engl.* folk metaphysics) teoriju uzročnosti. U četvrtom glavnom delu doktorata biće puno reči o tipovima i metodologiji uzročnih teorija, pa će tamo i ova tema biti detaljnije obrađena.

Kao što smo maločas videli, situacija je komplikovanija kada su u pitanju zanemarljivi tj. marginalni uzroci. Kao što je rečeno, Luis (zajedno sa većinom teoretičara teorijâ uzročnog govora) podrazumeva da oni ne treba da budu prepoznati kao uzroci, i to već na semantičkom nivou, ne tek u okviru konteksta. Kao što sam sugerisao iznad, teorija može da prihvati ovu intuiciju, može da je modifikuje ili potpuno odbaci – svejedno, to nije veliki problem za teoriju. Mislim, stoga, da je najbolje za sada ostati uzdržan po ovom pitanju, a samo zbog doslednosti klasifikovati prividne uzroke kao da nisu uzroci.

Nadalje, i posebno zanimljivo, adekvatna teorija uzročnog govora morala bi dopustiti da u uzročnoj relaciji stoje i relati koje ću ja zvati *sve-ili-ništa* događaji i za koje je karakterističan *fenomen levka* ili *sužavanja* (*engl.* funneling). U pitanju su događaji koji u konkretnim scenarijima mogu imati izuzetno siromašan opseg alteracija koji se preslikavaju na različite alteracije posledice. Budući da će kod njih potencijalni uticaj biti, sledstveno, vrlo siromašan, moramo biti posebno oprezni prilikom određivanja teorijskih restrikcija u vezi sa stepenovanjem uticaja, kako ne bismo ovakve događaje (tj. slučajeve sa fenomenom sužavanja) *a priori* diskvalifikovali kao uzročne relate (odnosno, kao slučajeve uzročnosti).

Naime, uključivanje prekidača (1/0), prisustvo/odsustvo nekoga ili nečega i drugi događaji koji su im slični na relevantan način, imaće tipično vrlo specifičan obrazac uticaja na svoje posledice u okviru odgovarajućih scenarija. Iako uključivanje prekidača zaista može imati pregršt alteracija – neko može uključiti prekidač levom ili desnom rukom, brzo ili sporo, pevajući rodoljubive pesme ili razmišljajući o doktoratu – sve one će se preslikavati na samo dve alteracije položaja tog prekidača.⁶³ O ovom fenomenu i njegovim specifičnostima govori i Luis prilikom izlaganja teorije. Ovo sužavanje

Slika 6: *Tranzitivnost uticaja i fenomen sužavanja* (Lewis 2000: 193)

u preslikavanju objašnjava i zašto se može dogoditi da između neka dva događaja imamo lanac uticaja, ali ipak ne postoji direktan uticaj prvog događaja na drugi. Dijagrami na *Slici 6* preuzeti su iz teksta „Causation as influence“ (Lewis 2000: 193), i pokazuju nekoliko upravo takvih obrazaca preslikavanja.

Ali bez obzira na sve svoje specifičnosti, događaji koji su tipa *sve-ili-ništa* i koji u neki uzročni lanac unose pomenuto sužavanje, ipak jesu potencijalni uzročni relati i u standardnim kontekstima *mogu biti* posmatrani kao uzroci. Nema ničeg kontroverznog u tome da pritisak nekog tastera (čak i ako je taster takav da postoji samo jedan trenutak u kojem je moguće pritisnuti ga) bude uzrok uključivanja neke sijalice.

Bolje rečeno, bilo bi očigledno pogrešno ako bi teorija iz nekog razloga vezanog za određenje uticaja *a priori* zabranila da ovakvi događaji budu uzročni relati. O ovoj opasnosti govorim zato što maločas elaborirani *desideratum* o zanemarljivim uzrocima izgleda kao da „vuče“ u suprotnom smeru, u smislu da pred teoriju uticaja postavlja zahtev da se suptilni uticaj ipak zanemaruje i ne računa kao dovoljan za uzročnost. O tome (kako da uskladimo ove zahteve) ćemo, ipak, voditi računa malo kasnije.

U vezi sa pomenutim fenomenom sužavanja, primetimo i da je za događaje kod kojih su, u nekim konkretnim scenarijima, vreme i način njihovog događanja fiksirani, jedini oblik zavisnosti u kojem će oni moći da se nalaze jeste obična protivčinjenička zavisnost (*da li* se ovaj drugi dogodio, protivčinjenički zavisi od toga *da li* se onaj prvi dogodio). Iako sama ova činjenica mora da brine

⁶³ Naravno, pod uslovom da je vremenska dimenzija makar tog drugog događaja fiksirana, što nije teško zamisliti. Recimo da postoji tačan trenutak kada kompjuter proverava položaj prekidača i s obzirom na to šalje ili ne šalje električni signal kroz žicu. Sve alteracije mog pritiskanja prekidača onda stoje u protivčinjeničkoj vezi ili sa alteracijom a_1 – da je prekidač u tom trenutku (računarske provere) t uključen, ili sa alteracijom a_2 – da prekidač u datom trenutku nije uključen.

zastupnika teorije uticaja,⁶⁴ ipak nema dileme da čak i takvi događaji mogu stajati u uzročnoj relaciji i među sobom i sa drugim događajima. Zbog toga, kao nesumnjivo željeni rezultat za teoriju uzročnog govora jeste da dopusti da se i ovakvi događaji pojavljuju kao relati uzročne relacije.

Postoji još jedna grupa slučajeva uzročnosti koja je pominjana i kod koje imamo vrlo jasna očekivanja povodom načina na koji bi teorija trebalo da ih sagleda. Naime, slučajevi združene ili zajedničke uzročnosti takvi su da u našoj svakodnevnoj jezičkoj praksi bez mnogo dvoumljenja posmatramo sve te događaje⁶⁵ – koji zasebno uzeti nisu dovoljni za posledicu, ali zajedno jesu – kao *uzroke* date posledice. Dakle, združeni uzroci jesu uzroci (i teorija treba da ih prepozna kao takve). Tu činjenicu ne menja ni moguća asimetrija među tim združenim uzrocima. Dve redno (serijski) povezane baterije od 9V i 6V i priključene na elektromotor koji zahteva 15V da bi se pokrenuo i radio, obe su uzroci rada tog motora.⁶⁶

Možemo sumirati ove rezultate kao na *Slici 7*. Dakle, što se tiče manje tipičnih uzročnih relacija i manje tipičnih događaja, adekvatna teorija uzročnog govora trebalo bi da prepoznaje kao

Šta teorija *treba* da prepozna kao uzrok:

- Predupređujući uzroci
- Združeni uzroci
- Izvesni *sve-ili-ništa* događaji

Šta teorija *ne treba* da prepozna kao uzrok:

- Predupređeni uzroci
- Prividni uzroci

uzroke predupređujuće uzroke, kao i one događaje koji združeni (iako ne i svaki zasebno) uzrokuju neku posledicu. Takođe, teorija treba da dopusti da kao uzročni relati figuriraju i *sve-ili-ništa* događaji, bez obzira na to što će u slučajevima koji imaju takve relate uticaj nužno biti siromašan.

Slika 7: Desiderata za teoriju uzročnog govora

2.2.3. Kontekstualno osetljiv prag za uticaj

Vratimo se sada na onaj prvi pokušaj da se teorija uspešno interpretira. Videli smo tamo (2.2.1.) da u samoj formulaciji teorije uticaja postoje mesta koja dopuštaju različita tumačenja. Pitanje kojem se

⁶⁴ Ta briga deluje krajnje opravdano. Naprosto, kod ovakvih događaja teorija uticaja se utapa u običnu protivčinjeničku teoriju. S druge strane, da bi rešio probleme starije teorije sa kasnim predupređivanjem, Luis u svoju teoriju pored zavisnosti tipa „da li – da li“ (da li se dogodilo *e*, zavisi od toga da li se dogodilo *c*), uvodi i zavisnost „kada – kada“ i „kako – kako“ (kada i kako se dogodilo *e*, zavisi od toga kada i kako se dogodilo *c*). Ostavljajući potpuno po strani pitanje da li ova nova teorija sa tim dopunama uspeva da reši problem koji je motivise, valja uočiti očigledan problem sa ovom posebnom vrstom događaja o kojoj raspravljamo. Argument bi se mogao formulirati ovako: (P₁) Starija teorija ne uspeva da objasni kasno predupređivanje; (P₂) Nova teorija (teorija uticaja) se u slučajevima u kojima su relati tipa *sve-ili-ništa* ponaša identično kao starija teorija. (Z) Dakle, ni teorija uticaja neće uspeti da objasni slučajeve kasnog predupređivanja u kojima su relati tipa *sve-ili-ništa*. Prva premisa je prilično nekontroverzna tvrdnja. Problem starije teorije sa slučajevima kasnog predupređivanja naširoko je raspravljan u literaturi, i postoji zaista širok konsenzus oko toga da ta teorija ne može rešiti te slučajeve. I sam Luis otvara tekst *Causation as Influence* upravo eksplicitno izražavajući svoje slaganje s tim (Lewis 2000: 182–183), i na taj način motivise svoju novu teoriju. Druga premisa, takođe, nije posebno problematična, i ponudio sam razloge u prilog njoj u pasusima iznad. Ako smo saglasni sa premisama, trebalo bi da smo saglasni i sa ovim zaključkom.

⁶⁵ Opet valja imati na umu da pragmatička dimenzija uzročnog govora i ovde može da se umeša i zakomplikuje stvari. Gotovo svi slučajevi uzročnosti o kojima govorimo su združena uzročnost, ali mi iz tog bogatog skupa uzroka izdvajamo jedan i nazivamo ga *glavnim* ili *pravim* uzrokom date posledice (najčešće samo „uzrokom“, u datom kontekstu) a ostatak prosto proglasimo uslovima ili okolnostima. Ipak, postoje slučajevi u kojima izdvajamo nekoliko događaja kao uzroke, i gde nijedan nije percipiran kao okolnost. To su tipični slučajevi za vrstu uzročnog odnosa koji zovemo združena uzročnost.

⁶⁶ Kao što je već rečeno, u nekim kontekstima bismo podvukli razliku u *doprinosu* ili uzročnoj odgovornosti između dva događaja koji su asimetrični združeni uzroci. To ipak ne znači da neki od njih nije uzrok – naposljetku, bez njega ne bi bilo posledice.

sada okrećemo je: mogu li se ta mesta potpuno i dosledno razumeti na takav način da (tako interpretirana) teorija uticaja daje željene rezultate i u slučajevima koje smo maločas analizirali?

Interpretiranje teorije pomoću Luisovog pojmovnog para *manje uzrok* i *više uzrok*, ako se on posmatra doslovno, neće dati željene rezultate. Već kod predupređivanja imali bismo rezultat da je predupređeni događaj manje uzrok – a to, kao što je rečeno, ne želimo. Zapravo, i sâm Luis insistira da je to loš rezultat, posebno eksplicitno u tekstovima „Postscripts to Causation” i „Causation as Influence”. Sve to sugerise da bi racionalan i dobronameran potez bio pokušaj da se ovaj pojmovni par – umesto da se razume doslovno (kao da direktno govori o našoj jezičkoj praksi) – ipak posmatra kao pomoćno sredstvo teorije. Reči „više uzrok“ i „manje uzrok“ možda treba razumeti metaforično, tako da ne garantuju da je u pitanju poređenje među uzrocima, već kao da govore o izvesnom svojstvu ili odnosu između datih događaja koji na neki posredan način utiče na našu jezičku intuiciju i praksu.

Opet, dve su opcije kako bi ova strategija mogla da se implementira. Prva se prirodno nadovezuje na tvrdnju da je uticaj stvar stepena. Prema toj opciji, uzročnost bi se definisala, kao i inače u teoriji, preko pojma uticaja, ali uz važan dodatak – da *nije bilo koji stepen uticaja dovoljan za uzročnost*. Dakle, ova opcija bi se oslanjala na uvođenje *praga* koji mora biti preskočen kako bi data količina uticaja bila s pravom prepoznata kao uzročnost. Tako bismo dobili sve-ili-ništa uzročnost (vrlo nalik našem svakodnevnom uzročnom govoru) definisanu na stepenovanom uticaju. Ovo je relativno rašireno tumačenje teorije, i ona je tako shvaćena (između ostalog) u tekstovima Mazlenove (Maslen 2004), Kvarta (Kvart 2001) i Šafera (Schaffer 2001). Iako ovakvo čitanje u potpunosti prati tezu o komparativnosti uticaja, ono ipak nije bez odstupanja od Luisovog teksta. Za početak, da bi ono bilo konsekvantno, mora se dopuniti definicija uzročnosti ($L_{u^{**}}$) tako da u sebi sadrži određenje po kojem nije bilo koja količina uticaja dovoljna za uzročnost.⁶⁷

Druga opcija je bliža jednom drugom delu Luisovog teksta, i u njoj bi se moglo insistirati da se neodređenost (koja nas muči prilikom interpretacije teorije) ipak javlja u samoj definiciji uticaja (L_{ut}). U toj definiciji, da li *imamo* ili *nemamo* uticaj između dva događaja određeno je kao pitanje *postojanja* ili *nepostojanja* zadovoljavajućeg opsega ne previše udaljenih alteracija (koje stoje u odgovarajućem protivčinjeničkom odnosu sa alteracijama posledice). To koliko je neki *opseg širok* i koliko su *alteracije udaljene*, po svojoj prilici jeste pitanje koje dopušta stepenovanje ali nije očigledno zašto bi (zbog toga) uticaj morao i sâm dopuštati komparaciju. Naposljetku, nije li rečeno da imamo uticaj *kada* (a ne „u onoj meri u kojoj“) imamo zadovoljavajući opseg takvih alteracija?! U ovoj drugoj opciji, za koju smatram da je podjednako legitimna kao i prva, uticaj bi bio definisan kao sve-ili-ništa relacija, uz hipostaziranje *praga* (ali sada) za to – koliki opseg adekvatnih alteracija je potreban za uticaj. Ona bi (ta druga opcija prilikom tumačenja) umanjila značaj tvrdnje o stepenovanju uticaja, ali zato: a) bi se direktno nadovezala na L_{ut} i b) ne bi zahtevala nikakve amandmane na $L_{u^{**}}$. Dakle, posmatrajući definicije u Luisovom tekstu (a ne komentare između njih), ovo tumačenje je čak bolje podržano samim tekstom.⁶⁸

Koju god od ove dve opcije prihvatili prilikom interpretacije teorije, važno je primetiti da smo time – gotovo sigurno – nju obavezali na još jedan *sloj* kontekstualne zavisnosti. Prag koji uvodimo (bilo da je on prag za uticaj ili za uzročnost) svakako nije fiksiran i jednom zauvek dat. „Koliko je uticaja potrebno za uzročnost?!“ ili „Koliko opseg ne previše udaljenih alteracija koje se preslikavaju na različite alteracije posledice je potreban za uticaj“ su pitanja koja ne mogu biti odgovorena nezavisno od konkretnog slučaja koji analiziramo, od tipa događaja koji su kandidati za uzročne relate, od načina na koji se u tom kontekstu predstavljaju događaji, od onoga što smatramo ne previše

⁶⁷ Mazlen eksplicitno razmatra kako bi trebalo da glasi taj amandman na definiciju uzročnosti, i pokazuje probleme na koje različite verzije tog amandmana nailaze (Maslen 2004: 584-588), čime ćemo se baviti kasnije u ovom poglavlju. Šafer, s druge strane, podrazumeva da je taj amandman moguće formulisati, i jedino se u uvodnom delu svog teksta osvrće na ono što je predmet tog amandmana, rečima: „Stepen uticaja mora biti komparativno značajan“ (Schaffer 2001: 11).

⁶⁸ Tomaš Bigaj (Tomasz Bigaj), po svemu sudeći, upravo na ovaj način tumači teoriju uticaja (Bigaj 2012). Uprkos tome, on se često poziva na Kvarta i Šafera, direktno se oslanjajući na njihove stavove povodom teorije koji su posledica njihovog tumačenja, ne naglašavajući pritom da se njihovo tumačenje razlikuje od njegovog.

udaljenim alteracijama i tako dalje. Ako bismo dopustili da je prag fiksiran, bili bismo suočeni sa vrlo neprijatnom arbitrarnošću u vezi sa dva iznad postavljena pitanja. Zaista, koja je to apsolutna vrednost koju uticaj mora nadmašiti da bismo imali uzročnost? Odnosno, koji je to prag za širinu opsega koju neki konkretan opseg ne previše udaljenih alteracija mora premašiti da bismo u datom slučaju imali uticaj između dva događaja. Iz perspektive adekvatnosti same teorije gledano, kako uopšte treba da bude podešen taj prag kada neki slučajevi zahtevaju da on bude nisko (npr. slučajevi sa sve-ili-ništa događajima), a neki drugi da prag bude visoko (npr. slučajevi predupređivanja gde i predupređeni i predupređujući uzrok imaju visok stepen uticaja,⁶⁹ kao onaj sa Suzi i Bili)?!

Zbog toga, nema puno dileme oko toga da prag (bilo da je za uticaj ili za uzročnost) mora biti osetljiv na kontekst i varijabilan. Posledica toga je da ne samo da u Luisovom projektu dopuštamo da je pitanje glavnog uzroka obeleženo različitim pragmatičkim aspektima, već na osnovu ovoga izgleda da je i ono osnovnije pitanje – šta se kvalifikuje kao uzrok u širem smislu – takođe stvar konteksta.⁷⁰ I ovo je takođe činjenica koju većina pomenutih interpretatora i kritičara teorije uticaja eksplicitno prihvata, iako to nije nešto što je teorijski primamljivo.⁷¹ Ovo je važno pitanje kojim ćemo se baviti u trećem glavnom delu doktorata.

Vratimo se sada našem planu da ponudimo najdobronamernije čitanje Luisove teorije, kako bi kasnija kritika bila što relevantnija za samu teoriju (a što manje zavisna od specifičnosti date interpretacije). Imamo skicu željenih rezultata teorije (potpoglavlje 2.2.2) i imamo u ovom potpoglavlju sugerisanu interpretaciju teorije koja predviđa kontekstualno osetljiv prag koji mora biti pređen (ili „prebačen“) kako bismo imali uzročnost. Hajde da sada, metodološki ne sasvim korektno, ali na način koji je maksimalno na strani teorije, pretpostavimo da ova kontekstualna zavisnost kakvu smo pridali pragu *radi* za teoriju baš kako treba. Drugim rečima, hajde da – uopšte ne otvarajući pitanje o tome kako u konkretnom kontekstu funkcioniše teorija – pretpostavimo da teorija uz pomoć ovog varijabilnog praga daje sve one željene rezultate o kojima je maločas bilo reči. Još preciznije, gledajući teoriji kroz prste, pretpostavimo da će u slučajevima predupređivanja prag biti postavljen dovoljno nisko da predupređujući uzrok ispadne uzrok, a ipak postavljen više od stepena uticaja (ili opsega adekvatnih alteracija) predupređenog uzroka – tako da on ne bude prepoznat kao uzrok. Isto tako, prag mora biti previsok u datom kontekstu za sve prividne uzroke, baš kao što to pretpostavlja Šafer za lajanje psa u svom primeru sa snajperistom (Schaffer 2001: 11-12).

S druge strane, u kontekstima u kojima se kao uzročni relati javljaju sve-ili-ništa događaji, teorija bi trebalo da zahteva prilično nizak prag za to koliko uticaja je potrebno za uzročnost (ili, opet, koliki opseg adekvatnih alteracija mora biti da bismo imali uticaj), kako bi date događaje mogla da prepozna kao uzroke. Nadalje, prag o kojem govorimo mora (u datom kontekstu) biti postavljen na takav način da sve združene odnosno zajedničke uzroke (osim onih koji su prividni za dati kontekst) prepozna kao uzroke, čak i ako oni međusobno nemaju jednak uticaj (ili jednako širok opseg adekvatnih alteracija). Dakle, i onaj događaj sa najmanjim uticajem među njima (ili najužim opsegom alteracija koje se preslikavaju na različite alteracije posledice) mora biti viđen od strane teorije kao da ima dovoljno uticaja (odnosno, da je opseg adekvatnih alteracija zadovoljavajući) kako bi bio proglašen uzrokom.⁷²

⁶⁹ Ili barem širok opseg ne previše udaljenih alteracija, ako se opredelimo za interpretaciju koja bi da uticaj definiše kao sve-ili-ništa relaciju.

⁷⁰ Vrlo je važno razlikovati i motive i posledice uvođenja svakog od ova dva sloja kontekstualne zavisnosti. Lako može izgledati kao da Luis ovde menja svoj načelni projekat – kao što je to bilo pomenuto i kod problema sa prividnim uzrocima – tako da se sada bavi užim pojmom uzroka, onim koji je obeležen pragmatičkim razmatranjima. Štaviše, i sama tematizacija izraza „više uzrok/manje uzrok“ može biti shvaćena kao da ide u tom smeru. Ipak, ako bi to zaista bio slučaj, bilo bi izuzetno lako naći protivprimere u kojima događaj koji prepoznajemo kao pravi uzrok (*engl.* the cause) nije događaj sa najviše uticaja. Slične brige razmatra i Mazlen (Maslen 2004: 581).

⁷¹ Kvant, koji razmatra ideju kontekstualno zavisnog praga (koji konkretan stepen uticaja mora da nadmaši da bismo imali uzročnost), naglašava da je ovo značajan aspekt teorije i da to zaista podriva objektivnost uzročne relacije.

⁷² Na ovom mestu moram još jednom da podsetim čitaoca da ne tvrdim da za ovu interpretaciju ima dovoljno jakih osnova u samom tekstu, niti smatram da je na bilo koji način ona najubedljivije rešenje dilema koje Luisov tekst ostavlja

2.2.4. Protivprimeri za teoriju uticaja

U ovom poglavlju, predstaviću neke od protivprimera za teoriju uticaja koje imamo u literaturi, kritički ih sagledati sa stanovišta interpretacije teorije kakvu smo razvili u prethodnih par potpoglavlja i, na kraju, ponuditi svoj protivprimer – za koji verujem da zaobilazi neke od problema ranijih protivprimera za teoriju. Odeljak ću zatvoriti još nekim prigovorima, i analizom pouka koje možemo izvući iz svih tih kritika i argumenta.

Protivprimer Tomaša Bigaja

U literaturi o teoriji uticaja može se naći više od nekoliko ponuđenih protivprimera (nadalje u tekstu PP). Krenimo sa PP-om koji njegov autor, Tomaš Bigaj, smatra najjednostavnijim. Postavka je unekoliko slična slavnom etičkom problemu sa preusmeravanjem trolejbusa ili tramvaja (*engl.* trolley problem). Pogledajmo kako autor koncipira ovaj prigovor:

(PP_{tb}) „Hajde da razmotrimo jednu od najprostijih zamislivih postavki: imamo neki kolosek koji se kasnije grana u dva koloseka, i jednu polugu koja reguliše pravac kretanja voza. Pretpostavimo, nadalje, da jedan od dva koloseka vodi u ćorsokak, kao i da u 18h putnički voz treba da prođe pomenuto grananje, na svom putu ka odredištu. Ipak, u 17h negativac se prikrada i menja položaj skretnice pomerajući mehaničku polugu koja njome upravlja, tako da je dolazeći voz sada usmeren na kolosek koji se završava ćorsokakom. Nažalost, niko ne primećuje tu promenu, i voz odlazi u punoj brzini pogrešnim kolosekom, izazivajući sudar na kraju tog koloseka.“ (Bigaj 2012: 8)

Primer je zaista jednostavan. Ono što ga čini PP-om jeste činjenica da – kako to Bigaj tvrdi – iako nema dileme da je pomeranje poluge (pored drugih faktora) uzrok sudara voza sa barikadom na kraju koloseka, ipak između ta dva događaja (pomeranja poluge i sudara) nema uticaja. Da je poluga pomerena malo ranije, malo kasnije, brže, sporije, levom ili desnom rukom, sudar bi se svejedno dogodio na identičan način na koji jeste. Drugim rečima, alteracije pomeranja poluge, koje se razlikuju od aktualnog pomeranja poluge u vremenu ili načinu, preslikavaju se na istu alteraciju posledice, dokle god te promene nisu tolike da: a) se pomeranje poluga događa nakon 18h ili b) poluga nije pomerena dovoljno da bi se položaj skretnice promenio na način na koji jeste. Povodom alteracija pomenutih pod a) i b) Bigaj će bez oklevanja reći kako su previše udaljene. Po interpretaciji uticaja kakvu on ovde brani, trebalo bi da se (i) male promene tog potencijalnog uzroka (pomeranje poluge malo ranije ili kasnije, malo brže i malo sporije, levom ili desnom rukom...) preslikavaju na velike (ili bilo kakve) promene posledice. A to ovde naprosto nije slučaj.

Uzročnost, prema teoriji uticaja, možemo imati i ako imamo lanac uticaja. Postoji li možda neki posredujući događaj na koji utiče uzrok, i koji utiče na posledicu čak i ako uzrok sâm ne utiče na posledicu? Dobar kandidat jeste pomeranje skretnice, budući da se ono u lancu događaja nalazi između pomeranja poluge i sudara. Ipak, Bigaj tvrdi da i ovde imamo problem. Dokle god nema dileme da pomeranje poluge utiče na položaj skretnice, dotle je za Bigaja problematično kako to položaj skretnice utiče na ishod putovanja voza. Nijedna promena u vezi sa skretnicom neće biti preslikana na drugačiju alteraciju posledice dokle god ta promena nije tolika da c) je skretnica podešena za onaj drugi kolosek ili d) je skretnica u nekom devijantnom položaju zbog kojeg bi voz

otvorenim. Ova interpretacija računa sa (po teoriju) *najboljim razrešenjem* raspoloživog manevarskog prostora dobijenog kontekstualno osetljivim čitanjem teorije uticaja, kako bi se teorija testirala na najbolji način. Makdermot je verovatno u pravu kada insistira da, da bi teorija uopšte davala željene rezultate, neophodno je potpuno *ad hoc* interpretirati ona (puno puta pominjana) nejasna mesta povodom zadovoljavajućeg opsega ne previše udaljenih alteracija (McDermott 2002: 91). Ali to ne treba da nas brine, dokle god prilikom interpretiranja teorije ne tvrdimo o teoriji više nego što bi dopustio najbolji advokat teorije – pa makar on bio neprincipijelan i sklon *ad hoc* rešenjima. Na takav način, kritika koju uputimo teoriji biće obavezujuća čak i za te pomenute (neutemeljeno optimistične) zastupnike teorije.

ispao iz šina.⁷³ Zanemarujući taj središnji devijantni položaj, zavisnost između položaja skretnice i sudara je tzv. *da li – da li* zavisnost, a nju Bigaj (opet) smatra nedovoljnom za uzročnost (prema tumačenju teorije uticaja koje ima u vidu).

Dakle, da bi Bigajev PP bio uspešan neophodno je prihvatiti da su:

- a) alteracije pomeranja poluge nakon 18h,
- b) zatim, alteracije u kojima poluga uopšte nije pomerena (ili je pomerena nedovoljno da promeni položaj skretnice),
- c) kao i alteracije položaja skretnice u kojima ona usmerava voz na pravi kolosek, sve odreda previše udaljene alteracije, prema teoriji uticaja. Te posledično, da opseg ne previše udaljenih alteracija tih događaja koje se preslikavaju na različite alteracije posledice, odnosno stepen uticaja tih događaja na posledicu – nisu dovoljni da bi ih teorija prepoznala kao uzroke.

Ali da li je teorija zaista obavezana na ovaj rezultat? Na osnovu kojih to kontekstualnih faktora i mehanizama je prag za uticaj ili uzročnost postavljen tako visoko u ovim slučajevima. Štaviše, neki od događaja u datom nizu su sve-ili-ništa događaji⁷⁴ o kojima je ranije bilo reči. Ako teorija treba da ima ikakve šanse za uspeh, onda je ona ovde obavezna da prag zahtevanog uticaja, odnosno prag za zadovoljavajući opseg ne previše udaljenih alteracija, postavi relativno nisko. Ako postoje samo dva moguća položaja skretnice, možda i nije opravdano sa stanovišta teorije bilo koju od njih proglasiti *previše udaljenom* ili proglasiti opseg koji se sastoji od dve alteracije – *nezadovoljavajućim*.⁷⁵

Bilo kako bilo, ovde ne želim da argumentujem da je Bigajevo tumačenje teorije pogrešno. Umesto toga, insistiram samo na tome da se ono obavezuje na zaista značajne pretpostavke, čak i povodom mesta u teoriji koja nisu najzahvalnija za analizu. Bolji PP bio bi onaj koji ima što nekontroverznije pretpostavke i koji obavezuje teoriju samo na ono na šta je teorija očigledno obavezana. U tom smislu (iako verovatno ne samo u tom), ovakvo hrabro obavezivanje povodom razrešenja nejasnih fraza iz definicije uticaja, umanjuje ubedljivost Bigajevog PP-a.

Protivprimer Džonatana Šafera

Kompleksniji PP, ali sa manje kontroverznim obavezivanjem teorije imamo u Šaferovom tekstu, koji je ovde već citiran (Schaffer 2001). Zanimljivo, u Holovom tekstu iz 2004. može se naći PP koji je strukturno vrlo sličan ovom Šaferovom (vid. Hall 2004: 237-238). Još zanimljivije, oba ova PP-a imaju strukturu slavnog Frankfurtovog (Harry Frankfurt) primera sa Džounsom i Blekom (Frankfurt 1969: 835-836). U nastavku ću kratko predstaviti ova dva PP-a, ukazati na njihovu međusobnu sličnost i sličnost sa tzv. frankfurtovim scenariom i nakon toga pokazati neke probleme koje (upravo zbog te sličnosti sa frankfurtovim scenariom) oni sa sobom nose.

U svom tekstu „Causation, influence, and effluence“, Šafer na početku daje osnovnu postavku PP-a, koju kroz tekst nadograđuje detaljnima i razvija nekoliko PP-a za teoriju uticaja. Najzanimljiviji i tehnički najdoteraniji je onaj koji se, ujedno, i najčešće pominje u kasnijoj literaturi. I za nas će on biti najznačajniji.

Naime, taj Šaferov PP (nadalje **PP_{js}**) ide ovako. Imamo troje aktera u sledećoj situaciji: Pem je u izdvojenoj sobi i na raspolaganju joj je kontroler za struju koji ima samo jedno dugme (tj.

⁷³ Što Bigaj pokušava da kategoriše kao sličan ishod onom aktualnom. Ipak, to neće ići u teoriji uticaja, budući da i široko određena posledica (rano ispadanje iz šina – *engl.* early derailment) mora biti posmatrana preko svoje aktualne alteracije, koja je ispadanje iz šina nakon sudara. Svejedno, to nije centralno ovde.

⁷⁴ Ako to nije položaj skretnice – zbog toga što on dopušta vremenske promene – onda *prolazak voza kroz skretnicu* jako liči na takve događaje. Imamo tri mogućnosti, da voz prolazi kroz skretnicu koja je podešena na pravi kolosek, da prolazi kroz skretnicu koja je zaglavljena u nekom srednjem položaju i on ispada iz šina, i onu aktualnu alteraciju gde voz prolazi kroz grananje tako da ga skretnica usmerava na kolosek sa barikadom. Imajući u vidu da je polazak voza u ovom kontekstu dat kao vremenski fiksiran, ispada da imamo samo tri alteracije. Sve tri se preslikavaju na različite alteracije posledice. S druge strane, imamo pominjani fenomen sužavanja kada je u pitanju uticaj poluge na prolazak voza kroz grananje, budući da će se brojne alteracije pomeranja mehaničke poluge preslikavati na istu alteraciju prolaska voza.

⁷⁵ Ako tako tumačimo teoriju onda je verovatno moguće napraviti još jednostavniji PP, u kojem imamo dva prekidača, gde jedan uključuje drugi i postoji samo jedan momenat kada je uključivanje moguće.

prekidač). U zasebnoj sobi je Bob, ali on ima čitavu kontrolnu tablu kojom može ne samo da uključi struju nego i da varira osobine te električne struje (frekvenciju, napon, snagu). Vik je takođe u zasebnoj sobi, ali se nalazi u električnoj stolici za koju su privezani kontroleri koje imaju u svojim rukama Pem i Bob. Postoji izvesni trenutak t_1 u kojem Pem može da pritisne svoj prekidač (pre i posle datog trenutka njen prekidač naprosto ne funkcioniše) i tako učini da Vik dobije elektrošok nekoliko trenutaka kasnije (recimo u t_2). Ona tačno u tom trenutku pritiska pomenuti prekidač, i Vik dobija elektrošok par sekundi kasnije (tj. u t_2). Bob u realnosti nije uradio ništa, već je samo posmatrao proces. Ipak, da je kojim slučajem Pem propustila da pritisne dugme u t_1 , Bob bi priskočio u pomoć, i koristeći svoju kontrolnu tablu učinio da Vik dobije elektrošok u isto vreme i identičan onom koji je dobio. (vid. Schaffer 2001: 12, 15)

Oštrica ovog PP-a je prilično očigledna. Dokle god je prilično ubedljivo da je Pemino pritiskanje dugmeta uzrok što je Vik doživeo elektrošok, dotle je očigledno iz same postavke ovog slučaja da nema *nikakvog uticaja* onog prvog događaja na ovaj drugi. Budući da je po sredi prekidač, ne postoje alteracije pritiskanja tog dugmeta koje se od aktualnog razlikuju u načinu. Ostaje nam samo opcija da dugme uopšte nije pritisnuto ili da je pritisnuto u nekom drugom trenutku. Ipak, zahvaljujući Bobu, i te alteracije se preslikavaju na identičnu alteraciju posledice – na onu aktualnu. Promene u vremenu učinile bi da Pemino dugme ne radi i ne prenosi nikakav impuls ka električnoj stolici, a u takvim slučajevima Bob uskače tačno na vreme da sve bude kako je i bilo. Ako Pem uopšte ne dira prekidač, ili to planira da učini nakon vremena t_1 , opet će Bob pomoći da sve bude po planu. Dakle, Šafer je u ovom primeru postavio stvari tako da više nije pitanje stepena uticaja, širine opsega ili udaljenosti alteracija, već za očekivani uzrok ne postoji nijedna alteracija koja se preslikava na alteraciju posledice drugačiju od one na koju se aktualna alteracija preslikava.⁷⁶

Međutim, postoji i dodatni problem – kako Šafer nastoji da pokaže – budući da je teorija takođe u krivu i povodom Bobove uloge. Naime, iako u aktualnom sledu događaja Bob nije preduzeo ništa, postoji zaista ogroman opseg alteracija njegovog ponašanja koje se sve preslikavaju na različite alteracije posledice (budući da Bob ima čitavu tablu sa kontrolerima i da njegovo usmeravanje struje ka Viku nije vremenski strogo uslovljeno kao što je to slučaj sa Peminim). Šafer zaključuje da Bobovo ponašanje ima značajan uticaj na posledicu i da bi stoga i njegovo aktualno nečinjenje teorija uticaja morala da prepozna kao jedan od uzroka nesrećnog događaja sa Vikom i elektrošokom.

Sa ovom dopunom, Šafer dobija jak slučaj protiv teorije, zbog kojeg može tvrditi oboje: da možemo imati *uzročnost bez uticaja* ali i *uticaj bez uzročnosti*. Ipak, postoje brige zbog kojih ovaj dodatak deluje manje ubedljivo od one osnovne tvrdnje ovog PP-a.⁷⁷ Svejedno, mi smo ovde koncentrisani na skromniji cilj – na dokaz neadekvatnosti teorije u bilo kom obliku. Zbog toga, ostavljamo po strani ovaj drugi aspekt Šaferovog PP-a, i okrećemo se jednom drugom direktnom prigovoru teoriji koji je strukturno jako sličan upravo razmatranom.

⁷⁶ Ovo je važna prednost. Manevarski prostor nekome ko brani teoriju drastično je sužen samim tim što ovde nije pitanje kako ćemo razumeti i razrešiti nejasnost fraza iz definicije uticaja, ili koliki ćemo stepen uticaja zahtevati za uzročnost.

⁷⁷ Glavni problem za ovu tvrdnju na koju se oslanja Šaferov PP (da postoji bogat uticaj Bobovog ponašanja na posledicu) vezan je za činjenicu da u samoj Luisovoj teoriji nije najjasnije šta su i kakve su alteracije događaja koji su suštinski odsustva ili propusti. Istina, to ne govori posebno pohvalno o samoj teoriji, ali nas ipak stavlja u nezgodnu poziciju ako želimo da je obavezemo na neko konkretno rešenje. Verovatno Šafer s pravom kao alteracije propusta (da se učini *događaj a*) uzima različite verzije samog tog događaja (*a*). Ali, od aktualnog nedogađanja tog događaja do događanja bilo koje verzije tog događaja prilično je velika distanca – možda bi neko to upotrebio kao dokaz da su sve te alteracije zapravo previše udaljene u datom kontekstu.

Protivprimer Neda Hola

Naime, PP koji je ponudio Ned Hol,⁷⁸ iako još manje uobičajen od **PP_{js}**, zasniva se na identičnom obrascu kasnog predupređivanja. Scenario se jako oslanja na više puta pominjanu priču o Suzi i Biliju koji bacaju svoje kamenje kako bi slomili flašu, ali sa nekoliko izmena:

(**PP_{nh}**) “Ovog puta, Bili baca pametni kamen, opremljen kompjuterom sa savršeno dizajniranim sensorima, i ultra-brzim pogonom i sa instrukcijom da se postara da se flaša razbije na tačno onaj način i u tačno ono vreme u koje jeste. U stvarnosti, ipak, nije bilo potrebe da pametni kamen interveniše, jer je Suzino bacanje bilo baš onakvo kakvo treba. Ali, da je njeno bacanje bilo na bilo koji način drugačije – dakle, da je putanja njenog kamena (u bilo kojoj tački) bila i u najmanjem različita od aktualne – pametni kamen bi uskočio da osigura da posao bude obavljen kako treba.” (Hall 2004: 237)

Imamo Suzino bacanje za koje želimo da bude prepoznato (od strane teorije) kao uzrok lomljenja flaše, i imamo Bilijevo bacanje pametnog kamena kao savršenu rezervu, kao predupređenu alternativu koja dovodi do tačno istog ishoda – ali koje svejedno nije uzrok lomljenja flaše. Međutim, problem je (kao i maločas) u tome što događaj za koji želimo da bude uzrok nema uticaj na posledicu – ne postoji alteracija Suzinog bacanja kamena koja stoji u protivčinjeničkoj vezi sa bilo kojom alteracijom posledice (osim one aktualne). Nasuprot tome, postoji širok opseg alteracija Bilijevog bacanja pametnog kamena (ili samog ponašanja pametnog kamena) koji se preslikava na različite alteracije posledice.

Strukturna sličnost između **PP_{nh}** i **PP_{js}** je očigledna. Isto tako, čitalac će lako primetiti sličnost između te uzročne strukture koju oni dele i strukture poznate priče iz teksta Harija Frankfurta, na koju se često referiše kao na frankfurtovski scenario.⁷⁹ Glavni akteri te priče su Džouns i Blek. Naime, Džouns je u procesu donošenja neke odluke nakon koje treba da uradi to što je odlučio. Blek, s druge strane, želi da Džouns uradi tačno određenu stvar (nazovimo tu željenu akciju Džounsa – *a*), i ima načine da osigura da se to dogodi (u kasnijoj literaturi uobičajeno je da se pretpostavlja da je Blek neuronaučnik koji može da nadgleda i kontroliše Džounsov mozak). Blek, stoga, posmatra Džounsov mozak tokom njegovog donošenja odluke i on sa svoje strane donosi odluku da li da se umeša ili ne – u zavisnosti od toga do koje je odluke Džouns došao. Ipak, na kraju, Blek ne mora ništa da čini budući da je Džouns odlučio i posle toga uradio tačno ono što je Blek želeo. Ipak, da je Džouns odlučio nešto drugo, Blek bi intervenisao i izmanipulisao njegov mozak na takav način da ovaj odluči da uradi *a*.

Pitanje koje zanima Frankfurta je – da li je Džouns odgovoran za ono što je učinio, uprkos tome što zapravo nije mogao učiniti drugačije? Nas pak zanima da li je Džounsova odluka uzrok njegovog ponašanja. U oba slučaja odgovor je pozitivan – to bi trebalo da je prilično nekontroverzno. Međutim, kao i u ranije razmatranim primerima, i ovde teorija uticaja nailazi na problem zbog toga što onaj događaj koji intuitivno vidimo kao uzrok nema uticaj na posledicu; odnosno, taj događaj je takav da nema njegovih alteracija koje se preslikavaju na alteracije posledice koje su drugačije od aktualne. Šta god da je Džouns odlučio, na kraju bi ipak učinio ono što Blek želi da on učini.⁸⁰

Struktura je identična. Problem koji ona stvara za teoriju uticaja je više nego jasan. Da li su, onda, ovi primeri nedvosmisleni pokazatelj da teorija uticaja naprosto nije adekvatna? Provizorna odbrana teorije na koju sam se pozvao u vezi sa Bigajevim PP-om ovde neće biti od pomoći, jer su

⁷⁸ Hol autorstvo datog PP-a pripisuje Stivenu Jablu (Stephen Yablo), koji mu je ispričao dati scenario u nekom razgovoru (vid. Hall 2004: 237). Svejedno, budući da taj PP nemamo u nekom Jablovom tekstu, ja ću zbog jednostavnosti upućivanja govoriti kao da je Hol autor.

⁷⁹ Naravno, cilj te Frankfurtove priče je drugačiji – on razvija taj scenario kako bi pokazao da osoba može biti moralno odgovorna za neko delo čak i ako nije mogla da dela drugačije (Frankfurt 1969: 835-836).

⁸⁰ Primer može biti dorađen da eksplicitnije isključuje mogućnost alteracija odlučivanja koje se međusobno razlikuju u vremenu.

pretpostavke povodom teorije (i obavezivanja teorije na izvesne tvrdnje) u oba ova PP-a takoreći minimalne. Naime, u **PP_{tb}** se za jedan određeni odnos između dva događaja tvrdi da ne prebacuje prag zahtevan za uticaj, tj. izričito se tvrdi da su izvesne alteracije previše udaljene (tj. da bi prema teoriji uticaja morale biti posmatrane kao takve). Ta tvrdnja je vrlo osetljiva na samu interpretaciju teorije i to na onaj njen deo koji je eksplicitno nejasan. Zbog toga je nju jako teško podupreti na takav način koji bi otklonio sumnje i ubedio nekoga ko bi da brani teoriju.

Ipak, u **PP_{nh}** i **PP_{js}** situacija je bitno drugačija, upravo zahvaljujući njihovoj strukturi (koja liči na frankfurtofski scenario). Naime, takvu uzročnu strukturu karakterišu sledeće dve tvrdnje:

- predupređujući uzrok uopšte nema uticaj na posledicu, i to zbog toga što ne postoje alteracije uzroka koje se preslikavaju na bilo koju neaktualnu alteraciju posledice, tako da je odgovor na pitanje: da li je to dovoljno širok opseg ne previše udaljenih alteracija (ili da li je to dovoljno uticaja), zasigurno negativan – gde god se nalazio prag za uticaj ili prag za uzročnost.
- predupređeni uzrok ima više uticaja od predupređujućeg, budući da kod njega postoje alteracije (i to zaista mnogo njih) koje se sve preslikavaju na različite alteracije posledice.

Za istinitost obe ove tvrdnje zajedničko je to da ne zavise od arbitrarnosti postavljenog praga za uticaj ili za uzročnost (uz ogradu izraženu ranije). U njima se ne obavezujemo na to koliko je prag visoko (bilo za uticaj bilo za samu uzročnost), jer koliko god visoko ili nisko bio taj prag postavljen:

- predupređujući uzrok ga sigurno neće prebaciti, budući da nema ni minimalnog uslova za uticaj.
- budući da predupređeni uzrok ipak ima izvesne alteracije koje su preslikane na razne alteracije posledice, ne postoji adekvatna visina praga (bilo za uticaj bilo za uzročnost) koja će biti takva da je predupređujući uzrok premašuje a predupređeni uzrok ne premašuje.

I to je sve prilično dobro osmišljeno. Međutim, postoji jedan veliki razlog za brigu u vezi sa oba ova PP-a. Naime, u svom tekstu gde izlaže teoriju uticaja, Luis eksplicitno pominje frankfurtofski scenario i pokazuje kako teorija izlazi na kraj s njim (Lewis 2000: 193-194). Preciznije, on uvodi slučajevne uzročnosti s tom kompleksnijom strukturom kako bi obrazložio zašto uzročnost treba definisati preko *lanca uticaja* a ne naprosto kao uticaj.⁸¹ Dakle, ideja je da upravo zahvaljujući ancestralizaciji teorija uticaja nema problem da prepozna frankfurtofske slučajevne na adekvatan način.

Luisova analiza se sukobljava sa podrazumevanim analizama Šafera i Hola već u tome kako vidi strukturu ovih primera. Za Luisa, frankfurtofski slučajevi su specifični primeri ranog predupređivanja. On nas poziva da razmotrimo sledeće kritične događaje za ovaj slučaj: Džounsovo stanje mozga (*c*), Blekovu odluku da se umeša ili ne umeša (*d*) i Džounsovo ponašanje (*e*). Takođe, u primeru imamo podrazumevani kritični trenutak *t* u kojem Blek donosi odluku posmatrajući Džounsovo stanje mozga neposredno pre tog trenutka. Iz scenarija je jasno da Džounsovo stanje mozga malo pre *t* (ili njegova konačna odluka, ako je tako jednostavnije) ne utiče na njegovo kasnije ponašanje, budući da šta god da je odlučio na kraju bi se to završilo ponašanjem koje Blek želi (dakle, *c* nema uticaj na *e*). Ipak, moramo da prihvatimo da *c* utiče na *d*, budući da je tačno da promene u moždanom stanju Džounsa diktiraju promene u tome kakvu će odluku doneti Blek, odluku da interveniše i promeni Džounsovu konačnu odluku ili ne. Dakle, da je *c* bilo drugačije, i *d* bi bilo drugačije. Nadalje, tačno je i da *d* utiče na *e*, jer to što će se na kraju dogoditi direktno zavisi od onoga šta Blek odluči da uradi.

Setimo se da definicija uzročnosti (**L_u****) propisuje sledeće: Događaj *c* uzrokuje događaj *e* akko događaj *c* utiče na događaj *e* ili postoji lanac uticaja od *c* do *e*. A ovde, ako prihvatimo Luisovu analizu, imamo ovaj slučaj pomenut u desnom disjunktivnoj definiciji – imamo lanac uticaja od *c* do *e*, i to lanac iz dva koraka, sa središnjim događajem *d*. Dakle, Džounsova odluka jeste uzrok njegovog ponašanja i prema teoriji uticaja?!

⁸¹ Po sredi je pominjani manevar ancestralizacije, koji Luis zadržava i u najnovijoj teoriji.

Ako jeste, onda imamo veliki problem sa oba pomenuta PP-a, budući da su oni kao što je pokazano, bazirani na bezmalo identičnom scenariju. Problem je zapravo u tome što obojica autora koja razvijaju ove PP-e uopšte ne adresiraju direktno neslaganje sa Luisom povodom strukture ovih primera.⁸² Zahvaljujući tome, Pol Nordhof (Paul Noordhof) ima dovoljno prostora da na sledeći način prigovori **PP_{js}**:

„Nasuprot onome što Šafer piše, ipak jeste ubedljivo da relacija koja nastaje ancestralizacijom uticaja važi između Peminog pritiskanja dugmeta i Vikovih elektrošokova. Pemino pritiskanje dugmeta utiče na Bobovo posmatranje. Kad god bi Pem pritisnula dugme, Bob bi video signal (i, stoga, ne bi preduzimao akcije). Kada Pem ne bi pritisnula dugme, Bob ne bi video signal (i onda bi preduzimao akcije). Ovo je dovoljno da bi se računalo kao zadovoljavajući opseg ne previše udaljenih alteracija Peminog pritiskanja dugmeta. Ako je Šafer u pravu da Bobovo posmatranje utiče na, te stoga i uzrokuje elektrošokove koje Vik trpi, onda iz Luisove perspektive, Pemino pritiskanje dugmeta na kraju i ispada uzrok.“ (Noordhof 2001: 324)

I zaista, sličnost između frankfurtovskih slučajeva i slučaja koji daje Šafer garantuje da se Luisovo čitanje prvih može primeniti i na ovaj drugi slučaj. A budući da Šafer i Hol nisu ponudili razloge da takvo čitanje ne prihvatimo, ono ostaje legitiman prigovor i Nordhof je u pravu što insistira na ovom problemu u svojoj kratkoj reakciji na Šaferov tekst.

Međutim, deluje da postoje problemi sa Luisovim razumevanjem uzročne strukture frankfurtovskih slučajeva. Trebalo bi da nas na oprez navede činjenica da se (u ovakvoj rekonstrukciji slučaja) Blekova odluka nalazi u nizu događaja koji vode od Džounsove odluke do njegovog kasnijeg ponašanja. Budući da je na tom uzročnom putu, i da povrh toga ona vrlo značajno utiče na posledicu (čak i više nego sama Džounsova odluka) onda ispada da je i taj događaj među uzrocima posledice.⁸³ Ali to je protivintuitivno, i suprotno rezultatu na koji Frankfurtov tekst bez puno ustezanja računa.⁸⁴ Mi, po svemu sudeći, ne vidimo Blekovu odluku kao jedan od uzroka Džounsovog ponašanja. Izgleda da je taj događaj pogrešno prepoznat kao središnji događaj u ovom slučaju ranog predupređivanja. Ako je ovo uopšte rano predupređivanje, Blekovo donošenje odluke moralo bi da pada u alternativni lanac koji je negde prekinut od strane nekog događaja iz glavnog lanca, koji vodi sve do posledice.

Zatvarajući debatu o Šaferovom i Holovom PP-u za teoriju uticaja, želeo bih da istaknem dve važne pouke: 1) ovi PP-i ubedljivi su makar u tom smislu što vrlo oprezno interpretiraju teoriju i prave skromne pretpostavke povodom razrešenja nejasnoća u njoj, ali 2) i pored toga, oni ne zaobilaze neke druge kontroverze koje zaista dovode u pitanje njihovu uspešnost protiv teorije uticaja. Prva navedena pouka posebno je relevantna za dalji tekst, pa bih se kratko osvrnuo na nju i pokušao da pokažem zašto je važno dati prednost **PP_{js}** i **PP_{nh}** u odnosu na **PP_{tb}**.

Dobar PP bi, dakle, trebalo da izbegne obavezivanje na to kakav je tj. koliko je visoko postavljen prag (bilo za uticaj ili za uzročnost) u kontekstu tog primera. U tome je i razlika između **PP_{bt}** i dva druga PP-a koje smo analizirali. U Bigajevom primeru centralno je to da odnos između podrazumevanog uzroka i posledice ne prebacuje zahtevani prag za uticaj (u datom kontekstu). Ako je vrednost tog praga (za širinu opsega ne previše udaljenih alteracija koja je potrebna za uticaj) označena kao (recimo) $\check{S}(p)$, a širina opsega adekvatnih alteracija konkretnog uzroka u Bigajevom primeru $\check{S}(u)$, centralna tvrdnja njegovog PP-a je: $\check{S}(u) < \check{S}(p)$. Ta tvrdnja direktno zavisi od procene

⁸² Hol čak naglašava sledeće „... njeno (Suzino) bacanje je svakako uzrok lomljenja (flaše), iako niti ono niti *bilo koji događaj koji posreduje između njega i tog lomljenja* ne pravi nikakvu razliku povodom vremena ili načina lomljenja flaše.“ Vid. Hall 2004: 237-238, male zagrade i kurziv dodati. Ovo je najotvorenije neslaganje sa Luisovom analizom koja posmatra Blekovu odluku kao jedan takav posredujući događaj. S druge strane, Hol – koji analizira i citira taj Luisov tekst, kome je, štaviše taj tekst u centru pažnje – ne adresira ovaj problem niti ukazuje zašto je Luis tu u krivu.

⁸³ Vrlo blisku poentu ovoj pravi i Mazlen u svom tekstu, iako je njen fokus na nečem drugom, što ću uskoro tematizovati. (Vid. Maslen 2004: 592-593)

⁸⁴ Zanimljivo bi bilo sagledati kakve bi posledice po Frankfurtovu poentu imala ovakva rekonstrukcija uzročne strukture njegovog primera sa Džounsom i Blekom. Ja se time ovde, naravno, neću baviti.

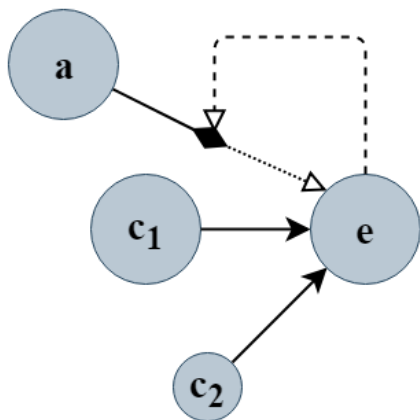
koliko je prag visoko, odnosno koliko iznosi $\check{S}(p)$. U ova druga dva PP-a to nije slučaj. Njihova glavna tvrdnja je $U(r) > U(u)$, tj. da je stepen uticaja rezervnog uzroka (odnosno predupređenog uzroka) veći od stepena uticaja predupređujućeg uzroka. I to je vrlo elegantna postavka, budući da garantuje da kako god je postavljen prag (za potreban stepen uticaja da bismo imali uzročnost), koliko god da je u kontekstu datog primera on visoko ili nisko, rezultat za teoriju neće biti dobar – jer kad god predupređujući uzrok bude prozvan uzrokom, odatle će nužno slediti da je i predupređeni zaista uzrok.⁸⁵

Novi protivprimer

U nastavku ću ponuditi svoj protivprimer za teoriju, koji pokušava da iskoristi onu dobru direkciju za konstruisanje PP-a koju imamo u **PP_{js}** i **PP_{nh}**, ali u kojem nastojim da izbegnem kontroverzu vezanu za frankfurtovski scenario koja prati te PP-e i čini ih manje ubedljivim. U svom PP-u kombinujem dva slučaja uzročnosti o kojima je ranije bilo govora: združenu uzročnost i predupređivanje.

Kao što je ranije opisano, u slučajevima združene uzročnosti imamo dva ili više uzroka neke posledice, i to tako da je svaki neophodan za dešavanje posledice. Međutim, način na koji oni doprinose posledici ne mora biti simetričan niti jednak u drugim važnim aspektima. Možemo, na primer, zamisliti dva združena uzroka od kojih je jedan takav da je njime moguće manipulirati na nekoj kontinuiranoj skali,⁸⁶ gde svakoj od njegovih vrednosti (kojih, dakle, ima beskonačno) odgovara izvesna alteracija posledice, specifična za tu alteraciju uzroka. S druge strane, možemo zamisliti drugi uzrok, iako neophodan za posledicu, takav da mnoge njegove alteracije (ili vrednosti, na nekoj kvantitativnoj skali) imaju jednu te istu alteraciju posledice kao sebi odgovarajuću. Zahvaljujuću ovome opseg adekvatnih alteracija prvog uzroka bio bi daleko veći nego opseg takvih alteracija drugog uzroka, u ovoj združenoj uzročnoj relaciji.

Ako nam je razlika u opsegu adekvatnih alteracija (ili u stepenu uticaja) bila krucijalna za razlikovanje onoga što jeste od onoga što nije uzrok – onda ovde imamo potencijalno ozbiljan problem. Možda će, u nekom takvom slučaju, gde pored toga imamo i redundantnost (u smislu prisustva nekog rezervnog uzroka) *prag za to šta se smatra zadovoljavajućim opsegom adekvatnih alteracija* (ili prag za to šta se smatra dovoljnim stepenom uticaja) morati da bude postavljen relativno visoko (kako bismo se *rešili* tog rezervnog uzroka),⁸⁷ i da stoga drugom od dva združena uzroka u našem primeru bude negirana uzročna uloga. To je uopšteno obrazac za PP koji sledi.

Slika 8: Novi protivprimer za teoriju uticaja (**PP_{mi}**)

Zamislimo, kao primer, neku lampu koja može svetliti u izvesnom kontinuiranom opsegu jačine svetlosti, i to jednom od dve vrlo bliske nijanse žute boje. Neka je ona povezana na izvor struje (varijabilne snage, u kontinuiranom opsegu od 0 do 4W) i na izvesni modulator nijanse (koji ima dva diskretna položaja: \check{Z}_a i \check{Z}_b). Uz to, lampa je povezana i na alternativni izvor struje (takođe, varijabilne snage, sa opsegom napona od 0 do 100W), ali sa malo sporijim mehanizmom za startovanje isporuke struje. Situacija je sledeća: u nekom datom trenutku sijalica je zasvetlila određenom jačinom i nijansom (na slici 8 to je događaj *e*). Uzroci tog događaja su uključivanje prekidača za dovod struje na

⁸⁵ Načelno su moguća tri slučaja: 1) da ni predupređujući ni predupređeni uzrok ne budu uzroci (da je prag naprosto previsoko za oba), 2) da i jedan i drugi jesu uzroci (da je zahtevani stepen uticaja niži od oba) i 3) da predupređeni uzrok bude prepoznat kao uzrok, a predupređujući ne bude (jer je prag taman toliko visok da ga predupređeni uzrok prebacuje, a predupređujući ne). Sva tri slučaja nekompatibilna su sa željenim rezultatom za teoriju.

⁸⁶ Radi jednostavnosti i preciznosti, ovde sam posmatrao događaje kao kvantitativno odredive varijable (pomalo u duhu intervencionističkih teorija uzročnosti). Sledstveno tome, svaku konkretnu vrednost date varijable posmatrao sam kao alteraciju datog događaja. Takav govor motivisan je metodički (ili možda čak stilsko-jezički) pa ga ne treba razumeti kao da se odnosi na ontologiju uzročnosti.

⁸⁷ Tj. kako bi ispalo da njega teorija uticaja ne prepoznaje kao uzrok.

(recimo) 3W (na dijagramu događaj c_1) i to što je položaj prekidača na modulatoru \check{Z}_b (na dijagramu događaj c_2). I alternativni izvor je uključen, i to na 4W (događaj a), ali u datom trenutku struja iz tog izvora nije stigla do lampe, jer kasni (pretpostavimo: samo jednu milisekundu, ili jako kratko).

Iz perspektive teorije uticaja valja odmah primetiti sledeće: postoji zaista značajan opseg alteracija događaja c_1 kojima odgovaraju alteracije posledice e (svakoj od alteracija uzroka, zasebna varijacija posledice). S druge strane, postoje tačno dve različite alteracije drugog uzroka (položaja prekidača, tj. c_2) i njima odgovarajuće tačno dve različite alteracije posledice, jer lampa (po scenariju) može svetliti samo dvema vrlo sličnim nijansama žute.⁸⁸ Ako teorija uticaja može da objasni ovaj primer, onda u ovom kontekstu prag za zadovoljavajući opseg alteracija mora biti postavljen vrlo nisko, jer samo tako ćemo dobiti da su i c_1 i c_2 uzroci date posledice – a smatram da je to rezultat na koji je teorija obavezna.

Problem, međutim, nastaje kada uzmemo u obzir događaj a – uključivanje alternativnog izvora. Da se to dogodilo samo koju milisekundu ranije, dogodila bi se izvesna alteracija posledice drugačija od one aktualne (sijalica bi zasvetlila za nijansu jače, zbog snage izvora od 4W). Takođe, alteracije sa različitim podešavanjima snage tog izvora, uz njegovo ranije uključenje, preslikavale bi se na međusobno različite alteracije posledice. Očigledno je i opseg alteracija tog rezervnog uzroka koje se preslikavaju na različite alteracije posledice vrlo širok.⁸⁹ Razlika između širine tog opsega i širine opsega alteracija predupređujućeg uzroka relativno je suptilna, tako da bi prag za to šta je zadovoljavajući opseg ne previše udaljenih alteracija morao da bude postavljen prilično visoko, kako bi ispalo da c_1 ima, a c_2 ipak nema (dovoljan) uticaj na posledicu, te sledstveno ovaj prvi jeste a ovaj drugi nije uzrok posledice.

Za ovaj PP je sada važno da uočimo kako se odnose a i c_2 . Ako upoređivanje širine opsega treba da ima ikakvog smisla, ne bi smelo biti dileme da je opseg alteracija događaja a (koje se preslikavaju na izvesne alteracije posledice) širi od opsega adekvatnih alteracija događaja c_2 . Naprosto, samih alteracija događaja c_2 , budući da je on specifičan događaj sa vrlo siromašnim alteracijama (vrlo nalik sve-ili-ništa događajima), ima tačno dve. S druge strane, kao što je već istaknuto, prilično je širok opseg alteracija događaja a koje stoje u protivčinjeničkoj vezi sa alteracijama posledice. Ali ako je to tačno, onda smo u problemu: kako da teorija prepozna c_2 kao uzrok događaja e , ali ne i događaj a .

Čak i ako dopustimo teoriji privilegiju *ad hoc* podešavanja praga tako da rezultati budu onakvi kakve priželjkujemo, to ovde neće biti od pomoći, budući da su zahtevi međusobno sukobljeni. S jedne strane, taj prag mora biti dovoljno visoko postavljen kako bi se uticaj koji ima predupređeni uzrok na posledicu proglasio nedovoljnim i samim tim taj događaj diskvalifikovao kao uzrok. Ali s druge strane, onaj drugi od dva združena uzroka date posledice, događaj c_2 , zahteva da u datom kontekstu prag bude relativno nisko, kako bi se i on kvalifikovao kao uzrok svetljenja lampe.

Postavka ovog PP-a (nadalje **PP_{mj}**), kao i u slučaju **PP_{js}** i **PP_{nh}**, ne zavisi od konkretne visine praga u datom kontekstu. Time se zaobilazi jedno neprijatno obavezivanje koje bi bilo jako teško opravdati pozivanjem na samu teoriju. U njemu se, umesto toga, računa samo na sledeću tvrdnju o

⁸⁸ Alteracijâ nekog događaja tipično ima beskonačno, ako ne zbog nečeg drugog, onda makar zato što je moguće u vremenskom kontinuumu varirati taj događaj. Ipak, povodom ovog prekidača je situacija za nijansu drugačija. Vremenski trenutak događanja posledice, tj. početka sijanja lampe, determinisan je trenutkom u kojem se uključuje izvor struje. Imajući to u vidu, i držeći fiksiranim prvi uzrok (trenutak uključivanja i podešenu snagu), zaista su moguće tačno dve alteracije sijanja lampe – računajući i aktualnu – na koje se preslikavaju sve potencijalne alteracije drugog uzroka (položaja modulatora).

⁸⁹ Možda bi se moglo tvrditi da je taj opseg alteracija a čak i širi od adekvatnog opsega događaja c_1 , budući da u jednoj dimenziji (dimenziji snage električne struje) događaj a dopušta više alteracija preslikanih na posledicu nego događaj c_1 . S druge strane, na vremenskoj dimenziji događaj c_1 ima izvesnu prednost (budući da su njegove alteracije koje se ne dešavaju *ranije* nego ona aktualna i dalje u protivčinjeničkoj vezi sa adekvatnim različitim alteracijama posledice). Problem upoređivanja *različitih* uticaja (upravo u ovom smislu koji ovde imamo) biće analiziran kasnije. Za PP koji razmatramo ovo pitanje (da li c_1 ili a ima veći uticaj na posledicu), svejedno, nije od velikog značaja.

širini opsega adekvatnih alteracija: $\check{S}(a) > \check{S}(c_2)$.⁹⁰ Ta tvrdnja, zajedno sa željenim rezultatom da i c_1 i c_2 budu prepoznati kao uzroci a da događaj a ne bude prepoznat kao uzrok, pravi bezizlaznu situaciju za teoriju uticaja. Naprosto je nemoguće da prag (u jednom istom kontekstu) bude postavljen tako da ga događaj sa manjim opsegom prebaci a da ga, s druge strane, događaj sa većim opsegom adekvatnih alteracija ne prebacuje.

Protivprimer Igala Kvart

Za kraj ovog odeljka u kojem smo se bavili PP-ima za teoriju uticaja, kratko ću predstaviti još jedan PP koji je ponudio (već pominjani i citirani) Kvart. U svom tekstu posvećenom analizi i kritici teorije uticaja (Kvart 2001), on nudi nekoliko PP-a, od kojih je posebno zanimljiv jedan sa obrascem ranog predupređivanja. Inače, tumačenje teorije uticaja koje je sam zastupao u izvesnoj meri odgovara tumačenju koje Kvart uzima u razmatranje, i sâm tražeći najadekvatniju interpretaciju. Kvart tu analizira teoriju podrazumevajuće takođe kontekstualno osetljiv prag (doduše, on se opredeljuje za prag koji uticaj mora da nadmaši da bismo imali uzročnost) (Kvart 2001: 401, ff. 3).

Scenario za **PP_{ik}** je sledeći. Imamo neko staro vozilo u vrlo lošem stanju (nazovimo ga auto C) i nov brzi sportski auto (B) koji se međusobno trkaju. Njihovi polasci sa startne linije se razmatraju kao potencijalni uzroci (startovanje starog vozila nazovimo c , a startovanje novog sportskog auta događajem b), a kao posledica (e) se posmatra cepanje ciljne trake (bez obzira na to koji auto je pocepao). Recimo da su brzine kojima su se kretali ovi automobili, sledstveno, V_{c0} i V_{b0} .⁹¹ Naravno, sportski auto je brži ($V_{b0} > V_{c0}$), ali trka nije potpuno uobičajena. Naime, sporiji auto na svom putu (u svojoj traci), relativno blizu samog starta ima neki senzor koji služi da aktivira prepreku u traci u kojoj se kreće brzi auto, a koja se nalazi u blizini cilja, i koja sprečava sportski auto da prođe kroz cilj. Dakle, ako sporiji auto stigne do tog senzora pre nego što brzi auto stigne do cilja, prepreka će se podići i sprečiti sportski auto da prođe kroz cilj. Uz to, brzina kojom se kreće sporiji auto njegova je maksimalna realna brzina, tj. ako ide brže raspašće se, dok je brzina kojom se kreće brži auto njegova minimalna, od nje se ne može kretati sporije, a lako bi se mogao kretati mnogo brže.

Dešava se sledeće: iako je daleko sporiji, stari auto je u zadnjem trenutku stigao do senzora i aktivirao prepreku za novi auto, koji je u tom trenutku bio neposredno ispred rampe. Na taj način, auto C je sprečio auto B da uzrokuje posledicu (pokida ciljnu traku), i potom je sam uzrokovao (neku konkretnu aktualizovanu alteraciju posledice, e_{c0}). Dakle kretanje automobila C je uzrok kidanja trake. Da nije bilo polaska i kretanja automobila C , auto B bi završio trku i prošao kroz cilj (naravno ranije nego što je to u stvarnosti učinio sporiji auto) i uzrokovao konkretnu alteraciju posledice (e_{b0}).

Imajući u vidu da je auto B bio neposredno pred preprekom u trenutku podizanja rampe, tj. u trenutku kada je auto C stigao do senzora, možemo zaključiti sledeće: da je auto B išao, kao što je mogao, brže nego što jeste, prošao bi to kritično mesto pre podizanja prepreke i on bi sam presekao traku (to bi uvek bila neka alteracija drugačija i od aktualne e_{c0} i od pomenute e_{b0}). S druge strane, budući da je auto C vozio svoj apsolutni maksimum, važi sledeće: da je vozio brže raspao bi se i B bi svejedno prošlo kroz cilj (i imali bismo e_{b0}). Takođe, da je vozio malo sporije, B bi opet prošlo prvo kroz cilj (opet e_{b0}), jer se prepreka ne bi aktivirala na vreme.

Okrenimo se sada pitanju uticaja u ovim slučajevima. Postoji čitav spektar alteracija brzina vozila B (naime sve njegove brzine veće od V_{b0}) koje se preslikavaju na međusobno različite alteracije posledice. Ništa nalik tome nemamo kod vozila C . Sve alteracije događaja c (koje se razlikuju samo prema brzini automobila C) drugačije od aktualne preslikavaju se na jednu te istu alteraciju posledice (preciznije na e_{b0}). Da sumiramo sve ove informacije. U stvarnosti dakle imamo

⁹⁰ Kao i u ranijim zapisima $\check{S}(c)$ treba da znači širina opsega ne previše udaljenih alteracija događaja c koje se preslikavaju na različite alteracije posledice. Veličina krugova na ranije datom dijagramu (koji predstavlja ovaj scenario) trebalo bi da predstavi ovu tvrdnju. Naravno, tu tvrdnju je moguće posmatrati u skladu sa tumačenjem u kojem se prag vezuje za stepenovanje uticaja (tj. gde je po sredi prag za količinu uticaja neophodnu za uzročnost). Tu bismo imali: $U(a) > U(c_2)$.

⁹¹ Neka, zbog jednostavnosti, brzine kretanja u svim alteracijama (pa i ovoj aktualnoj) budu konstantne.

konkretne brzine: V_{c_0} i V_{b_0} , i konkretnu aktualizovanu alteraciju posledice e_{c_0} . Pored toga, tačne su sledeće tvrdnje, relevantne za procenu uticaja:

- a. $\forall x((V_{c_x} > V_{c_0}) \Box \rightarrow e_{b_0})$, jer se stari auto raspada pri tim brzinama;
- b. $\forall x((V_{c_x} < V_{c_0}) \Box \rightarrow e_{b_0})$, jer stari auto stiže prekasno do senzora;
- c. $\forall x((V_{b_x} > V_{b_0}) \Box \rightarrow e_{b_x})$, jer sportski auto prolazi kritično mesto pre podizanja prepreke (i to bi bile raznovrsne alteracije posledice, zavisno od konkretne brzine kretanja automobila B).

Na vremenskoj dimenziji pak imamo to da je bilo koji auto krenuo ranije, imali bismo adekvatnu alteraciju posledice, zavisnu od toga *koliko* ranije taj auto polazi. S druge strane, da je bilo koji od automobila krenuo kasnije, imali bismo tačno jednu alteraciju za svaki od automobila, bez obzira na to koliko je kasnije krenuo. Dakle:

- d. $\forall x((Ct_x > Ct_0) \Box \rightarrow e_{b_0})$, da je C krenulo kasnije, B bi prošlo kroz cilj prema svom planu vožnje.
- e. $\forall x((Ct_x < Ct_0) \Box \rightarrow e_{c_x})$, da je C krenulo ranije, imali bismo različite alteracije kidanja trake od strane tog automobila, zavisno od konkretnog vremena polaska C -a.
- f. $\forall x((Bt_x > Bt_0) \Box \rightarrow e_{c_0})$, da je B krenulo kasnije, desila bi se alteracija posledice koja se zapravo desila.
- g. $\forall x((Bt_x < Bt_0) \Box \rightarrow e_{b_x})$,⁹² da je B krenulo ranije, taj auto bi prošao kroz cilj (i to bi bile razne alteracije posledice s obzirom na njegovo konkretno vreme polaska).

Kada se sve ovo sagleda, kako Kwart tvrdi, ne bi smelo biti dileme da je uticaj kretanja automobila B (na kidanje ciljane trake) veći nego što je uticaj kretanja automobila C . Njihov uticaj posmatran prema vremenskoj dimenziji je jednak ili je auto C u vrlo suptilnoj prednosti, ali je zato prema dimenziji brzine opseg alteracija kretanja automobila B koje se preslikavaju na međusobno različite alteracije posledice daleko širi od opsega alteracija kretanja automobila C , koje se sve sem one aktualne preslikavaju na jednu te istu alteraciju posledice.

Ali to obavezuje teoriju na pogrešan rezultat. Predupređeni uzrok i predupređujući uzrok, za koje imamo vrlo jasan *desideratum*, za koji se i sâm Luis otvoreno zalaže, ovde bivaju pogrešno prepoznati od strane teorije. Povrh toga, ovo je slučaj ranog predupređivanja – slučaj koji je starija teorija uspevala da uspešno objasni, ali nova, po svemu sudeći, ne uspeva.

2.2.5. Još neki prigovori

Pored različitih PP-a koji su analizirani u 2.2.4, teoriji uticaja upućeni su i različiti generalniji prigovori. Osvrnuću se na nekoliko takvih prigovora.

U vrlo detaljnoj analizi i kritici poslednje Luisove teorije, Sai Mazlen nudi (pored ostalog) i dva relativno opšta prigovora, koja se verovatno mogu klasifikovati i kao metodološki prigovori teoriji. Po sredi je opet ukazivanje na to da je teorija u važnim aspektima nedorečena, ali su ti aspekti takvi da je ta nedorečenost (ako ne *neotklonjiva*, onda) sa vrlo malim izgledima da bude zadovoljavajuće rešena. Zbog toga, ovi prigovori zasigurno nisu samo metodološki, već govore nešto važno o samoj teoriji.

Jedan od prigovora koji Mazlen upućuje teoriji je prigovor za potencijalnu (i u lako zamislivim primerima prisutnu) međusobnu *nesamerljivost* između uticaja. Naime, kada su nam data neka tri događaja, takva da su dva potencijalni uroci (recimo c_1 i c_2) a treći posledica (e), zamislivo je i moguće je da je uticaj između c_1 i e *neuporediv* i *nesamerljiv* sa uticajem između c_2 i e . Naprosto, može se dogoditi da jedini način na koji c_1 utiče na posledicu bude na vremenskoj dimenziji (u smislu

⁹² Oznake su relativno neformalne, kako bi bile što lakše za čitanje. Kao i obično V i t stoje da označe brzinu i neki vremenski trenutak; V_{b_x} i V_{c_x} , pored oznake na koji se automobil odnosi, u indeksu imaju i određenje koja je konkretna brzina u pitanju. Ct_x i Bt_x stoje za vreme (tj. trenutak) polaska datih automobila – gde, ako je $t_a < t_b$, to znači da je t_a ranije od t_b , a ukoliko imamo $t_a > t_b$, to znači da je t_a kasnije od t_b .

da samo alteracije tog događaja koje se od aktualne razlikuju po vremenu bivaju preslikane na alteracije posledice drugačije od aktualne), a da jedini način na koji c_2 utiče na posledicu bude po nekoj dimenziji načina⁹³ (u smislu da se samo alteracije tog događaja koje se od aktualne razlikuju po načinu događanja, u nekom specifičnom smislu, preslikavaju na različite alteracije posledice). Kako tada da uporedimo koji od ta dva uticaja je veći?⁹⁴ Ovo je ozbiljan problem, na koji Luis ne nudi nikakav odgovor. Ako želimo da upoređujemo uticaje, moramo data preslikavanja (na kojima se oni zasnivaju) na neki način osloboditi njihove konkretnosti (i specifičnosti) i pretvoriti u neke jedinice koje ne mare za ono od čega su apstrahovane.

U PP_{mj} sam pokušao da to pitanje zaobiđem time što sam uticaj₁ – u kojem imamo preslikavanje samo dve različite alteracije uzroka na dve različite alteracije posledice – suprotstavio uticaju₂ – kod kojeg imamo kontinuum alteracija uzroka kojem protivčinjenički odgovara kontinuum alteracija posledice. Time sam nameravao da prenebregnem činjenicu da su dati uticaji međusobno vrlo različiti. Ali ako upoređivanje i stepenovanje uticaja treba da ima ikakav smisao (kao što sam tamo zapisao), onda je zaista teško prihvatiti metrički sistem u kojem neće biti tačno da je ovaj drugi uticaj u prednosti u odnosu na onaj prvi.

Ipak, mislim da se moramo složiti s Mazlen da je to pitanje za teoriju vrlo neprijatno i da nije očigledno kako bi se na njega moglo odgovoriti. To može biti jedna strategija za osporavanje nekih od PP-a (uključujući i onaj koji sam i sâm ponudio), ali ta strategija dolazi uz veliku cenu – da se njome praktično priznaje da je teorija nepotpuna i neoperativna, i to na način koji nije lako popravljiv. Ako je pak to tačno – utoliko gore po teoriju.

Drugi najavljeni prigovor Sai Mazlen tiče se ancestralizacije. Preciznije, ova autorka primećuje da se pojavljuje ozbiljan problem kada pokušamo da uklopimo ancestralizaciju u teoriju koja govori o stepenu uticaja (vid. Maslen 2004: 592). Šta ćemo sa slučajevima u kojima imamo dva kandidata za uzrok, ali takva da ne utiču direktno nego imaju lanac uticaja na posledicu – kako ćemo da ih uporedimo? Kako da teorija utvrdi koji od njih jeste predupređujući, a koji je alternativa? Da li sabiramo uticaje, u svakom od tih koraka, ili međusobno upoređujemo svaki korak, ili nešto treće?

Mazlen pominje ovaj problem pre svega u vezi sa frankfurtofskim primerima, ali on je i nezavisno od njih problem za teoriju – pre svega (ako ne i isključivo) za interpretaciju koja stepenuje uzročnost.

Treći prigovor na koji želim da se u ovom kratkom odeljku osvrnem, dolazi od Džona Kolinsa (John Collins) i vrlo je radikalna. Kolins, naime, upućuje taj prigovor na sledeći način:

„Ova nova teorija uzročnog uticaja predstavlja promenu teme. Luis tu ne nudi novi odgovor na staro pitanje: 'šta znači da je ovaj događaj uzrok onog događaja?'. Ne, on pre nudi odgovor na jedno sasvim novo pitanje: 'šta znači da ovaj događaj ima uzročni uticaj na onaj događaj?'. Nesumnjivo, neki događaj može imati uzročni uticaj na neki drugi a da nije među uzrocima tog događaja.“

Da bi malo kasnije, nakon jednog kraćeg primera, dodao:

„Relacija između uzroka i posledice ne može se redukovati ni na jedan očigledan način na stepen uzročnog uticaja. Izgleda da zavisnost tipa da li – da li (*engl.* whether–whether dependence) igra posebnu ulogu u našem prosuđivanju šta je uzrok čega. Kako stvari stoje, nova teorija nema resurse da identifikuje uzroke nekog događaja među stvarima koje tek imaju uzročni uticaj na njega.“ (Collins 2004: 114)

Kolinsov prigovor je, u suštini, da je relacija uticaja neadekvatna da se pomoću nje definiše uzročnost. Ona se svodi na obrazac protivčinjeničke zavisnosti koji je liberalniji od onog koji se nalazio u srcu

⁹³ Mazlen naglašava i razlike u *načinima*, pominjući da možemo biti dovedeni u situaciju da upoređujemo „dužinu sa temperaturom ili bojom...“. Vid. Maslen 2004: 580.

⁹⁴ Naravno, i ovaj problem je moguće prezentovati u pojmovima zadovoljavajućeg opsega ne previše udaljenih alteracija – ukoliko želimo da i uticaj ostane sve-ili-ništa pojam.

originalne protivčinjeničke teorije uzročnosti. I upravo ta liberalizacija, prema Kolinsu, čini ovaj pristup upadljivo neadekvatnim. Čak i ako dopustimo da je protivčinjenička zavisnost vrste *da li – da li* tesno povezana sa uzročnošću, uključivanje finijih tipova protivčinjeničke zavisnosti (koje imamo u teoriji uticaja) tu vezu drastično oslabljuje. Na taj način, sve ono što tek utiče na vreme ili način nekog događaja ispunjava teorijski uslov da bude uzrok, što je po Kolinsu očigledno pogrešno.

Na sličnoj liniji argumentacije nalazi se i prigovor na kome insistira Fil Dau (Phil Dowe). On brani tezu da mogu postojati događaji koji čine da se neki drugi događaj dogodi ranije ili kasnije,⁹⁵ i koji stoga imaju uticaj na njega, a koji svakako nisu među njegovim uzrocima (Dowe 2000a: 4). I on, kao i Kolins, nudi konkretne scenarije i PP-e u prilog ovoj svojoj tezi. Međutim, njihove primedbe u osnovi su šire, budući da ukazuju na jedno načelno pojmovno nepoklapanje između analizanduma i analizansa u Luisovoj teoriji uticaja.

2.2.6. Pouke iz protivprimera za teoriju uticaja

U odeljku 2.2.4. izloženo je više različitih PP-a za teoriju uticaja, da bismo u prethodnom odeljku (2.2.5.) njih dopunili i nekim opštijim primedbama. Ovde ću pokušati da ukažem na dijagnostičku relevantnost nekih pominjanih prigovora, i malo detaljnije analiziram probleme koji oni otkrivaju.

Ono što je motivisalo Dejvida Luisa da formuliše novu teoriju opet je u centru pažnje i kada su u pitanju PP-i za tu novu teoriju. Naime, u tri od pet prikazanih PP-a, imamo slučajeve kasnog predupređivanja. Problem sa ranijim teorijama je bio u tome što zbog izostanka protivčinjeničke zavisnosti u slučajevima redundantne uzročnosti (uopšte), teorija nije uspevala da predupređujuće uzroke prepozna kao uzroke. Na taj način posmatrano, može izgledati da je teorija uticaja ipak donela izvesni pomak. U tipičnim slučajevima predupređivanja, imamo odgovarajući obrazac protivčinjeničkih zavisnosti između alteracija uzroka i posledice, te između njih imamo uticaj. Zahvaljujući tome, nova teorija u tim slučajevima prepoznaje te događaje kao uzroke.

Deluje, makar u tim zgodnim slučajevima, da uticaj odlično (i teorijski vrlo elegantno) prati našu intuiciju o tome da su uzroci *nekako povezani* sa posledicom, i da to omogućava teoriji da prepozna izvesne događaje kao uzroke, čak i onda kada izostaje (jednostavna) protivčinjenička zavisnost između tih događaja i date posledice. Naprosto, u lakim slučajevima kasnog predupređivanja ta povezanost između uzroka i posledice *kao da* garantuje da variranje uzroka biva praćeno variranjem posledice – što je, u najgrubljim crtama, ono što smo odredili kao uticaj.

Luisa, po svemu sudeći, nije previše brinula ni činjenica da i predupređeni uzroci imaju izvestan uticaj na posledicu. Verovatno ohrabren ovom osobinom relacije uticaja – da odlično prati tu toliko važnu *povezanost* između uzroka i posledice⁹⁶ – Luis je u teoriji podrazumevao da će uvek postojati asimetrija između, s jedne strane, stepena uticaja između pravog uzroka i posledice i, s druge, stepena uticaja između rezervnog uzroka i te iste posledice. Ta asimetrija pak bila bi dovoljna da teorija dâ zadovoljavajući odgovor i u slučajevima predupređivanja.

Ipak, pokazalo se da to nije slučaj. Upravo u tu svrhu ponuđeni su brojni PP-i koje smo razmatrali ranije: **PP_{tb}**, **PP_{js}**, **PP_{nh}**, **PP_{ik}** kao i **PP_{mj}**. U svim tim prigovorima, događaj koji intuitivno vidimo kao uzrok nema nikakav uticaj, ili barem nema adekvatan stepen uticaja na posledicu.

U **PP_{js}**, **PP_{nh}**, imamo događaje (Pemino pritiskanje dugmeta i Suzino bacanje kamena) od kojih postoji neprekinuti niz događaja koji vodi do posledice, ali koji su takvi da nemaju nikakav uticaj na posledicu (uz izvesne ograde o kojima je raspravljano). U tim primerima, dakle, povezanost između uzroka i posledica nije praćena potrebnim obrascem zavisnosti. Drugim rečima, ti događaji su povezani ali variranje jednog ne dovodi do variranja drugog.

⁹⁵ Takvi se događaji u literaturi na engleskom jeziku tipično nazivaju *hasteners* i *delayers*, budući da je njihova uloga da *ubrzaju* ili *odlože* posledicu.

⁹⁶ Tu *povezanost* ovde posmatram kao ne-tehnički i ne potpuno operativan pojam, prisutan u našoj zdravorazumskoj fizici (*engl. folk physics, naïve physics*), koji je očigledno značajan prilikom procene uzročnih tvrdnji.

U **PP_{ik}** dešava se da auto koji preseca ciljnu traku (i time uzrokuje posledicu) ima manji uticaj na tu posledicu od automobila koji u stvarnosti to ne čini, ali bi u skoro svim varijacijama stvarnog scenarija on bio taj koji prolazi kroz cilj. Slično je i sa **PP_{mj}**, gde jedan od združenih uzroka, koji određuje nijansu boje kojom neka sijalica svetli, ima komparativno mali uticaj i, konkretno, manji od nekog alternativnog uzroka. Ipak, mi njega prepoznavamo kao uzrok, bez obzira na prednost u uticaju koju pokazuje ovaj predupređeni uzrok u odnosu na njega. Gledano iz perspektive naših jezičkih intuicija, izgleda da je za pripisivanje uzročnosti važnija ova prednost koju taj događaj sa suptilnim uticajem na posledicu ima u odnosu na ovaj alternativni uzrok sa bogatim uticajem; a ta prednost sastoji se upravo u ovoj nejasno shvaćenoj povezanosti sa posledicom.

Da sumiram, brojni PP-i sugerišu da je ovo „poklapanje“ uticaja sa našim jezičkim intuicijama o uzročnosti u slučajevima kasnog predupređivanja zapravo koincidiranje, pre negoli suštinska povezanost. Uticaj ponekad „parazitira“ na toj nejasno percipiranoj povezanosti između uzroka i posledice, i ukoliko to jeste slučaj u nekom konkretnom odnosu između dva događaja, onda će teorija davati željene rezultate. Ipak, to nije uvek slučaj. U tom smislu, napredak koji donosi nova teorija svakako nije preveliki.

S druge strane, imamo barem dva upadljiva nedostatka teorije uticaja u odnosu na ranije protivčinjeničke teorije. Prvo, zahvaljujuću Kvartu videli smo da nova teorija ne uspeva da adekvatno reši slučajeve ranog predupređivanja, slučajeve koje je i originalna Luisova teorija uz pomoć ancestralizacije efektno objašnjavala. Tu, dakle, imamo korak unazad.⁹⁷

Drugo, nova teorija donosi mnoge probleme koje nismo imali u prve dve verzije protivčinjeničke teorije uzročnosti. Čak i ako pretpostavimo da je moguće koherentno i ubedljivo interpretirati teoriju uticaja (što nije nekontroverzno pitanje), brojni su prigovori koji se njoj mogu uputiti, a koje smo u prethodnom potpoglavlju (2.2.5.) ukratko analizirali.

Zbog svega toga, pitanju „Kuda dalje sa protivčinjeničkom analizom uzročnosti?“ – koje Bigaj postavlja u svom tekstu o teoriji uticaja (Bigaj 2012) – verovatno treba pristupiti iz neke druge perspektive. Teorija uzročnog uticaja, očigledno, nije donela adekvatno poboljšanje.

U narednom delu teze bavimo se jednom bitno drugačijom grupom uzročnih teorija, koje možda mogu da daju odgovor na pitanje postavljeno iznad, i iskoriste protivčinjenički pristup analizi uzroka.

⁹⁷ Tome se dodaje i pomenuta briga sa ancestralizacijom unutar teorije uticaja, na koju ukazuje Mazlen (vid. Maslen 2004: 592).

3. Uzročni pluralizam

Sada se okrećemo nečem, naizgled, sasvim drugačijem. Naime, okrećemo se teorijama uzročnosti koje se razlikuju od protivčinjeničke teorije uzročnosti, ali i od mnogih njenih rivalskih teorija (koje bismo u ovom kontekstu mogli nazvati *monističkim teorijama uzročnosti*), po jednoj zaista fundamentalnoj karakteristici. U ovom, 3. glavnom delu doktorata, bavimo se *pluralističkim teorijama uzročnosti*.

Uzročno pluralističkom se obično naziva teorija koja tvrdi da se uzročnost ne može analizirati kao jedinstven i monolitan pojam (ili jedna jedinstvena relacija), odnosno da se ne može pružiti jedinstveni skup kriterijuma takav da su svi njegovi članovi zasebno nužni a zajedno dovoljni da se nešto nazove uzrok. Takve teorije, umesto toga, tvrde da se u našem govoru reč „uzrok“ i s njom povezani izrazi koriste višeznačno, i da postoje različiti skupovi kriterijuma takvi da je svaki od tih skupova dovoljan da bi se nešto nazvalo uzrokom. Posmatrane iz perspektive pojmovne analize, ove teorije su tipično disjunktivne,⁹⁸ u tom smislu što intenziju uzročnih termina određuju pomoću disjunkcije izvesnih skupova uslova.

Iako se neki od naučnih radova o uzročnom pluralizmu mogu naći i značajno ranije, ova pozicija postala je posebno privlačna za teoretičare uzročnosti tek u poslednjih petnaestak godina. Čitajući te recentne tekstove teško je otići se utisku da je glavni motiv za zastupanje uzročnog pluralizma zapravo negativan – a to je pre svega izgubljena nada da monistički pristup može pružiti adekvatnu teoriju uzročnosti. To nepoverenje u monističke teorije rodilo se zahvaljujući uvidu da se monistički pristup suočava sa već detaljno elaboriranim problemima i protivprimerima, ali i dodatno, zahvaljujući shvatanju savremenih filozofa uzročnosti o širini polja fenomenâ koji se prepoznaju kao uzročni i njihovoj, kako izgleda pluralistima, teorijski nesvodljivoj (ireducibilnoj) raznovrsnosti. Posebno se u XXI veku pojavljuju naučni radovi unutar filozofske literature o uzročnosti koji se tiču ovog pojma onako kako se pojavljuje u našem svakodnevnom govoru, filozofiji, pravu, ekonomiji, biologiji, medicini i tako dalje (npr. vid. Beebe et al. 2009). U tim radovima se o uzrocima govori vrlo različito i nude se kriterijumi i uslovi za uzročnost (procedure kako dolazimo do znanja o uzrocima, tj. metode otkrivanja uzročnosti) koji su međusobno neuporedivi.

Prihvatajući disjunktivnu prirodu različitih kriterijuma uzročnosti, pluralističke analize stiču očiglednu prednost u odnosu na monističke alternative. One mogu lakše da se izbere sa pomenutom raznovrsnošću (prisutnom u skupu uzročnih fenomena) pomoću unije različitih skupova kriterijuma, pritom ne brinući da li su ti kriterijumi međusobno usaglasivi i univerzalno primenljivi (tj. nužni) – što je, naravno, veliki problem za monističke teorije uzročnosti. To je, verovatno, osnova za uverenje da put ka adekvatnoj teoriji uzročnosti vodi preko uzročnog pluralizma.

U ovoj disertaciji pak postoji i dodatni motiv za bavljenje ovim teorijama, a to je pokušaj da se pomoću uzročnog pluralizma „spase“ protivčinjenička analiza uzročnosti. Ovaj motiv će uticati i na to kojoj od ovih teorija ćemo posvetiti koliko pažnje. Za nas će, svakako, centralna biti ona teorija uzročnog pluralizma koja ili uključuje protivčinjeničku teoriju uzročnosti u sebe ili pak može da nas pouči nešto važno o njoj.

Plan ovog dela disertacije je sledeći. U prvom poglavlju koje sledi (3.1.) kratko ću se osvrnuti na različite tipove uzročnog pluralizma, da bih potom, u dva naredna poglavlja, rekao nešto osnovno o nekoliko predstavnika te pozicije (u odeljcima 3.1.1. i 3.1.2.). U drugom poglavlju ovog dela (tj. u poglavlju 3.2.) okrećem se za mene najvažnijoj od ovih teorija: Holovom uzročnom dualizmu. Holova

⁹⁸ Ovo verovatno nije tačno bez izuzetka, te je stoga oslabljeno frazom „tipično“. Pitanje je da li bismo teorije koje nude Elizabet Anskom (Elisabeth Ancombe) i Nensi Kartrajt (Nancy Cartwright) mogli s pravom nazvati disjunktivnim, iako se one tipično posmatraju kao teorije uzročnog pluralizma.

pozicija direktan je i najrelevantniji odgovor na pitanja otvorena na kraju odeljka 2, ali i na druga ključna pitanja koja su motivisala pisanje ovog doktorata.⁹⁹ U poglavlju 3.3. ukazujem na probleme za Holovu teoriju, kojih je on dobrim delom i bio svestan, ali koji su – kako nastojim da pokažem – verovatno ozbiljniji nego što on tvrdi. Poglavljem 3.4. zaključujem ovaj deo disertacije i ukazujem na neophodnost okretanja metodološkim pitanjima kako bi se bolje razumeli problemi do kojih smo došli u prethodnom delu teksta.

3.1. Tipovi uzročnog pluralizma

Postoji nekoliko nejasnoća povodom toga šta bi tačno trebalo da se posmatra kao uzročni pluralizam. S tim u vezi, opšta određenja koja su ranije data nisu podjednako dobar opis za sve tipove uzročnog pluralizma. Nema dileme da će čitalac najbolje razumevanje toga šta je uzročni pluralizam dobiti kroz upoznavanje sa nekoliko primera takvih teorija, ali ipak je dobro da pre toga pogledamo neke načelne razlike među vrstama uzročno-pluralističkih teorija i pokušamo da razjasnimo sam pojam uzročnog pluralizma.

Prvo pitanje koje nam može pomoći u klarifikaciji je – Na kom *nivou* se zastupa pluralizam u teorijama uzročnosti? Tri su filozofski tipično razmatrane mogućnosti: a) na nivou stvarnosti, tj. onoga što jeste (metafizički nivo), b) na nivou našeg saznanja i načina dolaženja do relevantnih saznanja (epistemički i metodološki nivo) ili c) na nivou pojmova i jezika (konceptualni nivo). Moje uvodne napomene o uzročnom pluralizmu morale su biti neprecizne makar u tom smislu što sam u njima nastojao da se ne opredelim unapred za pluralizam na tačno jednom nivou, a da opet te tvrdnje budu informativne. Posebno sam podvukao konceptualni pluralizam, iako je pomenut i pluralizam uzročnih relacija, te i metodološko-epistemički pluralizam, pri kraju uvoda u ovaj deo disertacije.

Opet, ove tipove pluralizma ne treba posmatrati kao neku ekskluzivnu podelu između samih teorija, iz više razloga. Za početak, neka izuzetno ambiciozna teorija bi mogla da ima stav povodom svakog od navedenih nivoa. Zbog toga, neko može biti pluralista na svim nivoima, te bismo imali problem da kažemo kojem *tipu* pluralizma pripada. Neko pak može biti pluralista na pojmovnom i/ili metafizičkom nivou, a da se ne zanima previše za pitanje saznanja (npr. Hall 2004). Ili da bude pluralista na epistemičkom nivou, a suzdržan povodom pitanja brojnosti uzročnih relacija na metafizičkom nivou (npr. Psillos 2008). Naprosto, nivo na kojem se uzročnost konceptualizuje je jedna od presudnih karakteristika prilikom analize uzročnih teorija koje nazivamo pluralističkim, ali nije neki iscrpni kriterijum za kategorizaciju samih uzročnih pluralizama.¹⁰⁰

Posebno je zanimljiva pozicija prema čijim zastupnicima imamo pluralizam povodom uzročnosti u epistemičko-metodološkom smislu, ali gde ti teoretičari ipak brane monizam na pojmovnoj ravni. Za takvu poziciju u literaturi se ustalilo ime *evidencioni uzročni pluralizam*, i njeni najpoznatiji zastupnici su Frederika Ruso (Frederica Russo) i Džon Vilijamson (Jon Williamson).¹⁰¹ Navedena kombinacija pluralizma i monizma ima svoje dobro obrazloženje i različite praktične prednosti.

„...veza između pojma uzroka i njegovih manifestacija ili test-uslova mora biti *dovoljno labava* kako bi evidencioni pluralizam bio uspešan. Evidencioni pluralizam ne bi bio uspešan ukoliko bi za svaki evidencioni metod bio definisan zaseban (uzročni) pojam,

⁹⁹ Tu pre svega mislim na otvorena pitanja iz tog drugog poglavlja: Kuda dalje sa protivčinjeničkom teorijom? Kako do adekvatne teorije uzročnog govora? Ali i na pitanja s početka rada: Kakav je status uzročnog pluralizma u savremenim uzročnim teorijama? Može li se u teoriji uzročnog govora braniti makar umereni uzročni realizam kakav imamo u Luisovoj teoriji uzročnosti?

¹⁰⁰ Naravno, pluralizmi istog nivoa će se međusobno razlikovati u suptilnijim pitanjima: kakav je i koliko bogat taj pluralizam koji zastupaju, koje analize predlažu za svaki od tih mnogih uzročnih pojmova/relacija; odnosno, koliko ih je i koji su to konkretni metodi *saznanja/otkrivanja* uzročnosti.

¹⁰¹ Izgleda da je ova pozicija vrlo privlačna kada je u pitanju uzročnost u (eksperimentalnim) društvenim i humanističkim naukama, kao i u medicini, te među teoretičarima tih disciplina postoji mnogo njenih zastupnika (vid. Thagard 1999, Gerring 2005).

jer bismo onda menjajući metod ispitivanja zapravo menjali hipotezu koja se testira. Ako, na primer, 'X uzrokuje Y (prema probabilističkoj evidenciji)' znači nešto drugo od 'X uzrokuje Y (prema mehanističkoj evidenciji)', to zapravo ne daje vetar u jedra evidencionom pluralizmu, jer umesto da ovde imamo jednu hipotezu podržanu pomoću dva izvora evidencije, mi zapravo imamo dve nezavisno podržane hipoteze.“ (Reiss 2009: 28)

Dakle, ovaj sklop (pojmovni monizam – evidencioni pluralizam) uz pretpostavku da teorija postulira odgovarajuću („labavu“) relaciju između pojma uzroka i njegovih test-uslova (odnosno metoda saznanja), deluje prilično prirodno kada je u pitanju istraživačka praksa (na primer) društvenih nauka. Mi možemo jednu uzročnu hipotezu proveravati na različite načine, time misleći da zapravo prikupljamo dodatnu evidenciju *njoj* u prilog.

Postoje autori koji, upravo iz ovih razloga, smatraju da teorije evidencionog pluralizma ipak treba kategorisati kao monističke, ili ih makar treba odrediti kao *slabi monizam* (vid. Casini 2012). Naprosto, takve teorije ne osporavaju u relevantnom smislu da *je uzročnost jedna*, budući da se prisutni epistemičko-metodološki pluralizam zapravo može razumeti kao obeležje naših metodoloških i sazajnih ograničenja – posebno s obzirom na ta konkretna područja istraživanja. Sa tim teorijama je kompatibilno, ako ne i u njima podrazumevano, da je uzrok kao termin jednoznačan, (i kao fenomen jedinstven, kompaktan) te da je i smisao uzročnosti koja se pominje u hipotezama – jedan i jedinstven, to jest monolitan.¹⁰²

S druge strane, evidencionim pluralistima ostaje da odgovore na nimalo jednostavno pitanje – Šta je sadržaj tog monolitnog pojma uzroka? Ili, ako se insistira da je njega jedino moguće definisati preko disjunkcije različitih manifestacija uzročnosti, treba postaviti pitanje – Zašto nam je onda taj pojam potreban i koristan? Šta ujedinjuje sve te test-uslove kao test-uslove za jednu istu „stvar“? Šta ujedinjuje sve naše tvrdnje o uzročnosti ako u njima uzročnost identifikujemo na sasvim različite načine?

Ovo poslednje pitanje može se formulisati na opštiji način i postati važno pitanje za uzročni pluralizam uopšte (a ne samo za ovu konkretnu verziju pluralizma o kojoj je ovde reč). Naime, ako imamo *nesvodivi* pluralizam uzročnih relacija ili uzročnih pojmova ili metoda otkrivanja i saznanja uzročnosti, kako to da i u svakodnevnom i naučnom vokabularu (bez dileme kada su u pitanju medicina, ekonomija, humanističke nauke) ipak imamo jedinstveni termin „uzrok“? Šta ujedinjuje svu tu raznovrsnost u uzročnost? Zašto *sve to*, i *samo to* nazivamo uzročnošću?

Važno je za početak uočiti paradoks do kojeg nas dovodi ovo pitanje. Izgleda kao da ono stavlja uzročnog pluralistu pred jednu nerešivu dilemu. Naime, ili ima *tog nečeg* što ujedinjuje uzročnost ili nema. Ako nema, onda pluralistička teorija ima ozbiljan nedostatak, ona jedno važno pitanje ostavlja bez odgovora. Ako se, povrh toga, izostanak tog odgovora ne posmatra kao epistemički nedostatak, već se filozofski artikuliše kao objektivna činjenica (npr. kroz stav: „naprosto nema ničeg što predstavlja jedinstveni fenomen uzročnosti na kojem bi se temeljio smisao opšteg pojma uzroka“) onda je ta pozicija vrlo bliska eliminativizmu: data teorija nije analiza uzročnosti koja pokazuje da se ona svodi na mnoštvo različitih relacija, već je analiza onoga što *zapravo* imamo *umesto* uzročnosti.¹⁰³ Ako pak, s druge strane, ima *tog nečeg* što ujedinjuje, onda možemo opet postaviti pitanje da li imamo pravi pluralizam; kako to da svojstvo koje ujedinjuje¹⁰⁴ nije neka važna

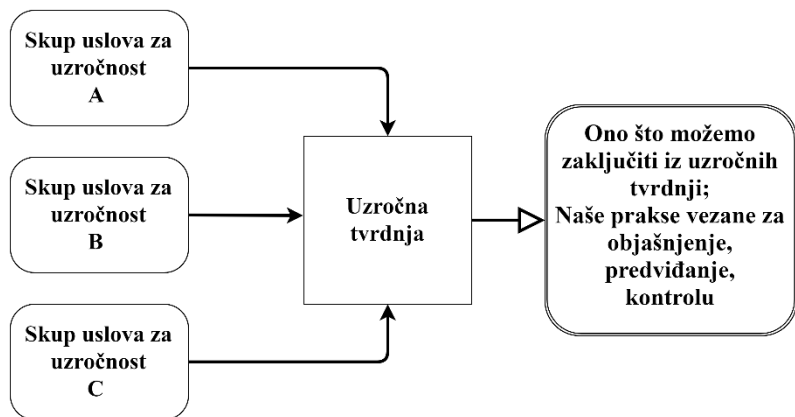
¹⁰² Želeći da izbegne ovakve prigovore, te da za svoju teoriju, koja se može svrstati u evidencioni pluralizam, ipak sačuva status uzročnog pluralizma, Psilos (Stathis Psillos) svoju poziciju ipak gradi drugačije i opreznije, o čemu će biti više reči u odeljku 3.2.2.

¹⁰³ Pod uzročnim eliminativizmom podrazumevam poziciju prema kojoj termin „uzrok“ i termine povezane s njim treba eliminisati, odnosno izbaciti iz upotrebe. Obično se kao primer ove pozicije navodi upravo ona analizirana Raselova iz teksta iz 1913, gde on motiviše eliminaciju uzročnosti iz filozofskog vokabulara izostankom bilo kakvog jasno određenog smisla tog pojma (što je predmet argumentacije gotovo čitavog pomenutog teksta).

¹⁰⁴ Ili „svojstava koja ujedinjuju“, jer ih može biti i više.

karakteristika uzročnosti kao takve? To nas vraća na pomenutu Kasinijevu (Lorenzo Casini) tvrdnju da je takva pozicija u stvari slabi monizam (Casini 2012).

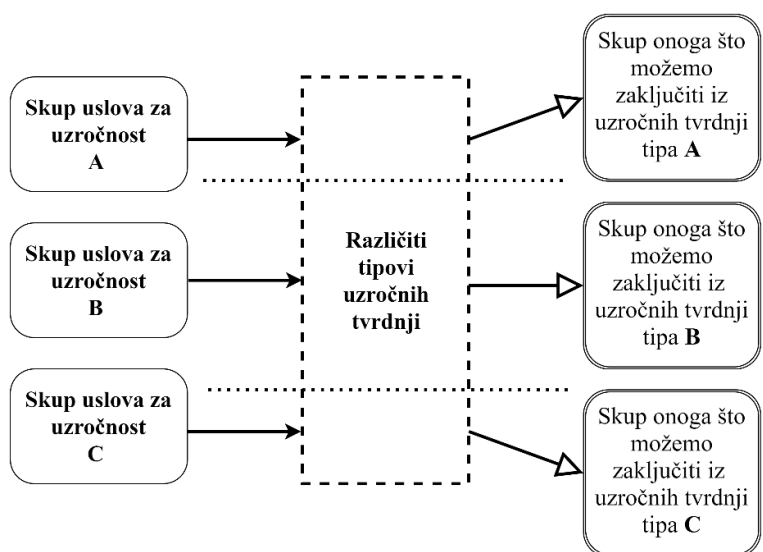
Međutim, ovu dilemu je moguće zaobići. Ono što ujedinjuje raznovrsnost uzročnih pojmova/relacija/metoda koje imamo u nekom konkretnom pluralizmu ne mora biti neko *svojstvo* koje će stoga biti deo intenzije termina „uzročnost“. Isto tako, to ne mora biti ni neki skup istinosnih uslova koji su prisutni kod *svih* uzročnih tvrdnji i koji, stoga, predstavljaju neki minimalni i osnovni smisao tvrđenja o uzročnosti. Umesto toga, zastupnici pluralizma mogu insistirati da ono što daje jedinstvo jeste *uloga* koju te relacije, ti pojmovi, odnosno ta saznanja igraju u našim raznovrsnim praksama. Mi svemu tome (što neki pluralizam prepoznaje kao uzročnost) dajemo ime „uzročnost“ jer time sugerišemo da iz toga nešto određeno *sledi*, da to na neki određeni način figurira (ili može figurirati) u našoj daljoj praksi. Bez obzira na način na koji smo „ustanovili“ da negde imamo uzročnost, imamo pravo da zaključimo da: ako ne želimo posledicu, treba da nekako utičemo na uzrok; ako znamo za prisustvo uzroka, možemo da predvidimo posledicu; i tako dalje (vid. *sliku 9*). Na primer, iz našeg saznanja da je nehygijena jedan od uzročnika zaraznih bolesti (pod pretpostavkom standardnih okolnosti), racionalno je zaključiti da je redovna dezinfekcija jedan od načina da se zaraza kontroliše ili spreči, kao što je racionalno prognozirati pojavu zaraznih bolesti u uslovima gde je prisutna nehygijena. I ovo će važiti, prema ovakvom pogledu na pluralizam, bez obzira na to kom pojmu uzroka (ako ih je više) odgovara otkrivena uzročnost i kojim metodama se došlo do datog saznanja (ako je i njih više).

Slika 9: Evidencioni pluralizam (uz pojmovni monizam)

Na taj način pluralista može kombinovati pojmovnu analizu uzročnosti (tj. analizu istinosnih uslova uzročnih tvrdnji) sa inferencijalističkim pristupom analizi značenja tvrdnji o uzročnosti. Prema tom pristupu, uzročnost se vidi kao *dozvola za izvođenje* (engl. inference license) i, kao što je rečeno, suštinski je određena ulogom koju igra u našoj jezičkoj i istraživačkoj praksi.

Ova digresija povodom mogućeg kombinovanja evidencionog pluralizma i inferencijalizma povodom uzročnih tvrdnji bila je potrebna kako bismo bolje razumeli da je i način na koji neko može

Slika 10: Inferencijalni uzročni pluralizam (evidencioni pluralizam zajedno sa pojmovnim pluralizmom)

odrediti pluralizam višeznačan. Krajnje radikalni pluralizam, iz ove perspektive gledano, bio bi onaj gde su i inferencijalne uloge svake od tih raznovrsnih relacija međusobno različite. Dakle, ne samo da uzročne tvrdnje uspostavljamo na osnovu raznovrsnih kriterijuma (ili, inferencijalno gledano: da ih zaključujemo prema različitim obrascima zaključivanja i na osnovu različitih tvrdnji) već je i ono što na osnovu (ili iz) uzročnih tvrdnji možemo zaključiti – različito između različitih tipova uzročnih tvrdnji. Na osnovu razlikâ između *slikâ 9 i 10* može se videti koliko su ovi pluralizmi zapravo različiti. Na *slici 10* je pravougaonik

koji sadrži uzročne tvrdnje ostavljen sa isprekidanom linijom, a nije naprosto podeljen na manje pravougaonike, jer je moguće da se tvrdnje „preklapaju“, tj. da nekada mogu biti ustanovljene i na osnovu različitih skupova uslova. S druge strane, ono što zaključujemo iz njih, po ovom pluralizmu, specifično je za svaku od njih, pa nam je ta potencijalna podela među njima vrlo važna (otuda horizontalne isprekidane linije koje presecaju pravougaonik u skladu sa pravougaonicima krajnje desno).

Takav tip pluralizma možemo nazvati *inferencijalnim uzročnim pluralizmom* i trebalo bi ga razlikovati od tipičnog semantičkog pluralizma, o kojem smo pre toga govorili. Naša pažnja će i u nastavku biti na semantičkim pluralizmima. Povrh toga, pominjana činjenica da se takvi pluralizmi iz perspektive inferencijalizma mogu posmatrati kao monizmi – neće biti uzimana kao problem za njihovo imenovanje i svrstavanje među pluralizme.¹⁰⁵

Nakon ovih uvodnih razmatranja i ukazivanja na različite podele uzročnih pluralizama, kao i na neka finija ograničenja tih podela, okrećemo se konkretnim verzijama takvih teorija.

3.1.1. Uzročni pluralizam Nensi Kartrajt

Prvu pluralističku teoriju kojom se bavimo formulisala je Nensi Kartrajt. Ipak, pođimo prvo jedan korak unazad. Kao inspiraciju i teorijsku osnovu za svoju poziciju, koju će kasnije razviti u dve različite knjige (Cartwright 1999, 2007), Kartrajt navodi stavove Elizabet Anskom koje je iznela prilikom svog pristupnog predavanja na Kembridžu 1971. godine. U tom izlaganju, koje je kasnije objavljeno kao tekst pod naslovom „Uzročnost i determinacija“ (Anscombe 1993), Anskom zauzima jedan izraženo kritički stav prema načinu na koji se filozofski artikuliše uzročnost. Čitav tekst deluje kao pokušaj da se poznata Raselova kritika iz teksta „O pojmu uzroka“ dodatno zaoštri. Prilikom argumentacije protiv filozofske analize uzročnosti koja uzročnost suštinski određuje pomoću nužnosti i determinizma, Anskom na nekoliko mesta ističe kako ona (nasuprot tradiciji, i posebno nasuprot Hjumumu) ne misli da je uzročnost jedinstvena relacija (Anscombe 1993: 92-93, 101-102).

Pogledajmo, vrlo kratko, kako Anskom motiviše te svoje stavove. Na prvom od ta dva mesta (na kojima se eksplicitno obavezuje na neku vrstu uzročnog pluralizma)¹⁰⁶ autorka tvrdi da je „reč 'uzrok' i sama vrlo opšta“, i da je ona pritom labava generalizacija iz širokog skupa „prelaznih i drugih glagola radnje“ (Anscombe 1993: 93). Ti specifičniji glagoli – koji imaju prednost u odnosu na izraz „uzrokovati“ jer prilikom usvajanja jezika njemu prethode ali i zbog toga što bez njih, kako Anskom tvrdi, izraz uzročnost ne bi imao na šta da se odnosi – su ipak vrlo raznovrsni, te neki od njih upućuju na delovanja i radnje koje je moguće opaziti, dok drugi imaju hipotetički karakter (Anskom tu navodi za primer izraz „inficirati“) u tom smislu što pretpostavljaju izvesnu radnju iako ona nije vidljiva (Anscombe 1993: 93).¹⁰⁷

Na drugom mestu gde eksplicitno ističe kako je njen stav da „postoje različite vrste uzročnosti“, Elizabet Anskom nastoji da pokaže kako ne samo da univerzalnost odnosno nužnost nije suštinska odlika uzročnosti,¹⁰⁸ već ni determinizam nije neodvojivo vezan za taj pojam. Naime, ona

¹⁰⁵ Inferencijalni pluralizam je svakako zanimljiva tema i za njega postoji i izvesna praktična motivacija. Naime, ima razloga da se misli da relacije koje u nekim pluralizmima prepoznamo kao različite zaista imaju i različite inferencijalne uloge. Ipak, ta tema je velika i opterećena brojnim pitanjima od kojih su neka načelno vezana za inferencijalizam kao pristup, za to kako onda uzročna objašnjenja objašnjavaju ako se njihovo značenje svodi na inferencijalne veze, te – ranije postavljeno pitanje – zašto imamo jedan termin za uzročnost ako je ovde i to potencijalno jedinstvo na osnovu inferencijalnih uloga odsutno. Sva ta pitanja preširoka su da bismo se njima bavili u ovom delu teze koji je usmeren na jednu vrlo specifičnu semantičku analizu uzročnosti.

¹⁰⁶ Važno je imati u vidu da ovaj tekst nije fokusiran na pitanja pluralizma, te da u njemu nema pluralističke teorije uzročnosti, već samo tih nekoliko (gotovo) podrazumevanih i nedovoljno elaboriranih ideja koje idu u tom smeru.

¹⁰⁷ U nastavku, kroz polemiku sa Hjumom, Anskom tvrdi kako upotreba ovih glagola ne podrazumeva onu univerzalnost koju stalno povezujemo sa uzročnošću.

¹⁰⁸ Njena argumentacija u prilog stavu da uzročnost ne zahteva univerzalnost je u izvesnom smislu murovska (prema Džordžu Edvardu Muru i njegovom slavnom tekstu protiv skepticizma). Naime, ona insistira na tome da kada kažemo da je na primer neka osoba prehladna jer se nije dovoljno dobro obukla, mi tipično nismo spremni da tvrdimo da kad god

razmatra scenario pod imenom „Fajnmanova bomba“ – u kojem je okidač za bombu Gajger-Milerov brojač u čijoj se blizini nalazi radioaktivna supstancija i gde je pitanje hoće li doći do adekvatne promene na brojaču koja je dovoljna za aktiviranje bombe zapravo indeterminisano, tj. to je pitanje verovatnoće – i zaključuje da postoje slučajevi u kojima uprkos tome što ishod nije determinisan njih ipak ne vidimo kao neuzrokovane, već naprotiv: bez problema mislimo o njima kao o slučajevima koji imaju svoj uzrok. Nakon toga, Anskom kratko zaključuje: „... uzročnost sama je, neko bi rekao, *tek prekrivač*. Ovu ideju je teško dalje pojasniti.“ (Anscombe 1993: 102).

Inspirisana ovim idejama o uzročnosti, Nensi Kartrajt je odlučila da ih dalje razvije, operacionalizuje i čak primeni na analizu uzročnosti u ekonomiji. Kako sama ističe u tekstu „Uzročnost: jedna reč – mnogo stvari“ (Cartwright 2004) u kojem sažima centralne filozofske ideje svoje pozicije, njen program se sastoji od tri faze. Prva faza je negativna i u njoj Kartrajt ukazuje na probleme sa kojima se suočavaju naši najbolji pokušaji da se ponudi univerzalna i monistička analiza uzročnosti. Budući da je autorka zainteresovana za izgradnju teorije usmerene na generalne uzročne tvrdnje (a ne singularističku teoriju uzročnosti koja se bavi pojedinačnim uzročnim tvrdnjama),¹⁰⁹ među teorijama koje autorka uzima u obzir nema protivčinjeničke teorije uzročnosti. Umesto toga ona se bavi probabilističkom teorijom uzročnosti, intervencionističkom teorijom, teorijom uzročnog procesa i tako dalje. Sve te teorije, iako uspešne u velikoj meri za izvesni deo polja uzročnih fenomena, ipak nailaze na različite probleme, koji su već dugo poznati u literaturi.

Drugi deo autorkinog projekta je konstruktivan. U njemu ona nudi svoju teoriju o tome šta je uzročnost i šta opravdava upotrebu reči „uzrok“ u pravu (Cartwright 2004: 806) ali i u filozofiji i običnom jeziku, budući da svi oni analizirani pristupi uzročnosti na uspevaju da tu upotrebu opravdaju. Centralno mesto u njenoj uzročnoj teoriji zauzima distinkcija između *specifičnih* i *opštih* uzročnih pojmova (*engl.* thick and thin causal concepts).¹¹⁰ Specifični uzročni pojmovi – za koje kao primere Kartrajt navodi: kompresovati, privlačiti, obeshrabriti, usisati, dopustiti, otvoriti – jesu u većoj meri informativni, imaju bogat sadržaj i pored prisutne uzročne imaju i izvesnu deskriptivnu komponentu. Kako bi objasnila njihov odnos prema opštijim (i siromašnijim) uzročnim pojmovima (kao što su uzrokovati, prevenirati, omogućiti i tako dalje), Kartrajt piše sledeće:

„Svi specifični uzročni pojmovi impliciraju 'uzrok'. Oni takođe impliciraju i brojne neuzročne činjenice [non-causal fact]. Ali ovo *ne* znači da 'uzrok' + neuzročna tvrdnja + (možda) još nešto implicira onaj specifičan pojam. Na primer, možemo se složiti da *kompresovanje* implicira *uzrokovanje* + *x*, ali to ne garantuje da *uzrokovanje* + *x* + *y* implicira *kompresovanje* (za neko necirkularno *y*).“ (Cartwright 2004: 817)

Autorka insistira na značaju ovog *x*-a, jer se upravo u tome krije razlog za pluralizam. Ta komponenta, koja čini konkretni uzročni glagol bogatim u sadržaju, različita je među specifičnim uzročnim terminima, te nije moguće generalizovati pojam uzroka na osnovu tih raznovrsnih specifičnih pojmova. Zbog toga se univokna analiza uzročnosti suočava sa velikim problemima.

Opet, možemo se zapitati – zašto jedna adekvatna univokna analiza ne bi naprosto bila usmerena na ovaj siromašni i opštiji pojam uzroka. Odgovor koji Kartrajt nudi je jednostavan: kada uzročnost predstavljamo pomoću opštih uzročnih pojmova gubimo mnogo važnih informacija, krucijalnih za kontrolu (manipulaciju) i razumevanje uzročne strukture (tj. za predviđanje i objašnjenje) (Cartwright 2004: 815-817). Uzročni zakoni konkretnih naučnih oblasti tiču se specifičnih uzročnih pojmova i zato su smisleni i informativni. Ipak, ti zakoni i tvrdnje povezane sa ovim specifičnim i sadržajnim pojmovima su takvi da imaju zasebne istinotvoritelje (*engl.* truth

se nedovoljno dobro obuče ta (ili neka druga osoba) bude prehladna. Dakle, ovde imamo jedan krajnje deskriptivni pristup, i argument koji dolazi iz te perspektive i koji ima ovu formu: *x* nije deo značenja uzročnih tvrdnji (niti je njima implicirano), jer govornici koji tvrde da znaju da su date tvrdnje tačne ne misle da znaju da je *x* tačno.

¹⁰⁹ U pitanju je ranije pominjana podela na *type/token* teorije uzročnosti.

¹¹⁰ Ovaj pojmovni par Kartrajt preuzima iz etike; konkretnije iz poznatog dela Bernarda Vilijamsa (Bernard Williams) *Etika i granice filozofije* (Williams 1985). Njena upotreba tog pojmovnog para ipak nije u potpunosti paralelna Vilijamsovoj, iako postoje velika poklapanja (o tome detaljnije u: Cartwright 2002).

makers) i „ne postoji nijedna zanimljiva činjenica koja ih čini istinitim a koja je svima zajednička“ (Cartwright 2007: 22). Time autorka legitimiše svoju poziciju kao pluralističku i u metafizičkom smislu (ne tek metodološkom).

Postoji i drugi ugao iz kojeg autorka posmatra vezu između metodološkog i metafizičkog pluralizma. Kartrajt smatra da je za dobru uzročnu teoriju neophodno da u izvesnom smislu ostvari jedinstvo metafizike, metode i upotrebe (Cartwright 2010: 310). Zbog toga, mnoštvo i raznovrsnost metoda za nalaženje uzroka (povezanih sa specifičnim uzročnim pojmovima) kojima se ona detaljno bavi u svojoj knjizi, nju u izvesnom smislu obavezuje na metafizički pluralizam povodom uzročnosti.

Na kraju, treća faza njenog programa sastoji se u njenom pokušaju da odgovori na važno pitanje za svaki pluralizam – zašto uopšte imamo termin „uzrok“. Autorka odgovara na sledeći način:

„Da sumiram, formalni sistemi koji koriste opšte uzročne pojmove mogu biti veoma korisni. Oni obezbeđuju uslove koje specifični uzročni zakoni mogu ispunjavati, uslove koji opravdavaju izvestan skup zaključivanja [body of inference]. Uopštene šeme koje se oslanjaju na opšte uzročne pojmove su krucijalne za naučnu praksu, jer nam one daju gotove i upotrebljive metode. Inače bismo morali da pronalazimo odgovarajuće metode za svaki novi sistem zakona sa kojim se suočimo.“ (Cartwright 2004: 818)

Kao i u ranije razmatranom evidencionom pluralizmu, i ovde se kao opravdanje za jedinstven izraz „uzrok“ navode izvesna inferencijalna svojstva, koja po svemu sudeći *krase* opšti pojam uzroka. Tome se pridodaje i autorkin stav da nam upravo ti opštiji uzročni pojmovi daju izvesnu osnovnu metodologiju (koja ne mora uvek biti uspešna), koja je tesno povezana sa eksperimentima i naučnom praksom uopšte. Dakle, iako je uzročnost suštinski reprezentovana mnoštvom specifičnih uzročnih pojmova, i opšti pojam uzroka ima svoju svrhu, jeste koristan i tu je s razlogom.

Nekoliko je problema koji opterećuju ovaj tip uzročnog pluralizma. Fransis Longvort (Francis Longworth) i Kristofer Hičkok (Christofer Hitchcock) ukazuju da – ukoliko Kartrajt želi da ova teorija bude zaista pluralistička – centralno pitanje jeste da li je ona dopunska komponenta (ranije imenovana komponenta *x*) koja odlikuje specifične uzročne pojmove i sama uzročna po svojoj prirodi (Hitchcock 2007, Longworth 2010). Obojica autora sumnjaju da je to slučaj, a Longvort uz tu kritiku dodaje i primedbu da u samoj teoriji nije najjasnije pokazano zašto *uzrokovati* + još nešto ne bi moglo da implicira dati specifični pojam (Longworth 2010: 312).

Ostavljajući po strani ove probleme koji se tiču te dodatne komponente specifičnih uzročnih glagola, njene prirode i tačnog određenja, valja imati na umu dva konkretna problema koja sprečavaju teoriju Nensi Kartrajt da bude od veće koristi za ovde preduzeto istraživanje uzročnosti. Prvi očigledan problem tiče se razlike između tipa teorija – ovde se bavimo singularističkom teorijom uzročnosti dok je autorka ove teorije svoju analizu jasno ograničila na generalne uzročne tvrdnje. S tim u vezi, centralna teorija za ovu disertaciju – protivčinjenička teorija uzročnosti – uopšte nije razmatrana od strane Kartrajt, ni u negativnom ni u pozitivnom delu njenog projekta. Zbog toga, sva je prilika da će biti teško odavde izvući neke značajnije pouke povodom teorije uticaja ili protivčinjeničke teorije uzročnosti.

Uz to, treba primetiti još jedno mimoilaženje između upravo prezentovane uzročne teorije i uzročnih teorija kojima smo se bavili u drugom glavnom delu teze. Naime, problemi sa kojima smo se suočavali istražujući protivčinjeničke teorije uzročnosti i protivprimeri koji su pokazivali da te teorije nisu adekvatne uvek su se ticali *uzročne strukture* konkretnih primera, a nikada (ili gotovo nikada) specifičnih uzročnih pojmova koje imamo u tim primerima. Ono što želim da kažem je da – ukoliko bi neadekvatnost i nedostaci različitih monističkih pristupa uzročnosti trebalo da motivišu uzročni pluralizam koji nudi Kartrajt, i da ti njihovi problemi budu na neki način objašnjeni njenim argumentom o nesvodivoj raznovrsnosti specifičnih uzročnih pojmova – nije jasno kako bi to njeno objašnjenje bilo iole relevantno za ono što stvara probleme protivčinjeničkim teorijama uzročnosti. Naprosto, nije tačno da protivčinjenička analiza „radi dobro“ za primere koji uključuju određeni skup specifičnih uzročnih pojmova (recimo za: guranje, kompresovanje, zagrevanje) a nije adekvatna

analiza za neke druge specifične pojmove. Ne, probleme stvaraju različite strukture uzročnih primera (na primer, struktura koju zovemo kasno predupređivanje), čak i ako su u tim primerima dati isti oni glagoli za koje bismo inicijalno verovali da protivčinjenička analiza daje zadovoljavajuće rezultate.

Ostavljajući po strani ovo pitanje, ipak nema dileme da nas je ova teorija – čak i ovako krajnje sažeto predstavljena i analizirana – naučila nešto povodom uzročnog pluralizma. Uz pominjani evidencioni pluralizam ovo je takođe jedna značajna – i očigledno u nekim disciplinama vrlo privlačna – verzija uzročnog pluralizma. Ipak, u svom kritičkom osvrtu na ovu teoriju, Longvort ističe kako pluralistička pozicija ima svoju snagu ali da on smatra da su ubedljivije verzije ove teorije one koje će on nazvati disjunktivnim (Longworth 2010). I sâm sam u uvodnim pasusima ovog dela disertacije nastojao da pokažem zbog čega je tako zamišljen pluralizam zaista obećavajuća pozicija. S tim na umu, okrećemo se malo drugačijim uzročnim pluralizmima.

3.1.2. Uzročni pluralizam Statisa Psilosa

U svom radu u kojem se relativno detaljno bavi različitim pitanjima vezanim za uzročni pluralizam (Psillos 2008), Psilos se kao i Kartrajt s odobravanjem osvrće na pluralističke ideje prisutne kod Anskom. Ipak, prilikom izgradnje svoje verzije uzročnog pluralizma on neće braniti ideju o nesvodljivom pluralizmu specifičnih uzročnih pojmova koji imaju prioritet u odnosu na opštiji pojam uzroka,¹¹¹ koji je *samo prekrivač*. Umesto toga, za Psilosa je pojam uzroka jedan ali – uz to bi on odmah dodao – prilično *labavo* određen. *Labavost* tog određenja sastoji se u tome što su *uslovi* na osnovu kojih utvrđujemo da li u nekom slučaju imamo uzročnost – brojni, ali takvi da nijedan uslov pojedinačno nije ni nužan ni dovoljan za uzročnost, već su različite kombinacije tih uslova nužne i dovoljne. Te uslove Psilos naziva *simptomima uzročnosti*. Listu tih simptoma sačinjavaju zapravo centralna određenja uzročnosti različitih monističkih pristupa. U simptome uzročnosti Psilos ubraja: nomološki (regularistički), protivčinjenički i probabilistički simptom, kao i simptom uzročnog procesa i simptom transfera.

Drugim rečima, simptomi da *c* uzrokuje *e* su:

- „Postoji zakon (deterministički ili statistički) koji povezuje *c* i *e*,
- da se *c* nije dogodilo, *e* se ne bi dogodilo,
- verovatnoća $p(e/c) > p(e)$ u (svim) podrazumevanim kontekstima,
- neki uzročni proces (mehanizam) povezuje *c* i *e*
- nešto¹¹² biva preneseno sa *c* na *e*.“ (Psillos 2008: 11)

Navedena određenja izražena su u jeziku singularističke teorije uzročnosti, te nema dileme da je Psilosa pluralistička teorija i sama singularistička. Kao što je pomenuto, singularističke teorije uzročnosti usmerene su na analizu singularnih uzročnih tvrdnji, ili uzročnih tvrdnji koje govore o instancama uzročnosti, kao kada kažemo „Markovo bacanje kamena je uzrok lomljenja stakla“. Nasuprot tome, generalne uzročne analize govore o tipovima događaja i uzrokovanju na tom nivou: kada jedan tip događaja uzrokuje drugi (npr. „Pušenje izaziva rak pluća“). Psilosa teorija je evidentno singularistička samim tim što govori o konkretnim pojedinačnim događajima (a ne o tipovima događaja); pored toga, čak i onde gde uzima kriterijume koji se često pojavljuju u generalnim uzročnim teorijama – kao što je to slučaj sa tradicionalnom teorijom regularnosti, ali i probabilističkom teorijom uzročnosti (koja se često formuliše kao generalna uzročna teorija) – ona njih prilagođava i uzima u onom obliku koji je adekvatan singularističkoj analizi.

¹¹¹ Nensi Kartrajt ponekad govori o uzročnosti u najopštijem mogućem smislu, ali kada govori o opštim uzročnim pojmovima u tehničkom smislu (tj. kao o „thick causal concepts“), kao suprotstavljenim specifičnim uzročnim pojmovima, onda ona i o njima govori u množini – iako kroz čitavu svoju knjigu (Cartwright 2007) i s njom povezanim tekstovima (Cartwright 2010) pominje samo dva: uzrokovati i prevenirati/sprečiti (*engl.* to prevent).

¹¹² Pretpostavljam da Psilos ovo namerno ostavlja neodređenim, kako bi pomoću ovog jednog simptoma pokrio više različitih teorijskih uslova. Među teorijama transfera neke govore o transferu momenta (*engl.* momentum), neke o transferu svojstva (uopšte), neke govore o tropima (*engl.* trope) i tako dalje.

Važno je takođe primetiti da ponuđeni simptomi nisu dati u formi saznavnih metoda. Umesto toga, simptomi su dati u obliku koji bismo očekivali od analize istinosnih uslova uzročnih tvrdnji. Štaviše, neki od simptoma zahtevaju dalju analizu kako bi na pitanje o njihovom prisustvu (tj. o ispunjenosti odgovarajućeg uslova) bilo moguće odgovoriti. Dok je pitanje da li važi odgovarajući protivčinjenički kondicional (ili da li je verovatnoća događaja *e* pod uslovom *c* veća od verovatnoće *e* bez *c*) iako epistemički zahtevno ipak vrlo određeno i razumljivo, dotle se s pravom mogu tražiti pojašnjenja pojma transfera ili uzročnog procesa i pre nego se pristupi odgovaranju na pitanje jesu li odgovarajući uslovi (povezani sa tim pojmovima) ispunjeni u nekom konkretnom slučaju.

U skladu sa navedenim primedbama želim čitaocu da skrenem pažnju da Psilosova pozicija nije evidencioni pluralizam, uprkos tome što je izraz „simptom“ zavodljiv i kao da sugerise da se ovde radi o nekakvim epistemičkim znacima. Ipak, iz samog Psilosovog određenja tih simptoma jasno je da se oni tiču semantičke ravni uzročnosti. S druge strane, već je rečeno da u ovoj teoriji na nivou pojmova ipak imamo monizam, što i sam Psilos eksplicitno tvrdi (npr. vid. Psillos 2008: 13). Mesto na kojem se „javlja“ pluralizam u Psilosovoj teoriji jeste određenje pojma uzroka pomoću mnoštva pomenutih simptoma, uz insistiranje da nijedan od njih nije nužni uslov, niti suštinsko svojstvo uzročnosti.

Da bi nam predstavio svoju koncepciju o tome kako je pojam uzročnosti određen, Psilos nudi jednu interesantnu analogiju (ili možda dve). Prema Psilosu, uzročnost je u jednom relevantnom smislu ili nalik malim boginjama ili nalik prehladi (*engl.* common cold). I jedno i drugo od ova dva stanja (da izbegnemo teorijski kompleksniju reč – bolest) karakterišu se mnoštvom simptoma. Psilos na to dodaje sledeće:

„Nije neophodno da su svi simptomi prisutni kako bismo tvrdili da neko pati od malih boginja (ili prehlade). Ponekad i tipični simptomi mogu biti odsutni. U mnogim situacijama može biti neophodno da se iskombinuje više od jednog simptoma da bismo tvrdili da neko ima male boginje (odnosno prehladu). Slično je, kako bih da tvrdim, sa uzročnošću i njenim simptomima.“ (Psillos 2008: 12)

Kao što je već pomenuto, prema Psilosovoj poziciji nije neophodno da svi simptomi budu prisutni kako bismo rekli da je nešto slučaj uzročnosti. Štaviše, prateći analogiju, u nekim primerima uzročnosti ni oni simptomi koje bismo smatrali tipičnim ne moraju biti prisutni.¹¹³ U nastavku teksta Psilos dodatno razvija analogiju, ali i nastoji da pokaže razliku između slučaja sa prehladom i slučaja sa malim boginjama. Ta razlika daje dve različite verzije teorije koju on gradi.

„Ipak, male boginje su bolest sa jedinstvenom osnovom (*engl.* single underlying nature). To je respiratorna infekcija uzrokovana virusom malih boginja. Sa prehladom je, ipak, stvar malo komplikovanija (ali i interesantnija). Ono što zovemo „prehlada“ je jedno labavo određeno (*engl.* loose) stanje bez ikakve jedinstvene osnove. Otkriveno je da je za simptome prehlade (kijanje, šmrncanje, curenje iz nosa ili zapašen nos, bolno i nateklo grlo, kašalj, glavobolju i opšti osećaj slabosti) zapravo odgovorno nekoliko stotina različitih virusa koji uzrokuju nazeb. U svetlu ovoga, dva su načina za izgradnju uzročnog pluralizma. Jedan ide linijom analogije sa malim boginjama, a drugi linijom analogije sa prehladom.“ (Psillos 2008: 12)

¹¹³ Čitaoca može da brine neodređenost fraza „ponekad“, „u mnogim situacijama“ i „može biti (neophodno)“ (*engl.* it might be necessary), i to na relativno važnim mestima u ovoj analogiji. Možemo dobronamerno pretpostaviti da Psilos ima u vidu izvesno *metapravilo* o tome u kojim situacijama je prisustvo koliko i kojih simptoma dovoljno za uzročnost. Izraz „metapravilo“ koristi Majkl Strevens (Michael Strevens), komentarišući šta je uslov za disjunktivne uzročne pluralizme imajući u vidu potencijalne sukobe različitih kriterijuma koji su dati unutar disjunkcije. Na tom mestu Strevens kaže sledeće: „Možemo imati razjedinjenu (*engl.* disunified) analizu uzročnosti pod uslovom da postoji meta-pravilo koje upravlja uzročnim diskursom i rešava takve konflikte onde gde se javljaju. Takvo metapravilo bi, na primer, moglo propisati da je pripisivanje uzročnosti prikladno samo u onim slučajevima gde je makar jedan, ili dovoljno mnogo kriterijuma zadovoljeno...“ (Strevens 2013: 300).

Prevedimo sada ovu analogiju nazad na polje uzročnosti. Centralno u ovoj priči je metafizički aspekt uzročnosti – šta je to uzročnost metafizički gledano, na koju se to relaciju odnosi uzročnost kao pojam? Dva su moguća odgovora na to pitanje. Prvi odgovor povezan je sa pozicijom koju Psilos naziva *agnostičkim uzročnim pluralizmom*. Ta pozicija dopušta da postoji nešto metafizički duboko i važno o uzročnosti što se nalazi u osnovi i na šta ovi simptomi ukazuju. Drugi odgovor bi pak otvoreno negirao upravo to, prateći analogiju sa prehladom. Takav pluralizam, koji Psilos naziva *ateistički uzročni pluralizam*, zasnivao bi se na stavu da ne postoji ništa „duboko i ujedinjujuće“ (Psillos 2018: 12) *iza* ovih pominjanih simptoma – nikakva zajednička osnova. Autor ovu drugu opciju smatra preferentnom, pre svega iz strateških razloga – ako se ona ne pokaže ubedljivom, zastupnik se uvek može povući na pomenutu agnostičku poziciju.

Kako bi odbranio ovu negativnu metafizičku tvrdnju svoje teorije – da nema *ničeg* metafizičkog u osnovi uzročnosti – autor će ponuditi argumente koji se u velikoj meri oslanjaju na pozicije Anskom i Vitgenštajna (Psillos 2008: 14-19). Pored toga, kao dodatni argumenti, ali iz druge perspektive, mogu se navesti i slavni protivprimeri za različite monističke teorije – i to upravo one teorije čije se centralne tvrdnje sada posmatraju kao simptomi uzročnosti. Naime, prisustvo tih protivprimera može se posmatrati kao sugestivni pokazatelj odsustva tog podrazumevanog jedinstva i postojanja neke unutrašnje prirode uzročnosti.

Ali opet, u tipičnim slučajevima uzročnosti prisutni su gotovo svi (ili ponegde baš svi) pomenuti simptomi. To nam dopušta da ih s pravom „grupišemo zajedno i tvrdimo da oni prate isto stanje (uzročnost; prehladu) iako, kao što će se pokazati, zapravo ne postoji jedinstvena stvar koju oni prate“ (Psillos 2008: 12-13). Njihova uobičajena korelacija, posebno u potpuno nekontroverznim slučajevima uzročnosti, za Psilosa je jak argument u prilog tome da su ovi simptomi baš to, simptomi, a ne zasebni uzročni pojmovi. Naprosto, imajući u vidu to potencijalno veliko ekstenzionalno poklapanje tih pojmova, i vodeći se „pojmovnom ekonomijom“ (Psillos 2008: 2012), ovo se lako može formulisati kao argument protiv pojmovnog pluralizma povodom uzročnosti koji je po svojoj prirodi disjunktivan. Dakle, prema Psilosu, pojam uzroka je jedan, mada bogat i na specifičan način pluralan u svom određenju.

Glavno za Psilosov pluralizam, i ono što mu ujedno ostavlja prostor da negira postojanje nečeg suštinskog za uzročnost, jeste vrlo specifičan način na koji je određen pojam uzroka. Ta Psilosova teorijska postavka, gde se uzročnost analizira preko grupe simptoma povezanih disjunktivno, gde nijedan nije nužan niti dovoljan (uzet zasebno), karakteriše se jednim vrlo fleksibilnim (tj. labavim) određenjem. Takav teorijski manevar može se naći i kod nekih drugih autora – i onih koji se bave uzročnošću, ali i u drugim oblastima filozofije.

Na primer, predstavljena Psilosova analiza je u jednom smislu vrlo slična izvesnim teorijskim rešenjima koje imamo kod Džona Serla (John Searle) i Ričarda Bojda (Richard Boyd), iako se oni u tim svojim poduhvatima bave nečim sasvim drugačijim. Konkretnije, u tekstu kratko nazvanom „Lična imena“ (Searle 1958), Serl je ponudio koncepciju prema kojoj su lična imena *labavo* (i Serl koristi isti izraz: „loose“) povezana sa karakteristikama objekta na koji referišu (Searle 1958: 173). Nijedna od tih karakteristika, tj. nijedno od određenja nije suštinsko za to ime, to jest ne predstavlja ni nužan ni dovoljan uslov koji referent datog imena mora ispuniti. S druge strane disjunkcija svih tih određenja referenta jeste nužna, tj. ako neki objekat x ne ispunjava nijedno određenje iz te disjunkcije onda taj objekat sigurno nije L (gde „ L “ stoji za to lično ime o čijem referentu je reč). U literaturi je ova teorija ličnih imena dobila ime *teorija svežnja* (grozda, grupe; *engl.* cluster).¹¹⁴ Sličnost sa Psilosovim određenjem pojma uzroka je, čini mi se, upadljiva. Naravno, treba ipak imati na umu da

¹¹⁴ Teorija je zamišljena kao pokušaj da se izbegnu različiti semantički i epistemički problemi u vezi sa ličnim imenima. Npr., zahvaljujući ovoj labavoj povezanosti imena sa izvesnim karakteristikama (njegovog referenta) ne dobijamo neželjenu analitičnost, to jest ne dobijamo da je tvrdnja „Dejvid Luis je autor knjige *Protivčinjenički kondicionali*“ analitička.

umesto o pojmu, Serl govori o ličnim imenima, kao i da su karakteristike koje čini taj svežanj kod njega svojstva nekih individua, a ne simptomi uzročnosti (koja je relacija).

Pomenuti Ričard Bojd se takođe bavi nečim što je prilično udaljeno od analize uzročnosti. Naime, pokušavajući da pruži koncepciju bioloških vrsta prema kojoj su one prirodne vrste, Bojd je ponudio teoriju *svežnja homeostatičkih svojstava* (*engl.* homeostatic property cluster; Boyd 1999a, 1999b). Prema toj teoriji, biološke vrste nisu određene suštinskim svojstvima, već time što njihovi članovi pokazuju stabilan obrazac sličnosti. Ovo je najlakše objasniti imajući u vidu relevantne biološke mehanizme. Upravo zbog sila evolucije i adaptacije, jedinke koje pripadaju istoj vrsti ne moraju imati (i tipično nemaju) identična svojstva ni među sobom ni sa prethodnim generacijama jedinki te vrste. Štaviše, pod dejstvom tih mehanizama bilo koje svojstvo može biti „izgubljeno“, te nijedno od njih nije suštinska i neizostavna karakteristika te vrste. Ipak, zahvaljujući zajedničkim precima, sličnim životnim uslovima, međusobnim razmnožavanjem, šansa je zaista velika da neke dve nasumično odabrane jedinke dele ogroman broj svojstava, odnosno da u nekoj datoj vrsti sve individue dele mnoga svojstva – ali opet, ne prema nekoj nužnosti.¹¹⁵

Vratimo se sada uzročnosti. I unutar uzročne analize Psilosov teorijski manevar nije bez presedana. Psilosoza teorija se dosta dobro uklapa u ono što, u svom preglednom članku o uzročnim pluralizmima, Piter Godfri-Smit (Peter Godfrey-Smith) naziva teorijama zasnovanim na *mešavini prijateljskih kriterijuma* (Godfrey-Smith 2009).¹¹⁶ Kao zastupnika te teorije on imenuje Brajana Skirmsa (Brian Skyrms), a centralnu tezu njegove pozicije (Skyrms 1984) sažima na sledeći način: „*C* je uzrok *E*’ je istinito akko relacija između *C* i *E* zadovoljava neku kontekstualno prikladnu kombinaciju iz naše mešavine prijateljskih kriterijuma za uzročnost“ (Godfrey-Smith 2009: 331). Psilos verovatno ne bi prihvatio da je pitanje prikladne kombinacije simptoma vezano za kontekst, iako je iz njegovog teksta bilo očigledno da podrazumeva izvesno variranje tog određenja – koliko i kojih simptoma je neophodno za uzročnost. Ostavljajući to po strani, sličnosti ove pozicije sa Psilosovom su zaista značajne. U samom imenu ove pozicije prisutna je sugestija da ovi kriterijumi tipično idu zajedno, kao i Psilosovi simptomi.

Na kraju, poslednje ime koje navodim je Ričard Hili (Richard Healey), na koga upućuje i Godfri-Smit, i za kojeg je zaista čudno što nije pomenut u Psilosovom tekstu – budući da je povezanost Psilosoze pozicije sa Hilijevom velika. Najbolji dokaz toga je sledeći citat:

„Naš pojam uzroka je pojam-svežanj (*engl.* cluster concept) koji primenjujemo na osnovu mnogo različitih kriterijuma, uključujući sledeće. Uzroci prethode posledicama, umesto da slede za njima. Uzrocima je moguće, u principu ako ne i u praksi, manipulirati da bi se proizvele njihove posledice. Ako je povezanost između dva događaja takva da može da prenese oznaku (*engl.* mark), onda je ona zapravo veza između uzroka i posledice. Uzrok i posledica su povezani transferom nekog očuvanog kvantiteta kao što je energija, moment sile ili ugaoni moment. Uzroci kao prethodeći događaji povezani su sa događajima koji im slede pomoću osnovnih zakona, pozivanjem na koje se, stoga, objašnjava događanje posledice. Uzroci povećavaju verovatnoću svojih posledica.“ (Healey 1994)

U ovom citiranom pasusu, mogu se naći gotovo svi Psilosovi simptomi. Štaviše, neki od Psilosovih simptoma ovde su dati preciznije. Tako se kao kriterijum postojanja uzročnog procesa neskrivena javlja Salmonova (Wesley Salmon) teorija o prenošenju oznake (*engl.* mark transmission theory; Salmon 1984). Ipak, simptoma protivčinjeničke zavisnosti nema. Umesto njega, kao kriterijumi su kod Hilija izlistana dva koja Psilos ne pominje: mogućnost intervencije i vremenska asimetrija.

¹¹⁵ Važnu ulogu u ovoj koncepciji bioloških vrsta igra i pojam *homoeostatički uzročni mehanizam*, koji figurira u objašnjenju nastanka zaista ogromne sličnosti individua unutar jedne vrste.

¹¹⁶ Izraz na engleskom je „amiable jumble of criteria“, koji sam ovde (u izostanku boljeg prevoda) preveo „mešavina prijateljskih kriterijuma“. Na engleskom je prisutna i nijansa u značenju koja upućuje da je ova mešavina zapravo zbrka, tj. da u njoj izostaje red i jasna struktura. Takođe, izraz „prijateljska“ se na engleskom očiglednije odnosi na to da su stvari u toj mešavini međusobno „prijateljski nastrojene“, tj. bliske i lako uklopljive.

Postoje dobri razlozi da se pretpostavi da protivčinjenička zavisnost ekstenzionalno „pokriva“ ova dva. Dakle, sličnost je više nego upadljiva.

Inače, u datom tekstu Hili analizira „zagonetke“ koje pred pojam uzroka postavlja kvantna fizika, pre svega imajući u vidu poznati fenomen *kvantnog sprezanja* (*engl.* quantum entanglement). Ovo naglašavam kako bi bilo očigledno da nije u pitanju neka nerestriktivna analiza uzročnog govora, već analiza primene tog pojma na polje fizike. Kada Hili govori o uzrocima i posledicama kao događajima, on taj izraz ne koristi identično kao mi. To će biti važno i kasnije. Ostavljajući to po strani, zanimljivo je da se i ovde javlja termin „svežanj“ i da autor takođe govori o ispunjenosti svih kriterijuma u tipičnim uslovima, i problematičnim slučajevima gde su neki kriterijumi ispunjeni a drugi nisu.

Nakon ove šire digresije – u kojoj smo pokušavali da preko upoređivanja Psilosovog određenja pojma uzroka sa nekim sličnim teorijskim koncepcijama malo bolje razumemo taj aspekt njegove teorije – nastavljamo sa analizom ovog specifičnog uzročnog pluralizma. Još jedno važno pitanje za ovu teoriju je ono koje smo već postavljali pred pluralizam – načelno i onaj koji brani Kartrajtova. Naime, kako se u ovoj teoriji opravdava jedinstvo uzročnosti koje imamo u našoj jezičkoj praksi, ali i pravu i brojnim drugim naučnim disciplinama? Kroz analizirani Psilosov tekst se pojavljuju dva relevantna odgovora na ovo pitanje. Na prvom mestu autor ovako motiviše i komentariše dato pitanje:

„Neko bi se mogao zapitati: šta čini sve ove simptome simptomima uzročnosti? Ateistički pluralista ne mora da dâ dubok odgovor na ovo pitanje. Na kraju krajeva, šta čini sve simptome prehlade simptomima prehlade?“ (Psillos 2008: 13)

Ipak, u završnom delu rada, gde razmatra prigovore svojoj poziciji, Psilos nastoji da povodom ovoga bude informativniji. Na pitanje: šta to naučnici traže kada traže uzroke on odgovara kako su to zapravo izvesne uzročne istine koje su „a) istine i b) stabilnije (*engl.* more robust) od pukih korelacija“ (Psillos 2008: 19).

Dubok ili ne, mislim da ne bi smelo biti dileme da ovo pitanje zaslužuje odgovor. Izostanak neke metafizički jedinstvene prirode uzročnosti, na kome autor insistira, nije olakšavajuća okolnost, već naprotiv, razlog više da se pred ovom pluralističkom teorijom zapitamo o čudnovatosti naše jezičke i naučne prakse. Odgovor koji autor nudi – kako ga ja razumem – u najboljem slučaju svodi se na onaj već jednom prezentovani. Naime, potraga za ovim uzročnim istinama koje su robusnije i jače od pukih korelacija omogućava nam predviđanje, objašnjenje koje je smisleno i poučno, strategiju za intervencije, promene i kontrolu. Nije li to očigledno i povodom prehlade?! Ono što sve navedene simptome čini simptomima prehlade i što nas ne nagoni da dalje tragamo za konkretnim virusom koji je do neke konkretne kombinacije simptoma prehlade doveo jeste – upravo činjenica da su zaključci i prakse koje će iz opservacije tog stanja slediti isti: simptomatska terapija, jačanje imuniteta, odmor i „trebalo bi da prođe za nedelju dana“. Način da se prehlada spreči, takođe je u relevantnom smislu isti, bez obzira na to koji konkretni virus želimo da izbegnemo.

Da kojim slučajem neki od tih par stotina virusa koji izazivaju prehladu ima tendenciju da izazove kasnije i ozbiljnije bolesti, ili da iz bilo kog razloga zahteva drugačiju terapiju, nema dileme da bi se medicinska nauka ozbiljno bavila pitanjima dodatne dijagnostike koja može da prepozna i izdvoji tu konkretnu modifikaciju prehlade (koja bi se tada izvesno zvala drugačije), kako bi se sa njom moglo postupati adekvatno.

S tim u vezi, dobro je pitanje zašto autor zaobilazi ovaj uobičajeni način objašnjavanja jedinstva unutar uzročnog pluralizma i pokušava da odgovor postavi u drugačijim terminima. To ipak nije od velikog značaja za nastavak, pa ćemo se i ovde kao i na nekim drugim mestima zadovoljiti tek prikazom ovog problema.

Okrenimo se sada jednom važnom pitanju za ovu tezu – Šta smo iz analize Psilosovog pluralizma dobili za naš projekat? Da li nam ovo daje jasnu ideju o tome kuda dalje sa

protivčinjeničkom teorijom uzročnosti? Ili, možda još bolje, da li je ovo put ka jednoj adekvatnoj teoriji uzročnosti?

Primitimo prvo da je teorija koju smo upravo razmatrali u jednom važnom, već pomenutom smislu nepotpuna. Naime, neki od simptoma koje Psilos navodi zahtevaju ozbiljnu teorijsku analizu i daleko su od onoga što bismo nazvali simptomima – budući da nas taj izraz asocira na nešto lako utvrdivo, ili makar utvrdivo na osnovu neke poznate procedure asocirane sa tim konkretnim simptomom. Ali nije sâm izraz ono što je problem, već posao koji ti simptomi unutar teorije obavljaju. Ako i prihvatimo da razumemo smisao prva tri simptoma: onih vezanih za naučni zakon, verovatnoću i protivčinjeničke kondicionale¹¹⁷ i testove koji su sa njima povezani, morali bismo se ipak zapitati kako su poslednja dva kriterijuma uopšte zamišljena, koji je njihov smisao i sa kojim testovima su povezani. Šta znači da „neki uzročni proces (mehanizam) povezuje *c* i *e*“ ili da „nešto biva preneseno sa *c* na *e*“? Koja je podrazumevana analiza uzročnog procesa i tog „prenošenja“? Te analize mogu biti vrlo raznovrsne,¹¹⁸ i svaka je sa svojim specifičnim problemima (upravo u određenju uzročnog procesa ili svojstva koje se prenosi).

Ideja ovih prethodnih pasusa nije u argumentaciji da je Psilosova teorija naprosto pogrešna, već da je njoj zaista neophodna izvesna dopuna kako bi bila makar u ovom vrlo minimalnom filozofskom smislu operacionalna, što je neophodno ukoliko želimo da ona bude analizirana iz perspektive adekvatnosti.

Drugi prigovor je delom metodološki. Naime, lista ovih simptoma raznovrsna je na jedan, po teoriju uzročnog govora, neprijatan način. Neki od simptoma deluju kao da su prilagođeniji jednoj vrsti relata, a drugi pak drugoj. Konkretnije, poslednja dva simptoma mogu biti problematična u ovom smislu. Kažem „mogu biti“, budući da smo u Psilosovom sažetom izlaganju teorije ostali uskraćeni i za iole operativno određenje *procesa* (mehanizma) i *transfera*, kao centralnih pojmova tih simptoma.¹¹⁹

U tipičnim analizama tih pojmova koja bi nam mogla poslužiti kao podrazumevana dopuna Psilosove teorije (u izostanku analize za koju bi se on sâm opredelio) kao svoje relate imaju vrlo precizno određene događaje, vrlo bliske onome kako bi fizika opisivala svet. Te analize smišljene su da uzročnu relaciju postave krajnje realistično i objektivno, u svetlu našeg naučnog znanja, bez puno brige o samom uzročnom govoru. Na kraju, sve te teorije uzročnog procesa i transfera se u većoj ili

¹¹⁷ Ipak, to nije potpuno nekontroverzno. Psilos uopšte ne ulazi ni u semantička ni u epistemička pitanja vezana za ove tvrdnje (odnosno ove *testove* kojima se utvrđuje prisustvo odgovarajućeg simptoma). Izostaje njegov stav i o tome koju semantiku protivčinjeničkih kondicionala podrazumeva. Slično je i sa pitanjem kako bi analizirao verovatnoću, i da li bi u tom slučaju događaji ostali kao relati ili bismo morali da tu nešto promenimo (budući da izvestan broj probabilističkih teorija jeste vrlo formalan i govori o *varijablama* kao relatumima).

¹¹⁸ Teorije koje uzročnost analiziraju upravo pomoću ovih relacija, i koje su Psilosu zasigurno dale povod da u svoju listu simptoma uvrsti i ova dva, u literaturi se nazivaju *teorijama transfera* i *teorijama fizičkog procesa*. Najpoznatije među njima su: Aronsonova (Jerrold Aronson) i Ferova (David Fair) teorija transfera (Aronson 1971; Fair 1979), teorija prenosa oznake (*engl. mark transmission theory*) koju je Vesli Salmon prvi put ponudio u svojoj knjizi *Naučno objašnjenje i uzročna struktura sveta* (Salmon 1984), i najnovija te vrste, Dauova (Phil Dowe) teorija očuvanja kvantiteta (*engl. conserved quantity theory*), prezentovana u više verzija i sa više dopuna u: Dowe 1992, 1995, 2000b. Imamo takođe, ali sa potpuno drugačijim relatumima, i teoriju Dagleasa Iringa (Douglas Ehring) u kojoj je uzročnost suštinski određena preko vremenskog istrajavanja (perzistencije) *tropa*, entiteta koji su – najkraće rečeno – posebna vrsta svojstava (vid. Dowe 2007.)

¹¹⁹ Ovaj problem nagovešten je u prethodne dve fusnote. Te teorije koje su relevantne kao potencijalne analize ovih Psilosovih pojmova dosta su udaljene od analizâ uzročnosti kojima smo se ovde bavili, što je problem i za Psilosovu teoriju – kako sam nastojao da pokažem – ali i za ovu disertaciju. Naime, prezentovanje i analiza takvih teorija – kako bi primedbe o njihovim relatumima i drugim teorijskim ograničenjima bile jasno elaborirane i prezentovane kao kritika – uzelo bi zaista puno mesta. Detaljna analiza metafizičkih teorija uzročnosti prevazilazi okvire ovog rada, tako da ćemo ova pitanja morati da ostavimo po strani.

manjoj meri oslanjaju na Raselovu teoriju o uzročnim procesima (odnosno: uzročnim linijama; *engl. causal lines*), za koju nema ni najmanje dileme da kao relate ne uzima tipične događaje.¹²⁰

Zašto na ovome insistiram i zašto je ovo problem? Teorija preko simptoma dovoljno je fleksibilna da ova raznovrsnost može zapravo biti prednost – eto, ona će raditi i sa različitim relatima. Ali ovim rezonovanjem se gubi iz vida jedan važan problem. Naime, neki od simptoma su tu da bi „spasili stvar“ u izvesnim situacijama gde su drugi simptomi odsutni a teorija bi trebalo da nam potvrdi da je dati slučaj uzročnost. Dobar primer je slučaj kasnog predupređivanja, gde više simptoma *može* biti odsutno (protivčinjenički, nomološki, a možda i probabilistički), a gde relati i dalje mogu biti događaji određeni kao u svakodnevnom govoru. Ako bi ovi preostali simptomi bili podešeni isključivo za precizno definisane događaje, za stanja sistema ili brojčano određive varijable, njihova primena u tim slučajevima ne bi bila moguća.

Moja treća briga u vezi sa Psilosovom pozicijom potpuno je metodološka, i cilja na to da se pluralizam možda može formulirati „jeftinije“ odnosno „konzervativnije“. Ne samo da su simptomi s Psilosome liste takvi da su u *tipičnim* slučajevima po pravilu korelirani i svi prisutni, već su neki takvi da – u izostanku konkretne i detaljno izložene analize – imamo pravo da verujemo da će neki od njih biti u međusobnoj korelaciji i u netipičnim, a možda i u baš svim slučajevima. Ovde pre svega mislim na simptom uzročnog procesa i simptom transfera, oni vrlo lako mogu biti ekstenzionalno ekvivalentni. Štaviše, teorije iz kojih verovatno potiču određenja ovih simptoma, tretiraju se u literaturi kao da pokušavaju da fenomen uzročnosti zahvate na identičan način. Stoga, ako su zaista uspešne i zadovoljavajuće kao analize, onda je razumno očekivati da budu ekstenzionalno jednake.¹²¹

S druge strane, Luis nudi brojne razloge u prilog tezi da su svi dijagnostički uspešni slučajevi teorije regularnosti (koja je podrazumevana analiza za prvi simptom) potpuno preuzeti od strane protivčinjeničke teorije koju on nudi (Lewis 1973b). Povrh toga, u mnogim slučajevima gde teorija regularnosti greši, njegova teorija daje dobre rezultate. Dakle, iako teorija regularnosti i protivčinjenička teorija nisu ekstenzionalno jednake (to teško da bi bio dobar rezultat iz perspektive Luisovog pionirskog poduhvata), izgleda da u dijagnostičkom (i simptomskom) smislu ova novija teorija *pokriva* i nadmašuje ovu staru. Ako je to tačno, odatle sledi da neće postojati opravdani slučaj u kojem će isključivo prisustvo nomološkog simptoma „spasiti stvar“, tj. pomoći da s pravom prepoznamo taj slučaj kao slučaj uzročnosti.¹²²

Dva poslednja paragrafa treba da potkrepe sumnju da su neki od navedenih simptoma redundantni, te da ih teorija na štetu svoje ekonomičnosti i parsimoničnosti postulira. Dakle, upravo nasuprot Psilosovom argumentovanju da je njegova pozicija ekonomičnija od uzročnih pluralizama koji se obavezuju na pluralizam i u pojmovnoj ravni, iz ovog ugla deluje da bi neki takav uzročni pluralizam zapravo mogao biti ekonomičniji.

Upravo s tim na umu okrećemo se jednom disjunktivnom, pojmovnom uzročnom pluralizmu. I to takvom koji se direktno nastavlja na Luisovu tradiciju protivčinjeničkih analiza i koji će najdirektnije i najrelevantnije odgovoriti na pitanja koja smo postavili pred ovo poglavlje: šta dalje sa protivčinjeničkom analizom uzročnosti i ima li nade za adekvatnu singularističku teoriju uzročnosti.

¹²⁰ Želim da čitaoca podsetim na Hiliya i citat u kojem smo videli skoro sve simptome o kojima Psilos govori. Ti simptomi su tamo stavljeni u podrazumevani kontekst gde se o događajima govori vrlo tehnički i precizno. Zbog toga, Ričard Hili o ovom problemu nije morao da brine.

¹²¹ Pitanje zašto Hili ima sve te simptome, nije identično. On govori o kvantnoj fizici – između ostalog i o fenomenu kvantne sprege, gde imamo kontroverzni uticaj jedne čestice na drugu, dakle na fundamentalnom nivou, ali uz odsustvo bilo kakvog fizičkog procesa između njih. Potrebe te teorije, kako bi bila adekvatna, drugačije su nego što su potrebe Psilosome teorije – makar kada je tumačimo u ključu teorija uzročnog govora. Da ne bude dileme, možda je redundantnost karakteristika i Hilijevog sistema, ali *prima facie* primedba koju izlažem deluje manje opterećujuće za njegovu nego za Psilosovu poziciju.

¹²² Naravno, snaga ove primedbe zavisi makar delom od toga koji su poželjni rezultati za teoriju uzročnosti i da li ih *zaista* protivčinjenička teorija postiže. O tim pitanjima, između ostalog, biće reči u poslednjem delu teze.

3.2. Uzročni pluralizam Neda Hola

Pozicija koju Ned Hol brani u svom tekstu iz 2004. godine preciznije je određena imenom „uzročni dualizam“. Ipak taj dualizam s punim pravom možemo smatrati pluralizmom, budući da je to samo specijalni slučaj uzročnog pluralizma prema načelnom određenju (pluralizma) koje je dato na početku ovog dela teze¹²³ – prema kojem pluralizmom nazivamo svaku poziciju koja na bilo kom od tri nivoa (pojmovni, saznajni, metafizički) zastupa tezu da uzročnost nije jedinstvena; a to bez dileme važi za Holovu poziciju, makar povodom pojmovne ako ne i povodom metafizičke ravni.

Teorija koju Hol želi da nam ponudi otvoreno se oslanja na protivčinjeničku analizu uzročnosti, kao što je već nagovešteno. Štaviše, Hol prihvata sve osnovne postavke uzročne teorije koje smo imali kod Dejvida Luisa. Dakle, i ovde imamo singularističku teoriju uzročnosti, sa događajima kao relatima, ograničenu na determinističke svetove, koja cilja na nediskriminatorni pojam uzroka.

3.2.1. Negativni program teorije

Tekst „Dva pojma uzročnosti“ (Hall 2004) je izuzetno obiman i detaljan, i u njemu autor nastoji da ponudi jednu kompletnu analizu, a ne tek nacrt ili plan projekta koji tek treba sprovesti. Štaviše, u tom tekstu nije tek prezentovana teorija, već je prvo dat jedan artikulisan teorijski argument u prilog odustajanja od monističke teorije uzročnosti, a potom, nakon izložene teorije koja je središnji deo pomenutog teksta, Hol razmatra potencijalne probleme svoje pozicije, njene prednosti i mane, kao i moguće primene u okviru drugih filozofskih polja.

I zaista, umesto uobičajenog manira kada su u pitanju uvodi tekstova koji se bave pluralizmom – koji nalaže da se usput pomene neuspeh univoknih¹²⁴ teorija uzročnosti i da se (pomoću specifične pesimističke indukcije)¹²⁵ odatle zaključi kako ti pristupi neće ni ubuduće doneti uspeh i da ih zbog toga treba zameniti pluralističkim pristupom¹²⁶ – Hol u svom radu motiviše konceptualni uzročni dualizam na način koji se može predstaviti kao svojevrsan *dokaz* da adekvatna univokna teorija uzročnosti *nije moguća*.¹²⁷ Naime, centralni deo tog rekonstruisanog argumenta činilo bi pet teza o uzročnosti koje Hol analizira kroz čitav tekst. Ali tih pet teza ne treba videti kao Holove tvrdnje o uzročnosti, ili uopšte kao čisto teorijske postulate – iz ma koje teorije dolazile. U pitanju su, umesto toga, tvrdnje koje se mogu razumeti kao tesno povezane sa našim jezičkim praksama i intuicijama

¹²³ Imajući u vidu da je to određenje prilično standardno, ne bi trebalo da čudi da se ovo pozicija u literaturi o uzročnosti takođe tipično i vidi kao pluralizam (na primer, vid. Psillos 2008, Godfrey-Smith 2009, De Vreese 2010, Wolf 2014).

¹²⁴ Odrednicu „univokna“ koristim kao opis za teorije koje su monističke na pojmovnoj ravni. Naprosto, u teorijama uzročnog govora prema kojima imamo samo jedan pojam uzroka podrazumeva se da je naš uzročni govor jednoznačan, da uvek upućuje na jedan pojam, te da, na primer, ne može doći do greške ekvivokacije budući da je termin „uzročnost“ *univokan* – uvek vezan za jedan isti smisao.

¹²⁵ U pitanju je stari prigovor naučnom realizmu, verovatno najbolje formulisan kod Larija Laudana (Laudan 1981), prema kojem na osnovu činjenice da su se sve uspešne teorije iz istorije nauke pokazale na kraju pogrešnim, razumno je zaključiti da su čak i uspešne teorije naše nauke takođe pogrešne. Ipak, ta indukcija u ovom našem slučaju išla bi od neuspeha prošlih i sadašnjih ka neuspehu budućih analiza uzročnosti i morala bi se ticati samo univoknih teorija uzročnosti, ukoliko želimo da njome motivišemo pluralizam.

¹²⁶ Jedan upadljiv izuzetak tom običaju je tekst Vitel En (Whittle Ann) „Singularizam“ u kojem ona, vrlo nalik onome što ćemo videti kod Hola, otvara pitanje da li je moguće formulirati (singularističku) uzročnu teoriju koja može da inkorporira dve grupe intuicija povodom uzročnosti koje su – prema njenoj analizi – u dubokom sukobu (Ann 2003). Tekst je inače usmeren ka pluralizmu Elizabet Anskom, a dve grupe intuicija o kojima ona govori su s jedne strane one koje se tiču uzročnosti kao zakonitosti ili regularnosti, i s druge strane one koje se tiču uzročnosti kao intrinzične relacije za koju je centralno postojanje spacio-temporalnog niza događaja koji povezuju uzrok i posledicu. U nekim aspektima sličnu argumentaciju ćemo imati kod Hola – kao što će i čitalac zapaziti.

¹²⁷ Dve važne ograde. Reč „dokaz“ je verovatno prejaka, ali treba imati u vidu da je ubedljivost (da ne kažem: dokazna snaga) takvog argumenta značajno veća od one koju imamo kod argumenata prethodno pomenute vrste. Drugo, Hol se ovde pre svega bavi mogućnošću izgradnje protivčinjeničke univokne teorije uzročnosti, tako da je i cilj njegovog argumenta skromniji nego što je ovde rečeno. Svejedno, iz nastavka će biti jasno da taj argument zaista daje osnovu da se zaključi malo više od toga.

povodom uzročnosti.¹²⁸ Adekvatna teorija uzročnog govora morala bi se slagati sa tim tvrdnjama. Sledeća premisa pomenutog argumenta bi izražavala sledeće: sve ove tvrdnje, uzete zajedno, daju inkonzistentan (tj. protivurečan) skup tvrdnji o uzročnosti. Uz dodatnu premisu da nijedna univokna i koherentna teorija uzročnosti ne može učiniti istinitim sve te uzročne konsideracije, zaključak je očigledan: ne možemo imati univoknu analizu uzročnosti.

Te tvrdnje o kojima je reč, koje figuriraju kao naša trivijalna uverenja o uzročnosti, su: tvrdnja o tranzitivnosti, lokalnosti, intrinzičnosti, zavisnosti i odsustvima. Prva navedena teza pokriva uverenje da je uzročnost tranzitivna relacija. Druga teza je da su uzroci i posledice prostorno-vremenski povezani, tj. da nema delovanja uprkos (prostornoj i vremenskoj) distanci. Treća je tvrdnja da uzročnost vidimo kao intrinzičnu relaciju, da je ona u nekom konkretnom slučaju suštinski određena događajima i njihovim ponašanjem (koje opisuju prirodni zakoni) u nekom datom regionu. Drugim rečima, da li je neki odnos između dva događaja uzročni ili ne vezano je za ta dva događaja i događaje koji se nalaze između njih (ili u adekvatnoj uzročnoj strukturi) i ne zavisi od događaja koji su van tog odnosa. Četvrta tvrdnja je da je protivčinjenička zavisnost između distinktnih događaja dovoljna za uzročnost. To je i predteorijsko uverenje koje protivčinjenička teorija ima u svojoj osnovi i na kome nastoji da izgradi čitavu analizu. I na kraju, imamo petu tvrdnju da propusti odnosno odsustva (*engl.* omissions, absences) mogu biti uzročni relati i kao uzroci i kao posledice.

Sada možemo preciznije formulirati ranije pominjani argument koji Hol podrazumeva u svom tekstu.

P₁. Uzročnost je intrinzična, tranzitivna relacija u kojoj su uzroci i posledice prostorno-vremenski povezani.

P₂. Protivčinjenička zavisnost između distinktnih događaja dovoljna je za uzročnost.

P₃. Uzročni relati mogu biti i odsustva.

P₄. Adekvatna teorija uzročnog govora morala bi biti u skladu sa P₁-P₃.

P₅. Ali skup tvrdnji P₁-P₃ je inkonzistentan.

P₆. Nemoguće je formulirati (koherentnu) univoknu teoriju koja bi bila u skladu sa inkonzistentnim skupom tvrdnji.

Z. Dakle, nemoguće je formulirati adekvatnu univoknu teoriju uzročnog govora.

Holov negativni program odavde ide relativno očekivano. Autor nastoji da kroz ukazivanje na sukobe između tvrdnji iz ovog skupa pokaže da je taj skup inkonzistentan, te da – bez napuštanja neke od tih teza – zaista nije moguće izgraditi *monističku* teoriju uzročnosti. S druge strane, napuštanjem neke od njih pak nije moguće izgraditi *adekvatnu* teoriju uzročnosti.¹²⁹

Kako Hol pokazuje sukob između ovih tvrdnji? On to čini u dva segmentisana koraka. Prvo, on u tri manja koraka pokazuje neusaglasivost svake od teza tranzitivnosti, lokalnosti i intrinzičnosti

¹²⁸ U nekom smislu, lošu reklamu dvema od tih tvrdnji pravi i sam Hol, određujući ih kao da one „leže u srcu protivčinjeničke analize uzročnosti“ (Hall 2004b: 225). Takva karakterizacija nije pogrešna, ali je zavodljiva. Te dve tvrdnje su prisutne u teoriji, ali zato što se teorija suštinski oslanja na njih kao deo naše – teorijski još uvek neartikulisane – koncepcije uzročnosti. Ova tvrdnja, naravno, i sama zahteva dodatnu argumentaciju, ali svakako menja način na koji se posmatra ova šira argumentacija o kojoj govorimo.

¹²⁹ Da budemo potpuno precizni, Hol u ovom delu teksta posmatra poslednje dve tvrdnje (u argumentu izdvojene kao P₂ i P₃) pre svega kao teorijski motivisane protivčinjeničkom analizom. Zbog toga što njih ne posmatra kao predteorijske odrednice uzročnosti, koje svaka teorija treba da na ovaj ili onaj način prihvati, on bi možda mogao ostaviti otvorenim pitanjem adekvatnosti analize koja naprosto zaobilazi ove dve tvrdnje. Međutim, budući da preuzima uzročni projekat Dejvida Luisa, bilo bi očekivano da i prema njemu odsustva moraju biti deo uspešne teorije uzročnog govora. U prilog tome ide i nastavak teksta, a posebno Holova argumentacija prilikom diskusije o uzrokovanju odsustvom i dvostruke prevencije. Uz sve to, Hol – na jednom važnom mestu u svom radu – sugerise izrazitu bliskost tvrdnje o odsustvima i tvrdnje o protivčinjeničkoj zavisnosti (Hall 2004b: 256-7). Preciznije, on na tom mestu pruža razloge za tvrdnju da protivčinjenička zavisnost jeste najadekvatnija analiza za uzrokovanje odsustvom. O ovome će još biti reči tokom ovog poglavlja ali i kasnije.

sa tezom o zavisnosti. Vrlo slično tome, on nakon toga pokazuje kako se teza o odsustvima sukobljava sa svakom od pomenute tri teze pojedinačno (lokalnost, intrinzičnost i tranzitivnost – radi jednostavnosti u nastavku „LIT“).¹³⁰

Konflikt između teze o zavisnosti sa trima navedenim tezama Hol ilustruje kroz jedan slučaj uzročnosti koji ima strukturu dvostrukog sprečavanja, odnosno: dvostruke prevencije. Upravo takvi primeri odlikuju se protivčinjeničkom zavisnošću između uzroka i posledice iako za takve primere tipično ne važe LIT teze. Holov primer tiče se akcije bombardovanja u kojoj učestvuju Suzi i Bili, i izgleda ovako: Suzi kreće bombarderom u misiju (*a*) čiji je cilj, naravno, bombardovanje (*g*) izvesnih ciljeva. Bili je u lovcu koji je pratnja. Pojavljuje se neprijateljski lovac (*b*) koji ide da obori Suzi i spreči bombardovanje. Međutim Bili ga obara (*c*) i sprečava u toj njegovoj ometajućoj misiji. Sledeći protivčinjenički kondicional je tačan: $\sim C \square \rightarrow \sim G$ (gde ova velika slova stoje kao iskazi koji tvrde da su se odgovarajući događaji dogodili, odnosno nisu dogodili – ako se ispred nalazi negacija). Međutim da li je *c* uzrok *g*, da li je Bilijevo obaranje protivničkog lovca jedan od uzroka uspešnog bombardovanja?

Deluje da jeste. Neko ko bi branio stav da ovde imamo uzročnost, gotovo izvesno bi se prilikom odbrane svog stava pozvao na istinitost pomenutog kondicionala. Ipak, važno je primetiti da su slučajevi dvostruke prevencije vrlo osetljivi na detalje prisutne u konkretnom primeru. Adekvatni kondicional može biti istinit, a primer koji je u pitanju, i pored identične strukture, biti daleko manje ubedljiv. Primer koji nam daje Hol uključuje ljude i njihove akcije, a postoje brojna istraživanja koja pokazuju da upravo to (pored drugih važnih faktora) utiče na naše intuicije povodom toga da li neki slučaj dvostruke prevencije jeste ili nije slučaj uzročnosti (Lombrozo 2010, Chang 2009, Walsh & Sloman 2005).¹³¹ Ovo je važno pitanje, ali ga za sada možemo ostaviti po strani, i voditi se time da bi bilo pogrešno *a priori* zabraniti ove slučajeve kao slučajeve uzročnosti.¹³²

Ako su makar neki primeri iz ove grupe zaista slučajevi uzročnosti, onda su u njima LIT teze – sve prekršene. Naime, ako je dvostruka prevencija zaista uzrokovanje, onda imamo jedan prilično trivijalan slučaj „delovanja na daljinu“, odnosno kršenja teze o lokalnosti. Isto tako, nema dileme da ako je ovo primer uzročnosti onda tu uzročnost nije intrinzična relacija. Tranzitivnost takođe neće važiti.

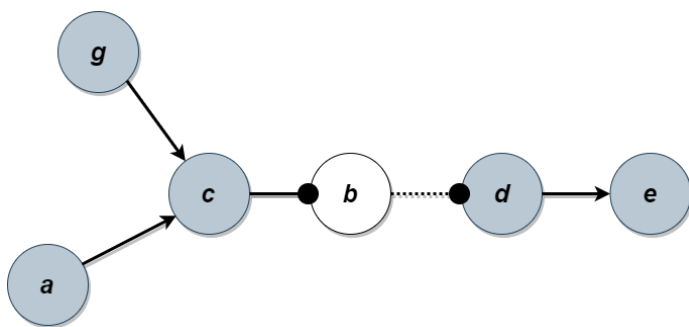
Hol daje primer za to, u kojem malo varira prethodni scenario (Hall 2004: 246-7). Prema dopunjenom scenariju, budilnik zvoni i budi neprijateljskog pilota. Da ga nije probudio, on ne bi poleteo na vreme. Da kojim slučajem nije poleteo na vreme, Bili ga ne bi oborio. Ako računamo Bilijevo obaranje neprijateljskog lovca u uzroke bombardovanja, i ako računamo alarm kao uzrok Bilijevog obaranja tog lovca, onda je po tranzitivnosti taj alarm jedan od uzroka bombardovanja. Ono što doprinosi apsurdnosti ovog rezultata jeste činjenica da budilnik ne unosi nikakvu promenu, tj.

¹³⁰ Izlaganje svih ovih šest argumenata i propratna diskusija oduzeli bi previše mesta, pa ću se u nastavku fokusirati samo na neke od njih i to na njihov što sažetiji prikaz.

¹³¹ U istraživanju koje je sprovedla Tania Lombrozo, ispitanici su u nekim slučajevima bili skloni da dvostruku prevenciju računaju u uzročnost dok u nekim drugim nisu. Autorka u svojoj analizi rezultata, zaključuje da je to pre svega zavisno od nekih dodatnih osobina zadatog scenarija (dakle, ne od same uzročne strukture koja je bila identična u svim primerima). Ta posebna svojstva tiču se pre svega namera. U najkraćem, kada je neki događaj uveden svesno i s namerom da spreči neki drugi koji bi inače sprečio posledicu, ispitanici su tipično to prihvatili kao uzrok posledice (Lombrozo 2010). Ovo sugerise šta bi bili manje ubedljivi slučajevi dvostruke prevencije: primeri gde nema ljudskih namera ili primeri gde su od strane iste osobe uvedena oba događaja koji se „poništavaju“.

¹³² Rasprava oko toga da li je dvostruka prevencija uzročnost zaista je poznata kontroverza u literaturi o uzročnosti. Slično kao i sa odsustvima, moguće je podeliti autore na one koji brane stav da takvi slučajevi jesu uzročnost i one koji to osporavaju. Među tekstovima koji su vrlo relevantni za ovo pitanje svakako se nalaze: Schaffer 2000, Dowe 2001, 2004, Broadbent 2012, Hall & Paul 2013, Gibb 2013, 2015a, 2015b, Tiehen 2019. Upadljivo je, ipak, da je kod najvećeg broja autora, i to treba imati u vidu, stav povodom dvostruke prevencije diktiran njihovom načelnom pozicijom povodom uzročnosti. Zbog toga, veliki deo ovih tekstova ne odgovara na pitanje da li treba uključiti dvostruku prevenciju u teoriju uzročnog govora, već pre zašto ti slučajevi nisu uzročnost prema (na primer) teoriji uzročnog procesa.

bombardovanje ni na koji način ne zavisi od toga da li budilnik jeste ili nije zvonio (na vreme ili uopšte).

Slika 11: Dvostruka prevencija (vid. sliku 5)

neaktualizovan). Da se nije spotakao, sprečio bi je da baci kamen (*d*). Dakle njegovo spoticanje je među uzrocima lomljenja prozora (imamo: $\sim A \Box \rightarrow \sim D$ i $\sim D \Box \rightarrow \sim E$). Ali da nije krenuo da je spreči ($\sim A \Box \rightarrow \sim C$), ne bi se ni sapleo. Po tranzitivnosti, uzrok lomljenja stakla (*e*) je i Bilijev polazak da spreči lomljenje stakla (*a*). Takav rezultat svakako nije zadovoljavajući, jer bi i bez tog polaska i sa njim staklo bilo slomljeno.

Hol takođe kroz različite argumente ukazuje na to da se teza o odsustvima sukobljava sa LIT tezama. On, doduše, prvo naglašava da mora da ostavi po strani razna vrlo kompleksna pitanja u vezi sa odsustvima (Hall 2004: 248). Između ostalog, tu se pominje pitanje ontologije odsustva ali i pitanje kad oni jesu uzroci a kada nisu,¹³³ odnosno koja odsustva među onim koja stoje u protivčinjeničkoj vezi sa posledicom treba uopšte dopustiti kao uzroke (pritom i dalje govoreći o uzročnim faktorima, ne o *pravim* uzrocima). Drugo od ova dva pitanja povezano je sa jednim poznatim problemom – problemom selekcije. Tim pitanjem ćemo se baviti (u sklopu širih problema) u narednom (četvrtom) delu teze.

Obrazac ukazivanja na sukobe između LIT teza i teze o odsustvima je sličan onom malopredšnjem između LIT i zavisnosti. Očigledno je da teza o lokalnosti nije kompatibilna sa tvrdnjom da odsustva mogu biti uzročni relati. Šta uopšte znači da su oni spacio-temporalno povezani sa svojim uzrocima ili svojim posledicama kada je pitanje same njihove spacio-temporalne određenosti vrlo kontroverzno. U vezi sa tim, nije lako testirati ni tezu o intrinzičnosti, budući da se ona sama eksplicitno odnosi na *dogadjaje* u nekom regionu, te s obzirom na to uzročne tvrdnje sa odsustvima *a priori* neće biti u skladu sa tvrdnjom o intrinzičnosti.

Propusti odnosno odsustva ne slažu se dobro ni sa tezom o tranzitivnosti uzročnosti. Hol to ilustruje primerom. Imamo opet Suzi i Bilija u vojnoj misiji. Suzi ide da bombarduje, Bili je opet pratnja. Protivnički lovac je u vazduhu ali njegovi nadređeni nemaju nameru da ga pošalju da presretne Suzi. Bez obzira na to, Bili ga obori. Revoltirana time, protivnička komanda šalje informaciju svim svojim raspoloživim lovcima da idu da obore Suzi. Međutim, nema drugih raspoloživih lovaca u blizini, te je samo ovaj oboreni lovac taj koji je mogao da sprovede naredbu. Da nije oboren, on bi sprečio bombardovanje. Njegovo odsustvo je jedan od uzroka bombardovanja. Bilijevo obaranje tog lovca je pak uzrok njegovog odsustva, pa po tranzitivnosti i jedan od uzroka bombardovanja. Ali bombardovanje bi se svakako dogodilo, taj lovac nije ni predstavljao predtju pre Bilijevih akcija. Štaviše, budući da je upravo Bili isprovocirao opasnost po uspeh misije bombardovanja, kako on može biti jedan od uzroka uspeha tog bombardovanja?

Poglavlja svog teksta posvećena ukazivanju na nekompatibilnost LIT teza sa tezama o zavisnosti i odsustvima, Hol kratko zaključuje ovim dvema rečenicama:

¹³³ Zanimljivo je da se ovaj problem tipično ne povezuje sa pomenutim problemom sa dvostrukom prevencijom. Postoje ipak razlozi da se oni grupišu zajedno, o kojima će biti reči u zaključnom poglavlju.

(Z1) „Ako je teza o *zavisnosti* istinita, onda je svaka od teza o *lokalnosti*, *intrinzičnosti* i *tranzitivnosti* lažna.“ (Hall 2004: 248)

(Z2) „Ako je teza o *odsustvima* istinita, onda je svaka od teza o *lokalnosti*, *intrinzičnosti* i *tranzitivnosti* lažna.“ (Hall 2004: 252)

Ti zaključci stavljaju nas pred vrlo neprijatan izbor. Ili teze o zavisnosti i odsustvima nisu istinite, i moramo odustati ne samo od centralnih teza protivčinjeničke teorije uzročnosti nego i od naših vrlo izraženih govornih navika, ili su pak teze o lokalnosti, intrinzičnosti i tranzitivnosti uzročnosti pogrešne i treba u tom smislu vršiti reviziju našeg shvatanja uzročnosti.

3.2.2. Pozitivni program teorije

Međutim, za Holu ovo nije neprijatan niti bilo kakav drugačiji izbor. Za njega nema dileme da su svih pet pomenutih teza – istinite. Ovi sukobi su zapravo jak teorijski argument za odustajanje od univokne teorije uzročnosti. Očigledno je da naš uzročni govor ima u sebi neku nesvodljivu raznovrsnost, pa se uzročnost u njemu javlja u više smislova.

Postoji *smisao* prema kome je uzročnost zapravo zavisnost, i prema tom smislu su LIT teze (sve tri) netačne. S druge strane, postoji *smisao* prema kojem su teze o tim osobinama uzročne relacije istinite, ali tu je po sredi drugi tip uzročnosti.

Na ovom mestu Hol primenjuje upravo onaj disjunktivni manevar koji je opisan iz perspektive potencijalne prednosti pluralističkih teorija u odnosu na monističke. Tamo (na početku poglavlja 3.) je istaknuto da disjunktivni uzročni pluralizmi nude izvesnu nadu za konstruisanje adekvatne teorije uzročnosti, jer se u njima mogu kombinovati i analize koje imaju međusobne nekompatibilne zahteve. A to je upravo situacija u kojoj se nalazimo. U uzročnom govoru imamo široki opseg slučajeva koje bi teorija trebalo da prepozna kao uzročne. Na osnovu ponuđene Holove analize, deluje da su podrazumevane koncepcije prema kojima su svi ti slučajevi zapravo uzročni – međusobno neuklopive. Rešenje je, u skladu sa opisanom strategijom – disjunkcija više različitih analiza od kojih svaka nudi kriterijume koji su dovoljni da nešto bude nazvano uzrokom, iako dati kriterijumi nisu nužni.¹³⁴

Naravno, prilikom izgradnje teorije treba se pridržavati načela koje je već pomenuto, a koje se tiče pojmovne ekonomičnosti. Ako već ne možemo biti potpuno *konzervativni*, kako to Hol naziva (Hall 2004: 257), i ostati u okviru monističke tradicije, onda je svakako prioritet imati što je manje moguće disjunkata u ovoj (disjunktivnoj) pluralističkoj teoriji. Analiza koju Hol sprovodi nas zaista primorava da odustanemo od univokne teorije. Taj jedan pojam uzroka bi morao zadovoljiti međusobno sukobljene zahteve; ako bi se pak sve uzročne tvrdnje odnosile na jednu istu uzročnu relaciju, onda bi ta relacija morala imati međusobno sukobljena ograničenja.

Stoga, Hol nudi poziciju koja operiše sa dva pojma uzroka. Nekoliko je razloga zašto su dva pojma dovoljna. Prvi razlog, vrlo očigledan iz Holovog teksta koji smo ovde analizirali, bio bi u tome što smo s jedne strane imali LIT teze koje se sve redom sukobljavaju sa tezom o zavisnosti i tezom o odsustvima. S jedne strane, LIT teze se međusobno odlično uklapaju. Štaviše, nisu nepoznate filozofske koncepcije uzročnosti koje u srcu svoje analize imaju upravo ove tri teze. To su one analize koje Psilos takođe koristi u svojoj listi simptoma: teorije uzročnog procesa i transfera. Sve ovo ukazuje da je razumno pretpostaviti da jedan pojam uzroka može vrlo efektno i koherentno da „udovolji“ ovim trima tezama. S druge strane, teza o protivčinjeničkoj zavisnosti i ona o odsustvima, iako u sukobu sa ovim trima, međusobno se odlično slažu. Ne samo da među njima nema sukoba i da teorije koje se osnivaju na ideji o zavisnosti tipično dopuštaju i uzrokovanje odsustvom, već u okviru protivčinjeničkih teorija uzročnosti neki ontološki problemi sa odsustvima postaju manji. Kada se

¹³⁴ Ali naravno, ako nešto ne ispunjava nijedan skup kriterijuma dat tom disjunkcijom onda taj događaj definitivno nije uzrok po toj teoriji. U tom smislu, data disjunkcija skupova kriterijuma za uzročnost je nužna, a svaki od disjunkata je dovoljan.

teza zavisnosti – prema kojoj c uzrokuje e (gde su c i e međusobno različiti događaji) ako važi kondicional $\sim C \square \rightarrow \sim E$ – primeni na odsustva kao uzročne relate, odgovarajući kondicional (zbog negacija koje sadrži) zapravo govori o običnim događajima. Jer, „da se nije dogodio propust a “, zapravo znači isto što i „da se a dogodilo“, ili će barem za teoriju biti dovoljno da ovako tretiramo tu protivčinjeničku pretpostavku. Povrh toga, kao što je usput već pomenuto, vrlo je simptomatično da čak i u teorijama čiji fokus nije uzročni govor, pokušaji da se da smisao uzročnim tvrdnjama koje uključuju i odsustva, kao što je to slučaj kod Daua, tipično su izvedeni pomoću protivčinjeničkih kondicionala (vid. npr. Dowe 2001). Dakle, opet, ima smisla i racionalno je očekivati da će jedan pojam uzročnosti moći da u sebi koherentno obuhvati određenja uzročnosti povezana sa ovim dvema tezama.

Postoji jednostavniji, mada manje očigledan razlog zašto u Holovoj teoriji imamo baš dva pojma uzroka i zašto se njihove analize razlikuju na specifičan način (prisutan i u Holovoj teoriji). U jednom svom ranijem tekstu „Uzročni dualizam: stari problem za novu teoriju“, pokušao sam da, uzimajući u obzir još nekoliko Holovih tekstova i predavanja direktno povezanih sa pluralizmom, rekonstruišem njegov dualizam (Jovanović 2018). Kao važno mesto za Holov dualizam označio sam neuspeh Luisove teorije o kvazizavisnosti (Lewis 1986c), o čemu je i ovde ranije bilo reči. Naime, u svom „Postskriptu za uzročnost“ Luis je predložio amandman na svoju ranije izloženu teoriju koji bi trebalo da reši probleme te teorije sa kasnim predupređivanjem. Taj amandman se, kao što je to opisano pri kraju potpoglavlja 2.2.1., suštinski oslanjao na pretpostavku da je uzročnost intrinzična relacija. Luis će kasnije primetiti (Lewis 2000, 2004) kako ta pretpostavka ne važi za sve slučajeve uzročnosti, te da ona predstavlja restrikciju i neopravdano suženje opsega teorije.¹³⁵ Zbog toga, Luis odustaje od takve analize i predlaže novu teoriju, teoriju uticaja.

Međutim, teorija uticaja pati od velikog broja drugih problema, čak i u onim slučajevima za koje je ranija protivčinjenička teorija davala zadovoljavajuće rezultate. To će još kritičnije tvrditi Hol, koji i sâm nudi protivprimere teoriji, kao što smo ranije u tekstu videli (primer sa pametnim kamenom je detaljno analiziran u potpoglavlju 2.3.4.). Zbog tih problema teorije uticaja, Hol je lako mogao pomisliti da to nije pravi put za dalji rad na protivčinjeničkoj teoriji. Ako je već razmatrao mogućnost disjunktivnog pristupa uzročnosti, prilično je očigledno odakle bi mogao krenuti.

I zaista, njegov dualizam se može posmatrati kao da kreće iz ponovnog razmatranja Luisovog rešenja za kasno predupređivanje iz *Postskripta*. Novina u Holovom razmatranju je njegova uverenost da je intrinzičnost svojstvo od centralnog značaja kada su u pitanju slučajevi kasnog predupređivanja (ako ne i predupređivanja uopšte).¹³⁶ Novina je, takođe, makar u metodološkom smislu, Holova spremnost da odustane od monističke analize uzročnosti. A povod za to odustajanje ovde je dat vrlo eksplicitno. Jer ako je intrinzičnost centralno svojstvo nekih slučajeva uzročnosti, a ako sa druge strane sistematski kao uzročnost vidimo i slučajeve u kojima je ta relacija između datih događaja očigledno ekstrinzična – tj. takva da se „ne tiče samo događaja datog regiona i prirodnih zakona koji u njemu vladaju, te da ... zavisi i od okolnosti, od drugih događaja, koji su za njih i taj region spoljašnji“ (Jovanović 2008: 18) – onda mi pred uzročnost stavljamo protivurečne zahteve, da istovremeno mora biti i intrinzična i ekstrinzična relacija. Iz tih razloga, Hol napušta univoknu analizu i uvodi dva pojma uzroka: jedan koji će biti određen u skladu sa intrinzičnom relacijom uzročnosti i koji će biti u skladu sa LIT tezama, a drugi u kojem će se određenja slagati sa uzročnošću kao ekstrinzičnom relacijom, i koji će biti u skladu sa tezama o zavisnosti i odsustvima.

Ta dva pojma uzroka, odnosno dva odvojena smisla u kojima se termini „uzrok“ i „uzrokovati“ koriste, Hol naziva *zavisnošću* i *proizvođenjem* (engl. production). Zavisnost se odnosi, očekivano, na smisao uzročnosti koji se povinuje poslednjim dvema navedenim tezama: tezi o

¹³⁵ Naravno, Luis nije uzimao u obzir mogućnost odustajanja od univokne teorije, te mu je ovaj rezultat delovao krajnje negativno po ideju o kvazizavisnosti.

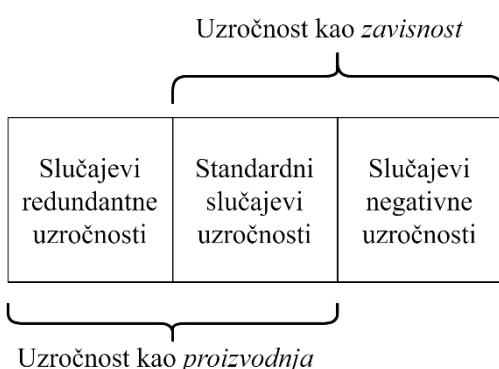
¹³⁶ Inače, pre pisanja teksta koji ovde naširoko razmatramo (Hall 2004b), Hol je objavio tekst pod naslovom „Intrinzični karakter uzročnosti“. U tom tekstu (Hall 2004a) on prvi put preciznije formuliše Luisovu tezu intrinzičnosti koju će kasnije preuzeti i u ovom tekstu o dva pojma uzroka.

zavisnosti i tezi o odsustvima. Kada govorimo o uzrokovanju kao proizvođenju, podrazumevamo da je uzročnost tranzitivna, intrinzična relacija u kojoj su uzrok i posledica spacio-temporalno povezani. Pre nego što se okrenemo konkretnoj analizi svakog od ova dva pojma uzroka, pogledajmo nekoliko „principijelnih prednosti“ koje Hol navodi u prilog svojoj tezi (Hall 2004: 253).

Jedna prednost je vrlo očigledna, i ja sam je već predstavio kao jedan od motiva u ovoj svojoj rekonstrukciji motivacije za Holov dualizam. Naime, zahvaljujući opisanom disjunktivnom manevru i postuliranju dva pojma uzroka, Holova pozicija može *učiniti* svih pet teza o uzročnosti istinitim, a da pritom sukobi između tih teza ne budu problem za teoriju. Druga prednost koju Hol pominje (Hall 2004: 254) tiče se elegantnog uključivanja odsustva u teoriju. Štaviše, kao što je pokazano, ni problemi vezani za njihov ontološki status ne moraju biti opterećenje za tezu o zavisnosti.

Još nekoliko kratkih opservacija. Dva pojma uzroka o kojima Hol govori ekstenzionalno se „preklapaju“ u velikom broju slučajeva. Tipični slučajevi uzročnosti (u kojima ni nemamo redundantnost, ni dvostruku prevenciju niti odsustva) zaista su u skladu sa svih pet teza o uzročnosti koje smo razmatrali. Ako je Bili slomio izlog tako što je bacio kamen na njega i pogodio ga adekvatnom jačinom, onda nema dileme da tu imamo i protivčinjeničku zavisnost, i tranzitivnost i povezanost između njegovog bacanja kamena i lomljenja stakla u vidu nizu događaja koji se prostorno i vremenski nalaze između ta dva krajnja.

Vrlo nalik Psilosovim simptomima uzročnosti, kod kojih je istaknuta značajna korelacija, tako i ovde imamo značajno preklapanje ovih pojmova. Preciznije rečeno, veliki broj slučajeva uzročnosti biće takav da „prolazi“ kriterijume iz obe analize, tj. analize svakog od dva data pojma uzroka. Zbog toga, biće svejedno na koji smo pojam uzroka mislili kada smo dali izvesnu uzročnu tvrdnju. Ipak,

Slika 12: Odnos pojmova zavisnosti i proizvođenja

neke slučajeve nazivamo uzročnošću iako zadovoljavaju kriterijume samo jedne od dve analize koje će Hol ponuditi za ova dva pojma. Tipične primere toga već znamo na osnovu detaljne analize protivčinjeničke teorije i sprovedene analize pet teza o uzročnosti. Kao što smo, dakle, već videli, imamo slučajeve redundantne uzročnosti koji – sada posmatrano iz ove perspektive – pokazuju obrazac proizvodnje bez zavisnosti. S druge strane, imamo odsustva (odnosno: propuste) i dvostruku prevenciju,¹³⁷ kao slučajeve u kojima imamo zavisnost bez proizvodnje (vid. sliku 12).

Upravo ovakva nepoklapanja mogu objasniti i izvesne probleme sa našim intuicijama i uzročnim rasuđivanjem. Naše intuicije su očekivano (iz perspektive ove teorije) čistije u slučajevima koji jesu uzročnost u oba analizirana smisla. Ipak, u slučajevima dvostruke prevencije i uzrokovanja odsustvom, kao i slučajevima redundantne uzročnosti, intuicije nisu sasvim jasne. Hol bi lako mogao na ovome insistirati kao na izvesnom fenomenološkom pokazatelju da njegova analiza pogađa nešto važno u našoj jezičkoj praksi. Štaviše, pažljivo posmatrajući tu praksu, Hol će zaključiti da je smisao uzročnosti koji je on označio kao proizvodnju u jednom važnom smislu istaknutiji ili centralniji (Hall 2004: 256). Kao da je proizvodnja više uzročnost nego što je to zavisnost. Ipak, to ne pokazuje da zavisnost *nije* uzročnost, i to za Hola nije razlog da drugi pojam uzroka degradira u kvaziuzročnost.

¹³⁷ Na osnovu toga što obe ove grupe slučajeva uzročnosti pokazuju odsustvo izvesnih relevantnih uzročnih svojstava (upravo onih o kojima sam ovde dosta pisao: intrinzičnost, lokalnost, tranzitivnost) oni se od strane teoretičara često grupišu zajedno i imenuju kao *negativna uzročnost*.

3.2.3. Analiza pojmova

Okrenimo se sada analizi ova dva pojma. Hol, za razliku od Psilosa, ne ostavlja to pitanje otvorenim. Štaviše, veliki deo njegovog rada posvećen je analizi koja treba da dà jasan sadržaj ovim dvama pojmovima uzročnosti, a posebno pojmu proizvodnje.

Analiza pojma zavisnosti je jednostavnija. Jasno je da će ta analiza biti vrlo bliska protivčinjeničkoj teoriji uzročnosti. Hol se na tom mestu otvoreno nadovezuje na Luisove protivčinjeničke teorije. Njegova analiza zavisnosti je data, bezmalo, u formi reference. To vrlo sažeto obrazloženje izgleda ovako:

„Deo zadatka – analiziranje zavisnosti – je lak. Ona je naprosto protivčinjenička zavisnost između distinktnih događaja. Malo opreznije, možda bismo želeli da dopustimo i drugu vrstu protivčinjeničke zavisnosti. Možda protivčinjeničku kovarijaciju – prisutnu kada vreme i način događanja jednog događaja sistematski protivčinjenički zavise od vremena i načina drugog događaja – takođe treba računati kao vrstu uzročnosti i klasifikovati kao bliskog rođaka zavisnosti.“ (Hall 2004: 257)

Pod kovarijacijom Hol misli na središnju tvrdnju teorije uticaja. Potrebu za njeno uvođenje Hol opravdava njenim nepotpunim poklapanjem sa starijom protivčinjeničkom analizom. Zapravo, možda je prirodnije pitanje – a zašto zavisnost naprosto nije određena prema poslednjoj Luisovoj teoriji, odnosno zašto analiza pojma zavisnosti nije naprosto data u pojmovima uticaja? Analiza uzročnosti preko pojma uticaja opterećena je brojnim problemima, gde kao ishod tih kritika – kao što smo videli u drugoj polovini trećeg dela ove disertacije – ne važi ni tvrdnja da ta nova teorija obuhvata sve slučajeve u kojima je prethodna protivčinjenička teorija bila uspešna. Kao što i sam Hol primećuje (Hall 2004: 257), iz raznih protivprimera naučili smo da ima slučajeve u kojima imamo kovarijaciju ali nemamo protivčinjeničku zavisnost, kao što imamo i slučajeve u kojima imamo protivčinjeničku zavisnost ali nemamo kovarijaciju. Zbog toga, izgleda da ima razloga da i sama ova analiza – analiza pojma zavisnosti – bude disjunktivna. Svejedno, HOLA to ne brine previše pošto obe ove analize na koje se poziva jesu već izvedene i imamo ih kao gotove i spremne teorije. Time smo, dakle, dobili reduktivnu analizu uzročnog pojma zavisnosti.

„Proizvođenje je teže“ – time Hol otvara svoju analizu drugog pojma uzroka. Ta analiza će u mnogome podsećati na Luisovu analizu kvazizavisnosti (Lewis 1986c). I u njoj će centralnu ulogu igrati intuicija o intrinzičnosti uzročnog procesa. Ipak, u toj Luisovoj analizi važno mesto i dalje zauzima protivčinjenička analiza – budući da je kvazizavisnost između dva događaja određena kao postojanje protivčinjeničke zavisnosti između tih događaja prenetih (zajedno sa događajima koji posreduju) u neko „lepše okruženje“. Nasuprot tome, Hol misli da nam za proizvodnje – i inače, za svaku analizu koja bi „pokrivala“ slučajeve redundantne uzročnosti (Hall 2006: 6) – treba pristup u duhu poznate Makijeve (John Mackie) „INUS“ analize uzročnosti (Mackie 1965), prema kojoj se događanje posledice posmatra iz perspektive uslova koji je *osiguravaju*, odnosno *koji su dovoljni za njeno događanje* (*engl. to suffice*).¹³⁸

Hol će konačno ponuditi jednu kompleksnu analizu, koja je na tragu ove opisane, ali će povodom nje izraziti izvesne rezerve.¹³⁹ Nakon njenog izlaganja on će zauzeti stav da ona mora biti ozbiljno doručena, te da je ponuđena analiza tek dobra direkcija za rešavanje problema.¹⁴⁰ Bez obzira na takav oprezan Holov stav, predstavioću okosnicu te analize kako bismo imali dobru osnovu za našu kasniju analizu i kritiku Holove pozicije u celini.

¹³⁸ Važno je naglasiti da je sam Maki u pomenutom tekstu (Mackie 1965) skeptičan povodom toga da li se ovakav pristup može do kraja sprovesti i pretočiti u preciznu i uspešnu analizu. Zanimljiv pokušaj doručivanja njegovih teza imamo i skorije u: Kment 2010.

¹³⁹ To mesto glasi ovako: „Neću se ni na moment pretvarati da analiza koju sam ponudio ne zahteva detaljnije obrazloženje i odbranu. Naravno da zahteva“ (Hall 2004bb: 265).

¹⁴⁰ U pitanju je tekst iz 2006. godine, gde Hol o ovoj analizi piše: „Ovo ipak ne radi (nije teško pokazati zašto). Ali mi svejedno deluje kao vrlo dobro polazište“ (Hall 2006: 7).

Autor svoju analizu daje u nekoliko koraka. On nas poziva da razmotrimo ono što naziva *strategijom nacrt* ili *kopije* (engl. blueprint strategy). Ta strategija se sastoji u sledećem: napraviti analizu koja uspeva da u dobrim okolnostima izdvoji deo uzročne istorije nekog događaja e koji je takav da je dovoljan da osigura događanje tog događaja. Takva strategija će opet podsetiti čitaoca na opis kvazizavisnosti, s tom razlikom što smo tamo umesto pristupa preko „dovoljnosti“ imali protivčinjenički pristup. Konkretnije, strategija nacrt izgleda tako što uzimamo intrinzičnu kopiju nekog niza za koji se zanimamo da li je uzročni. Potom se fokusiramo na neki skup (S) događaja iz uzročne istorije potencijalne posledice e i pitamo se da li je on *dovoljan* za njeno događanje u dobrim okolnostima. Na primeru sa Suzi i Bilijem strategija bi izgledala ovako: nekako iz tog scenarija kopiramo samo Suzi i niz događaja koji vodi do lomljenja prozora (flaše ili izloga – zavisno od primera na koji se vraćamo). Suzino bacanje biće uzrok lomljenja, prema strategiji kopije, ako kopija tog bacanja i u odsustvu drugih događaja uz normalan razvoj događaja dovodi do lomljenja stakla. Pogledajmo kako to možemo utvrditi.

Dva su važna pitanja koja ova analiza treba prethodno da reši: šta tačno znači da je skup S dovoljan za e , i šta su dobre okolnosti. Preciznije, za Hola će biti važan tehnički termin *minimalne dovoljnosti* (engl. minimally sufficient), odnosno neredundantnog osiguravanja da se neki događaj dogodi. Pogledajmo kako u načelu izgleda ta konkretna analiza.

Pretpostavimo da se u trenutku t svi događaji iz skupa S događaju, a da se u nekom kasnijem trenutku t' dešava i događaj e . Reći ćemo da je „ S dovoljno za e akko činjenica da se e događa sledi iz:

- (i) zakona, zajedno sa
 - (ii) premisom da se svi događaji iz S događaju u trenutku t , zajedno sa
 - (iii) premisom da se nijedan drugi događaj ne događa u trenutku t
- [Nadalje, S je minimalno dovoljno za e akko:]
- (i) S je dovoljno za e i
 - (ii) nijedan pravi podskup S nije dovoljan za e .“ (Hall 2004: 259-60)¹⁴¹

Uslov (iii) iz definicije dovoljnosti je tu da osigura da sam taj proces o kojem se radi zaista jeste *izolovano* dovoljan za događanje posledice – što je tesno povezano sa intrinzičnošću. Dalje, imamo zahtev da je S skup sinhronih događaja iz jedne tačke (odnosno jednog intervala) uzročne istorije.

Budući da želimo da se rešimo redundantnosti veoma je važno da imamo i ovaj uslov (ii) iz određenja minimalne dovoljnosti, u protivnom bi i skupovi koji u sebe uključuju i Bilijevo bacanje kamena i dalje ispunjavali zahtev za dovoljnošću. To nam ujedno zabranjuje i dijahronost, jer bismo tada imali pregršt redundantnosti, svi kasniji događaji u uzročnom nizu koji kreće od događaja c učinili bi i c i sve (u odnosu na sebe) ranije događaje – redundantnim.

Ovo je (zaista tek) u najgrubljem ideja koju Hol ima povodom analize proizvođenja. Posmatramo kopiju nekog procesa, ali u izvesnom osiromašenom okruženju, ako je on tu takav da zadovoljava uslov *minimalne dovoljnosti* (ili je niz prostijih procesa od kojih svaki zadovoljava taj uslov),¹⁴² onda imajući u vidu da je relacija uzročnosti – shvaćena kao produkovanje – intrinzična, taj proces će biti uzročan i u svom originalnom okruženju. Ova analiza je kod Hola detaljnije razvijena, budući da ovako prezentovana pati od više važnih nedostataka (od kojih neke Hol ni u nastavku neće rešiti na zadovoljavajući način – po sopstvenom priznanju). Za nas će, ipak, i ovo biti dovoljno kako bismo stekli relativno jasan utisak o analizama oba pojma uzroka koje imamo u Holovoj teoriji.

¹⁴¹ Spojio sam ova dva određenja u jedan citat, iako u citiranom tekstu ona nisu ovako prezentovana. Zbog toga su dodate uglaste zagrade i numeracija uslova za minimalnu dovoljnost, ali ništa suštinski i relevantno za sam sadržaj nije promenjeno.

¹⁴² Dakle, i ovde imamo ancestralizaciju kao teorijski potreban dodatak.

3.3. Problemi za Holovu poziciju

Nakon pružanja analizâ, Hol se u svom tekstu okreće dodatnim pitanjima koja uključuju potencijalne primene dualizma koji brani, ali i potencijalne probleme za tu poziciju. Ostavljajući primene teorije po strani – samo zato što nisu direktno relevantne za ono čime se ovde bavimo – u paragrafima koji dolaze bavimo se problemima koje Hol analizira, ali i drugim problemima za njegov pluralizam.

Krenimo od problema koje on sam navodi. Pored različitih „tehničkih briga“ u vezi sa potpunom izgradnjom analize pojma proizvodnje i „nezavršenih poslova“ u vezi sa tim projektom, Hol gotovo usput pominje jednu prepreku koja stoji na putu adekvatnoj teoriji. Tu prepreku možemo odrediti kao *opasnost kombinovanih slučajeva*. Iako Hol ne pokazuje preteranu brigu povodom njih – iz razloga koje ćemo kasnije uzeti u obzir – nastojaću da ukažem na razloge zbog kojih bi ovaj problem morao biti shvaćen kao suštinski problem za njegovu teoriju.¹⁴³

U primeru koji sâm Hol navodi (Hall 2004b: 271), a koji je nova varijacija na temu Suzine misije bombardovanja i Bilijevog lovca koji je u pratnji, imamo upravo takvu „kombinovanu“ strukturu.¹⁴⁴ Preciznije govoreći, Hol nudi dva takva primera. U prvom primeru, pored Suzinog bombardera, Bilijevog lovca u pratnji i neprijateljskog presretača, sada imamo još jednog pomoćnog lovca koji prati Suzi kao dodatno osiguranje. U stvarnosti, Bili obara presretača, i sprečava ga da spreči Suzi u obavljanju misije; međutim, da kojim slučajem Bili nije uspešno odigrao svoju ulogu, pomoćni lovac bi obavio taj posao, tj. on bi oborio neprijateljskog lovca koji ugrožava Suzin bombarder. U ovom primeru – kao primeru redundantne dvostruke prevencije – nema zavisnosti između Bilijevog obaranja neprijateljskog aviona i uspešno obavljene misije. Da on nije oborio presretača, Suzi bi svejedno uspešno obavila misiju, jer bi je zaštitio pomoćni lovac. Dakle, Bilijevo obaranja lovca se ne kvalifikuje kao uzrok *u smislu zavisnosti*. Još očiglednije, odnos između Bilijeve akcije i uspešne Suzine misije zasigurno ne ispunjava uslove *uzrokovanja kao proizvodnje*. Ali Bilijev doprinos bombardovanju postoji, zar ne?

Dok, prema Holu, u ovom primeru imamo „izvesnu sklonost“ da Bilija vidimo kao „delimično odgovornog“ za uspeh bombardovanja (Hall 2004b: 271), dotle u suptilnoj varijaciji ovog primera ta naša sklonost kao da iščezava ili je drastično slabija. Zanimljivo je da Hol (tek ovde) primećuje kako – za naše uzročne intuicije i jezičke prakse povezane sa njima – nije važna samo struktura,¹⁴⁵ te nudi još jednu verziju navedenog primera koja se od prethodne razlikuje upravo u detaljima koji se *ne* tiču strukture.

Hol nas poziva da opet zamislimo prethodni scenario s tim što sada, umesto pomoćnog lovca koji zajedno sa Bilijem štiti Suzi, Suzin bombarder ima izvesni „štit koji ga čini nepovredivim“. Kao i malopre, Bili obara neprijateljskog lovca, tako da štit, iako prisutan, nije bio značajnije uključen u sled događaja.¹⁴⁶ Struktura je ista, kao i obrazac zavisnosti u ovom primeru (nema zavisnosti posledice ni od jednog od prevenirajućih događaja, mada posledica zavisi od njihovog eventualnog zajedničkog odsustva). Ali ovde, za razliku od prethodnog slučaja, Hol (verovatno s pravom) ističe

¹⁴³ O kombinovanim slučajevima raspravlja se i u: Collins 2000, Coady 2004.

¹⁴⁴ I to, ne po prvi put u literaturi o uzročnosti. Značajno pre teksta „Dva pojma uzročnosti“, Makdermot je ponudio (sada već) poznati primer sa loptom za kriket, prozorom i zidom (McDermott 1995). U tom njegovom primeru lopta leti ka nekom prozoru sa dovoljno energije da ga slomi. Na njenoj putanji nalazi se hvatač, koji (prema datom scenariju) hvata tu loptu. Svejedno, iza hvatača, a ispred prozora, nalazi se betonski zid, koji bi svakako sprečio loptu da slomi prozor čak i da nije bilo hvatača i njegovog uspešnog hvatanja (McDermott 1995: 525). Ovo je kompleksan primer prevencije; preciznije, ovde imamo redundantnu prevenciju (bez postojanja zida, imali bismo standardnu prevenciju).

¹⁴⁵ Hol povodom toga piše sledeće: „Primetimo da je naša procena da je Bili delom odgovoran za uspeh misije bombardovanja vrlo osetljiva na to kakva je priroda tog rezervnog preventivnog događaja (*engl.* backup preventer)“ (Hall 2004b: 271).

¹⁴⁶ Makdermotov primer sličniji je ovom drugom Holovom scenariju, i to u aspektima koji su očigledno značajni za naše uzročne procene. U oba ova primera imamo da je alternativni preventer pasivan i da ne uključuje ljudske namere i akcije (u jednom primeru je taj preventer zid, a u drugom štit).

da bismo „samo uz ogroman napor“ mogli da proglasimo Bilija i delimično odgovornim za uspeh misije.

Koja je pouka ovih primera? Nije li makar onaj prvi dovoljan da pokaže da Holova teorija nije adekvatna? U tom primeru smo, po priznanju autora, imali sklonost da dati slučaj prepoznamo kao uzročnost iako iz ugla teorije on nije uzročnost ni u jednom od dva smisla uzročnosti.

Međutim, Hol ne smatra da je ovo veliki problem za njegovu teoriju. On naprosto oba predstavljena scenarija (i njima slične) ne prihvata kao jasne primere uzročnog govora. Primeri sa ovakvom strukturom su u uzročnoj literaturi već prepoznati kao problematični i nejasni.¹⁴⁷ Zbog toga, sasvim u duhu Luisove krilatice „plen pobeđniku“, Hol će njih gotovo diskvalifikovati kao relevantan test za teoriju. Naše intuicije povodom njih variraju, tako da šta god teorija kaže o njima – u pravu je.

Postoje ipak razlozi zbog kojih ovakva odbrana teorije ne deluje ubedljivo – posebno imajući u vidu usmerenje i osnovne postavke Holovog projekta. Naime, problemi sa nejasnim intuicijama, neodlučnošću u procenama, kao i sa osetljivošću na nestrukturane karakteristike primera, nisu idiosinkratično svojstvo kombinovanih slučajeva. Ti problemi javljaju se *i* povodom uzrokovanja odsustvom *i* povodom dvostruke prevencije. Ned Hol elegantno zaobilazi pitanje o tome kada su odsustva uzroci, iako priznaje da odgovor očigledno ne može biti „uvek kada je zadovoljena zavisnost“ (Hall 2004b: 248-9). Široko raspravljano pitanje u uzročnoj literaturi o tome da li je dvostruka prevencija zaista uzročnost, Hol ne posvećuje gotovo nikakvu pažnju. Simptomatično je to što upravo povodom slučajeva dvostruke prevencije imamo – kao što je pomenuto ovde u tekstu – verovatno najbolje istražen uticaj sadržinskih odlika konkretnih primera na naše uzročne procene. Ali i pored tih problema, i pored neophodnosti potencijalno značajnih restrikcija u vezi sa uzrokovanjem odsustvom, Hol u konstrukciji svoje teorije nastupa vrlo liberalno i insistira da sama činjenica da su ovi slučajevi (govoreći o odsustvima) *makar ponekad uzroci* zahteva da oni budu deo adekvatne teorije.¹⁴⁸

Ali ipak, nasuprot liberalnosti pristupa koji pokazuje u slučajevima dvostruke prevencije i uzrokovanja odsustvom, Hol povodom kombinovanih slučajeva nastupa krajnje konzervativno. Njihova kontroverznost tu je dovoljan razlog da se oni zanemare. Da bi takvo držanje bilo principijelno, neophodno je da se pokaže zašto je nejasnost intuicija u jednom slučaju zanemarljiv problem a u drugom povod za diskvalifikaciju tih primera kao relevantnih testova za teoriju. Takva argumentacija nažalost izostaje u Holovom tekstu.

Štaviše, želim da čitaocu skrenem pažnju da uporedi pomenute empirijske rezultate povodom faktora koji utiču na našu sklonost da slučajeve dvostruke prevencije prepoznamo kao uzročnost sa razlikom između dva primera koje Hol navodi. Drugim rečima, pozivam čitaoca da uoči sličnost između tih faktora koji su tamo naglašeni kao važni i onih faktora koji se razlikuju između prvog i drugog Holovog primera. Holovo pominjanje značaja „prirode rezervnog preventivnog događaja“ takođe je vrlo sugestivno u ovom smislu. Primeri se razlikuju u ljudskim akcijama koje imamo u prvom, ubedljivijem primeru, i njihovom izostanku kada je u pitanju taj alternativni preventivni događaj, u drugom (manje ubedljivom) primeru uzrokovanja dvostrukom prevencijom. To su, kao što smo videli, neki od značajnih faktora koje imamo i povodom dvostruke prevencije.

Nažalost po naše sklonosti diktirane formalno-semantičkim aspiracijama, uzročne intuicije povodom mnogih primera u ogromnoj meri zavise od konkretnih sadržinskih detalja. Zbog toga, rečeno sada iz malo drugačije perspektive, nema dovoljno čvrstih garancija da i neki od ovih

¹⁴⁷ U tome svakako ima istine, budući da je ukazivanje na nejasnost i neodlučnost u našim intuicijama (u tim slučajevima) prisutno u Makdermotovom, Kolinsovom (John Collins) i u Kodijevom (David Coady) tekstu (McDermott 1995; Collins 2000; Coady 2004).

¹⁴⁸ Ta liberalnost može biti delom objašnjena i činjenicom da u Luisovoj i Holovoj analizi podrazumevamo da nakon semantičkih uslova, na red dolazi pragmatika, koja će onda „doraditi teoriju“ prilikom procene šta je *pravi* uzrok. Neko se može nadati da će to delom rešiti i ove probleme sa odsustvima.

kombinovanih primera u adekvatnim kontekstima neće biti praćeni jasnim intuicijama.¹⁴⁹ Štaviše, nije sigurno da je situacija u kombinovanim primerima bitno drugačija nego u primerima sa običnom dvostrukom prevencijom ili odsustvima. Međutim, jedna važna razlika je u tome što tim kombinovanim primerima, za razliku od ovih drugih pomenutih, Holova teorija ne uspeva da da zadovoljavajuće rešenje.

I to je lako pokazati. Problem Holove teorije sa kombinovanim slučajevima je relativno jednostavan. To su slučajevi u kojima imamo oboje: i redundantnost – za čiju analizu nam je neophodno da se oslonimo na LIT teze, ali i negativnu uzročnost – kod koje su nam centralna odsustva i/ili zavisnost. Drugim rečima, postojanje slučajeva u kojima imamo istovremeno i redundantnost i dvostruku prevenciju (ili redundantnost i propuste kao relate) predstavlja problem za teoriju, jer se ti slučajevi neće kvalifikovati kao primeri uzročnosti ni prema jednom od dva pojma uzroka o kojima teorija govori. Naprosto, redundantnost će stajati na putu kriterijumima za zavisnost, a izostanak lokalnosti, intrinzičnosti i tranzitivnosti onemogućiće nas da primenimo strategiju kopije (odnosno *nacrta*). Dakle, *a priori* je jasno (nezavisno od karakteristika primera o kojem se radi) da ovakvi kombinovani slučajevi *nisu slučajevi uzročnosti* prema uzročnom dualizmu.

U (Jovanović 2018), nastojao sam da pokažem da upravo mogućnost konstruisanja ovih kombinovanih slučajeva neutrališe teorijske koristi dobijene primenom disjunktivnog manevra i razjedinjavanjem uzročnosti na dva pojma.

„Efektnost Holovog disjunktivnog manevra ovim je suštinski dovedena u pitanje. ... On je nemogućnost da uzročnost istovremeno bude i intrinzična i ekstrinzična relacija rešio diferencijacijom na dve relacije, a sâmu uzročnost definisao disjunktivno na tim relacijama (uzročnost *je*: zavisnost *ili* produkcija). Međutim, ... opet nam se javlja identičan problem, možda u još zaoštrenijem obliku – da bi teorija bila adekvatna mora istovremeno zastupati intrinzičnost uzročnosti (zbog redundantne uzročnosti), zastupati ekstrinzičnost (zbog slučajeva negativne uzročnosti) i zastupati istovremeno oboje – zbog kombinovanih slučajeva.“ (Jovanović 2018: 21-2)

Ako je Holov plan bio da ponudi adekvatnu teoriju uzročnog govora, i ako je njegov kriterijum za to koje slučajeve teorija treba da prepoznaje kao uzročnost bio podešen onako liberalno i orjentisano na običan govor, onda mogućnost konstruisanja kombinovanih slučajeva zaista mora biti viđena kao ozbiljan problem za njegovu teoriju. Ne manje ozbiljan od problema koji bismo imali kada bismo uzročnost odredili tako da obuhvata samo standardne slučajeve i slučajeve redundantne uzročnosti. I tada bi nam na raspolaganju bila odbrana da oko tih preostalih slučajeva – slučajeva negativne uzročnosti – postoji kontroverza u literaturi i da intuicije u tim slučajevima nisu tako čvrste, kao i da zavise od različitih sadržinskih karakteristika primera. Ali to naravno nije dobra odbrana, i Hol je uložio značajan napor, odustavši pritom od univokne analize uzročnosti, kako bi ponudio *adekvatnu* teoriju. Podela na dva pojma uzroka, koja je delovala kao efektno rešenje tenzije između neusklađenih restrikcija koje su nam pak neophodne povodom analiza raznovrsnih slučajeva uzročnosti, delovala je prirodno i ubedljivo kada smo posmatrali mapu uzročnosti koja sadrži samo tri grupe slučajeva. Međutim, mogućnost postojanja i kombinovanih slučajeva direktno pogađa smislenost tog manevra – kao što sam pokušao da pokažem.

¹⁴⁹ Na primer, fudbalski komentatori retko imaju dileme da li da pohvale defanzivne igrače nakon što su oni blokirali šut protivnika ka голу. Slično je i sa presečenim pasovima u košarci. U takvim slučajevima imamo još potencijalnih prepreka u tom nizu događaja koji vode do neželjene posledice (imamo golmana – u jednom, odnosno druge košarkaše – u drugom primeru), ali to tipično ne ometa naše uzročne intuicije. Naravno, i u ovim primerima postoje dodatne specifičnosti, koje opet mogu biti relevantne za naše uzročne procene. Prvo, ti redundantni prevenirajući događaji nisu potpuno pouzdani, što svakako utiče na našu procenu uloge prvog uspešnog preventera. S druge strane, već sam istakao svoje rezerve povodom direktnog testiranja uzročnosti pomoću odgovornosti, odnosno naše sklonosti da nekog pohvalimo ili kaznimo. To je problem i za Holovu analizu – budući da on na ovom mestu o uzročnosti govori u pojmovima odgovornosti. Svejedno, ovi primeri sugerišu makar to da smo u našoj jezičkoj praksi *otvoreni* za kombinovane primere.

Da konačno svedemo argumentaciju povodom problema Holovog dualizma i potom pogledamo šta smo dobili ovim analizama uzročnog pluralizma, pre nego se okrenemo poslednjem i zaključnom delu disertacije. Za početak, i verovatno najvažnije, imamo razloge da sumnjamo da je Holov uzročni dualizam *adekvatna* teorija uzročnog govora. O tim razlozima bilo je puno govora u prethodnim pasusima ovog poglavlja. Uz to, imamo i (ranije pomenute) Holove sopstvene sumnje da je analiza proizvođenja uspešna (koje on kasnije pojačava u: Hall 2006, Paul & Hall 2013),¹⁵⁰ što dodatno govori u prilog tome da je teorija nepotpuna.

Opet, ta teorija se najdirektnije nastavljala na naše istraživanje protivčinjeničke analize uzročnosti i pitanje povodom izgleda da nam ta analiza da adekvatnu teoriju uzročnog govora. Iako to nije fokus ovih poglavlja, mislim da je racionalno reći da Holova analiza (a verovatno i Psilosova, u izvesnom smislu) nisu umanjile značaj protivčinjeničke analize u okviru potrage za adekvatnom teorijom uzročnosti. I u svetlu Holove teorije je jasno da protivčinjenička analiza zahvata nešto važno povodom uzročnosti. Ono što smo ipak povrh toga naučili iz tih teorija jeste da je od protivčinjeničke analize do jedne adekvatne teorije zaista dug put, i da nije jednostavno pitanje kako nju treba iskoristiti ili dopuniti kako bi se dobila dobra analiza uzročnosti.

Međutim, možda i više od svega toga brine uvid do koga nas je dovelo pretresanje pitanja adekvatnosti – uvid da postoji zaista značajan broj primera povodom kojih nemamo jasne intuicije kada nastojimo da ih posmatramo *iz ugla* nediskriminatornog pojma uzroka. Taj problem pojavljivao se povodom: simetrične redundantne uzročnosti (Lewis 1986c; ranije pomenuto u 2.2.1.), uzrokovanja odsustvom (Hall 2004: 248; pomenuto u ovom poglavlju), uzrokovanja dvostrukom prevencijom (takođe ovo poglavlje) kao i kombinovanih slučajeva, o kojima smo do sada govorili. Pored toga, govoreći o kombinovanim slučajevima davali smo primere samo za jedan obrazac kombinovanja. Ali zamisliva je i druga grupa takvih potencijalno teških slučajeva, u kojoj se redundantnost kombinuje sa drugim tipom negativne uzročnosti – konkretno, sa uzrokovanjem odsustvom. Tako bismo dobili slučajeve redundantnog uzrokovanja odsustvom, gde dva ili više odsustva (ili propusta) naddeterminišu izvesnu posledicu. I u njima bi uzročne intuicije bile veoma osetljive na konkretne sadržinske karakteristike primera.¹⁵¹ Takođe, takvi primeri biće kompleksni zbog načina na koji se kod njih ispoljava simetričnost ili asimetričnost, kao i sama redundantnost.¹⁵²

Po ko zna koji put u ovom našem istraživanju, uvideli smo značaj pitanja – Šta teorija mora da prepozna kao uzročnost? To nas vraća na metodološke probleme, koji su se često pojavljivali kao prepreka u dosadašnjoj *analizi uspešnosti* kako protivčinjeničkih tako i pluralističkih teorija uzročnosti. U narednom, četvrtom delu teze, na početku se bavimo metodološkim pitanjima koja su tesno povezana sa pitanjima o adekvatnosti jedne singularne teorije uzročnosti. Ta analiza trebalo bi da da jednu koherentniju i jasniju sliku prethodnih poglavlja i omogući nam da možda bolje razumemo pitanja kojima smo se bavili i u ovom poglavlju: kuda dalje sa protivčinjeničkom teorijom

¹⁵⁰ U toj zajedničkoj knjizi, Pol i Hol strategiju nacrtali čak i prezentuju tek kao delimično reduktivnu i delimično uspešnu analizu. (Paul & Hall 2013: 128-131).

¹⁵¹ Na primer, moj kolega Marko i ja krećemo u grad i obojica smo planirali da pozovemo našeg druga Miloša da krene sa nama. Ipak, obojica zaboravljamo da to učinimo, i kao posledica Miloš nije pozvan i nije izašao. Čije nepozivanje Miloša je uzrok njegovog neizlaska u grad? A šta ako je bila samo Markova obaveza da ga pozove (a moja ne)? Možemo doraditi scenario i tako da, na primer, Marko i ja imamo dogovor da on zove Miloša, a da ukoliko mi on ne prijavi da ga je pozvao do nekog trenutka, ja preuzimam obavezu da ga pozovem. Kakve su tada intuicije, jesam li ja uzrok Miloševog nedolaska? Ili možda Marko, ili obojica? Da li smo podjednako odgovorni?

¹⁵² Nije sigurno šta bi bilo kasno a šta rano predupređivanje odsustvima (ili nadjačavanje odsustvima). Naprosto, način na koji su definisani ovi uzročni obrasci direktno se tiče lanca događaja koji povezuje redundantne uzroke sa posledicom (tj. tiču se prekinutosti ili neprekinutosti) što podrazumeva važenje LIT teza za takve slučajeve. Ali ovde LIT teze ne važe, bavimo se odsustvima. To zaista iz perspektive teorije dodatno komplikuje ove slučajeve. Slično je sa redundantnošću. Može se postaviti pitanje zašto primer dat u prethodnoj fusnoti nije nazvan „združeno uzrokovanje odsustvom“? Do posledice (Miloševog neizlaska u grad) dolazi pod uslovom da su data oba ona događaja (tj. odsustva) i ne dolazi ako je makar jedan od njih odsutan (tj. ako se umesto odsustva dogodio adekvatan događaj koji je bio propušten). To je obrazac združene uzročnosti, kada je reč o običnim relativima – tj. događajima koji nisu odsustva. Ali kako bi onda izgledao primer redundantnosti sa odsustvima?

i može li se pomoću pluralizma dobiti adekvatna singularistička teorija uzročnosti? Štaviše, postoji nada da nam pretresanje metodologije pomogne da kažemo nešto više i o prvom pitanju koje nas je usmerilo ka protivčinjeničkoj teoriji uzročnosti – pitanju o statusu umerenog uzročnog realizma u savremenim teorijama uzročnosti.

4. Metodološki problemi, pouke i zaključna razmatranja

Predmet uvodnog dela disertacije bila je poznata Raselova kritika uzročnosti s početka dvadesetog veka i pojavljivanje *reduktivnog uzročnog realizma* – gledišta prema kojem se, iako nije deo fundamentalne realnosti, uzročnost ipak može (i to bez ostatka) analizirati i objasniti pozivanjem na činjenice i procese *u svetu*. U drugom delu, posvetili smo se analizi jedne takve teorije – protivčinjeničke teorije uzročnosti – u kojoj je uzročnost reduktivno određena pomoću relacije protivčinjeničke zavisnosti. Preciznije, u okviru tog dela teze izložene su i analizirane Luisove protivčinjeničke teorije uzročnosti. I pored brojnih teorijskih vrlina, ipak smo pod pritiskom problema i protivprimera (poznatih od ranije ili ponuđenih ovde) zaključili da te teorije na kraju ne pružaju zadovoljavajuće i adekvatne analize uzročnosti.

Treći deo disertacije bio je posvećen uzročnom pluralizmu. I tu smo nastojali da i dalje pratimo liniju protivčinjeničkih teorija uzročnosti, te smo najviše bili zainteresovani za Holov uzročni pluralizam, koji se u velikoj meri oslanja na Luisov program analize uzročnosti. Ideja iza razmatranja pluralizma u ovoj disertaciji upravo je bila u tome što je on pružao izvesnu nadu da tako možemo, i dalje na pretpostavkama reduktivnog realizma, izgraditi adekvatnu i uspešnu teoriju uzročnosti. Međutim, i u tom poduhvatu susreli smo se sa značajnim problemima, od kojih su se neki ticali adekvatnosti, a neki same metodologije Holove (i Luisove) teorije.

U ovom zaključnom delu disertacije nastojaću da pokažem da je luisovski projekat uzročne analize *neizvodljiv*. Razlog neizvodljivosti tog projekta leži – kako ću tvrditi – u dubokom i nerešivom sukobu između njegovih realističkih pretpostavki i osnovnih teorijskih aspiracija tog programa. Da bih to pokazao, prvo ću detaljno izložiti šta podrazumevam pod *luisovskim projektom* (u poglavlju 4.1.), da bih potom u narednom poglavlju (4.2.) ukazao na pomenuti sukob koji je – prema dijagnozi koju ću ponuditi – glavni uzrok raznovrsnih problema i u Luisovoj i u Holovoj teoriji. Čitav rad ću završiti poglavljem (4.3.) posvećenom poukama i pozitivnim rezultatima koji se nadovezuju na ovaj kritički uvid.

4.1. Hibridnost luisovskog projekta

Kao što sam upravo najavio, za Luisove analize uzročnosti vezujem dve važne, i međusobno suprotstavljene, karakteristike. One su se, naravno, mogle prepoznati u delu doktorata posvećenom protivčinjeničkim teorijama uzročnosti. Činjenica je ipak da su one najvećim delom bile podrazumevane i implicitne.

Pre nego što pređem na osobine projekta o kome je reč, dugujem još jedno važno pojašnjenje. Prilikom izlaganja Holove uzročne teorije, naglasio sam da on, u nekoliko važnih aspekata (zasigurno ne u smislu monizma), preuzima *teorijski okvir* Luisovih protivčinjeničkih analiza. Dve karakteristike o kojima ovde govorim centralni su deo tog teorijskog okvira. Zbog toga i povremeno koristim naziv

„luisovski projekat“, s namerom da pokrijem i Holov pluralizam kao deo istog programa sa identičnim teorijskim okvirom.¹⁵³

Za Luisov projekat vezujem izvesne pretpostavke karakteristične za uzročni realizam. Iako njegovu teoriju, koja je u osnovi pojmovna analiza, tipično ne određujemo na taj način (kao uzročni realizam),¹⁵⁴ mislim da u ovoj tvrdnji nema neke velike kontroverze. To je prvo važno svojstvo luisovskog projekta – da su u njemu prisutne izvesne pretpostavke uzročnog realizma. Drugo važno svojstvo Luisovog programa, prirodnije povezano sa pojmovnom analizom, jeste njegova usmerenost na svakodnevni uzročni govor. Oba ova svojstva karakterišu i Holovu analizu uzročnosti, iako su kod njega ona manje naglašena. S druge strane, kod Luisa je relativno lako naći mesta koja ih otkrivaju. U nastavku ću se kratko baviti prvom navedenom karakteristikom, da bih se potom malo detaljnije bavio ovom drugom.

4.1.1. Realističke pretpostavke Luisovog projekta

Ideja da je Luisova protivčinjenička teorija uzročnosti zapravo verzija uzročnog realizma¹⁵⁵ već je eksplicitno pominjana u poglavlju u kojem smo se bavili Raselom. Uz to, kroz izlaganje Luisove teorije bilo je puno mesta koja implicitno upućuju na taj zaključak. U tom izlaganju bilo je nesumnjivo da je Luisova analiza usmerena na relaciju uzročnosti kao *nezavisnu* od ljudskog uma i jezika. Ovde ću opet kratko proći kroz relevantna mesta iz Luisovih tekstova i podvući ono što je za nas sada najvažnije.

Nema zaista nikakve dileme da Luis želi da u centru njegove teorije bude uzročnost određena kao objektivna relacija, nezavisna od konteksta, konverzacije i pragmatičkih obzira. Zbog toga, on izvestan trud u svojim radovima o uzročnosti posvećuje pitanju na koji način tako koncipirana uzročnost figurira u našem uzročnom govoru.

U svojim tekstovima „Uzročnost“ i „Uzročno objašnjenje“ (Lewis 1973b, 1986d), Luis jasno pokazuje da je naš uzročni govor – kao i svaki drugi segment svakodnevnog govora – pod značajnim uticajem različitih pragmatičkih i konverzionih faktora. Međutim, on na oba mesta eksplicitno govori o tome da je njegov cilj da nam ponudi teoriju uzročnosti koja neće uzimati u obzir te faktore, već će se fokusirati na nešto drugo – tj. na nešto *primarnije* i *osnovnije*. Obrazloženje je sledeće:

„Mi ponekad među svim uzrocima nekog događaja izdvojimo jedan i njega nazovemo uzrokom (*engl.* the cause), kao da nema drugih. Ili izdvojimo nekoliko njih kao 'uzroke', dok ostale nazivamo tek 'uzročnim faktorima' ili 'uzročnim uslovima'. Ili govorimo o 'odlučujućem', 'pravom' ili 'glavnom' uzroku. Obično odabiramo neočekivane ili neobične uzroke, ili one koji su pod ljudskom kontrolom, ili one za koje smatramo da su dobri ili loši, ili na kraju one o kojima želimo da govorimo. Nemam ništa da kažem povodom ovih principa diskriminacije (*engl.* invidious discrimination). Mene zanima osnovnije pitanje (*engl.* prior question) o tome šta uopšte znači biti jedan od uzroka (neselektivno govoreći). Moja analiza bi trebalo da zahvati širok i nediskriminatorni pojam uzročnosti.“ (Lewis 1973b: 558-9)

Ono što nazivam realističkom pretpostavkom Luisove analize uzročnosti ovde je dato u sklopu jednog metodološkog izbora. U ovom citatu centralna je Luisova tvrdnja da je pitanje o *pravom uzroku* odvojivo od uzročne analize kojom on namerava da se bavi. Štaviše, Luis podrazumeva da je ovaj

¹⁵³ Svejedno, karakteristike će biti lakše pokazati na Luisovim teorijama, a kasnije ih povezati sa Holovom pozicijom. Zato ću često koristiti i naprosto „Luisov projekat/program“, mada ne bi trebalo biti dileme da se to podjednako primenjuje i na Holovu poziciju,

¹⁵⁴ O ovome je već bilo reči u predgovoru.

¹⁵⁵ Takva karakterizacija Luisovog pristupa deluje upitno verovatno iz sledeća dva razloga. Prvo, u pitanju je pojmovna analiza, a određenje „realizam“ tipično dodajemo (izvesnim) *metafizičkim* teorijama. Drugi razlog je striktno razumevanje uzročnog realizma kao stanovišta prema kojem je uzročnost fundamentalna relacija, nesvodiva na bilo koju drugu relaciju, proces ili obrazac činjenica (ili stanja stvari). Ovim drugim razlogom smo se detaljno pozabavili u predgovoru, a ovaj prvi prigovor će biti razrešen u glavnom tekstu u narednih nekoliko paragrafa.

širok pojam uzroka – koji je slobodan od pragmatičkih i konverzacionih obzira – u teorijskom smislu osnovniji, i da je on, takoreći, *podloga* za naš uzročni govor. Dakle, iako dopušta da se naš uzročni govor tipično odnosi na taj selektivni pojam uzroka, Luis očito njega posmatra kao konstrukciju u čijem je temelju ovaj nediskriminatorni pojam uzroka, a čiji ostatak konstrukcije zavisi od različitih pragmatičkih faktora. Čak i ako bi predmet naše analize bio ovaj pojam pravog uzroka (sa izraženom pragmatičkom dimenzijom), bilo bi (prema Luisu) neophodno da se prvo pozabavimo analizom ovog osnovnijeg, nediskriminatornog pojma, pa da se u nastavku posvetimo dodatnim razmatranjima koja bi nas dovela do adekvatne analize tog pojma.

U tekstu posvećenom uzročnom objašnjenju, Luis će opet podvući kontrast između objektivne uzročne istorije („sveta“) i naše jezičke prakse da na osnovu različitih konverzacionih faktora iz *te istorije* odabiramo izvesne događaje koji će biti adekvatni za uzročno objašnjenje u datom kontekstu (Lewis 1986d: 214-5). Očigledno da i ovde imamo ideju da postoji *ono osnovnije* (sada) u uzročnom objašnjenju, što je nezavisno od pragmatičkih obzira (i njima prethodi) i što je dato *u svetu*.¹⁵⁶

U svojoj analizi uzročnosti (kao i u analizi uzročnog objašnjenja) Luis se, dakle, ne bavi pragmatičkim pitanjima.¹⁵⁷ Kao što smo videli u citatu iznad, njegova pažnja usmerena je na nediskriminatorni pojam uzroka. Ono što je dalje važno jeste to da je analiza tog pojma, kao što smo detaljno videli u drugom delu disertacije, sprovedena reduktivno pomoću relacije protivčinjeničke zavisnosti.¹⁵⁸ Ta relacija je, nadalje, definisana pomoću odgovarajućih protivčinjeničkih kondicionala. Prema Luisovoj semantici, istinosna vrednost određenog kondicionala zasnovana je na mogućim svetovima (koji uključuju i *naš svet*) i relaciji apsolutne sličnosti među njima.¹⁵⁹ Treba, pritom, imati u vidu da je Dejvid Luis i *modalni realista*, te da u tom smislu semantika kondicionala zasnovana na mogućim svetovima ne ugrožava realističnu prirodu protivčinjeničke zavisnosti.

U najkraćem, Luisova pozicija odlikuje se pokušajem da se uzročnost koncipira realistički, kao čvrsto povezana sa svetom i nezavisna od ljudskog duha ili jezika. Posledica takvih teorijskih aspiracija jeste izvesna metodološka odluka, da se teorija fokusira na nediskriminatorni pojam uzroka. U toj odluci se podrazumeva da i pored upletenosti pragmatike u naš uzročni govor, postoji mogućnost da se uzročnost analizira *čisto semantički*. Ideja je, kao što smo videli, da ta semantička pitanja o šire određenom i nediskriminatornom pojmu uzroka prethode pragmatičkim pitanjima i daju osnovu za dalju selekciju među uzrocima koju imamo u svakodnevnom govoru.

¹⁵⁶ Povrh toga, Luis naglašava (i ovde, kao i u tekstu o događajima) da mehanizmi delovanja tih pragmatičkih faktora nisu specifična odlika uzročnog objašnjenja, već se tiču standardnih konverzacionih mehanizama. On tu piše: „Ne postoji poseban predmet: pragmatika uzročnog objašnjenja“ (Lewis 1986d: 228; takođe vid. Lewis 1986b: 242).

¹⁵⁷ Za razliku od svoje pojmovne analize znanja (Lewis 1996), u čijem centru se nalazi upravo analiza pragmatičkih faktora koji su važni prilikom pripisivanja znanja. Ipak, u jednom važnom smislu on i tu ostaje dosledan. U svojoj analizi znanja on će se u velikoj meri oslanjati na svoja ranija razmatranja o konverzacionim mehanizmima uopšte (iz Lewis 1979b). Takođe, treba imati u vidu da je *znanje* u jednom jako relevantnom smislu drugačiji pojam od *uzročnosti*. Znanje pripisujemo subjektima, tesno je povezano sa verovanjem i odnosom tog verovanja subjekta sa svetom. Zbog toga, daleko je manje kontroverzno insistirati da znanje ima pragmatičku dimenziju nego što je to slučaj sa uzročnošću.

¹⁵⁸ U poslednjoj Luisovoj teoriji to mesto je preuzela relacija uticaja, kao sofisticiranija vrsta protivčinjeničke zavisnosti. Ta razlika, koja zasigurno postoji, nije relevantna za pitanje realizma u Luisovim teorijama uzročnosti.

¹⁵⁹ Može postojati izvesna briga povodom toga da li je poredak mogućih svetova i sam nezavisan od ljudskog uma, konteksta i konkretnih kondicionala koji se evaluiraju. Ovo nije potpuno nekontroverzno pitanje (moguće je da je i sam Luis, nakon formulacije teorije u knjizi iz 1973., menjao stav o tome kroz različite tekstove, npr. u Lewis 1979a), ali ja ću podrazumevati da se Luisova semantika može koherentno interpretirati kao da se u njoj podrazumeva da je poredak svetova zaista apsolutan, tj. da nije arbitrarno određen. U tekstu u kojem raspravlja o problemima sa relacijom sličnosti između mogućih svetova, Vladan Đorđević objašnjava da se ona u literaturi često naziva *apsolutnom* upravo zato što „... to znači da ne zavisi ni na koji način od kondicionala koji bivaju evaluirani (budući da postoje druge teorije protivčinjeničkih kondicionala koje koriste pojam sličnosti relativan u odnosu na dati antecedens, ili antecedens i konsekvens zajedno, ili u odnosu na kontekst)“ (Đorđević 2013: 682). Baveći se vrlo sličnim pitanjima kao i mi ovde, u svojoj kritici Luisove uzročne teorije, Menzis relaciju uzročnosti kakvu imamo kod Luisa naziva takođe *apsolutnom*, jasno povezujući to njeno svojstvo sa njegovim određenjem kondicionala: „Apsolutni i invarijantni pojam uzročne zavisnosti izrasta iz apsolutnog invarijantnog karaktera relacije sličnosti za protivčinjeničke kondicionale koji nisu usmereni unazad (*engl. non-backtracking*)“ (Menzies 2004: 141).

Realističke pretpostavke imamo i u ovde detaljno analiziranom Holovom tekstu (Hall 2004). Setimo se da su u samom određenju uzročnosti kod Hola značajnu ulogu igrale LIT teze, koje su zaista tesno povezane sa *realističkom koncepcijom uzročnosti*. Povrh toga, i u ovoj teoriji imamo onu metodološku odluku koja je posledica realističkih teorijskih aspiracija. Drugim rečima, i ova pluralistička teorija uzročnosti sadrži u osnovi identičnu metodologiju kakvu smo pripisali Luisu, te se i ona može posmatrati kao analiza *široko određenog* pojma uzroka, nezavisnog od pragmatičkih razmatranja (Hall 2004: 228).¹⁶⁰

4.1.2. Luisov projekat i uzročne intuicije

Druga važna karakteristika Luisovog programa jeste uloga koju u njemu imaju naše uzročne intuicije. Zaista je veliki broj prilika u kojima je u ovom radu upotrebljen izraz „intuitivno“ u nekom svom obliku. Pored toga, različiti teorijski rezultati, kao i primeri i protivprimeri evaluirani su često uz veliko oslanjanje na sud o njihovom odnosu sa time *kako inače govorimo o uzročnosti*.

Treba, za početak, imati na umu da ova pomenuta pozivanja na intuicije i jezičku praksu nisu neki idiosinkratični metod usvojen u ovom radu. Naprotiv, ta metodologija diktirana je – kao i u najvećem delu literature na temu protivčinjeničkih uzročnih teorija – upravo luisovskim programom. U Luisovim najpoznatijim radovima o uzročnosti može se naići na sledeće opaske: „što bi bilo u suprotnosti sa našim *svakodnevnim govorom*“ (Lewis 2004: 87), „koji *obično* ne bismo računali među uzroke“ (Lewis 2004: 89), „što se ne bi slagalo sa velikim delom *našeg eksplicitnog govora o događajima*“ (Lewis 1986c: 198), „*govorimo* da odsustva mogu biti uzrokovana i da uzrokuju“ (Lewis 1986c: 189), i mnoge druge.¹⁶¹ U njegovim tekstovima se uvođenje odsustvâ i dvostruke prevencije u teoriju, određenje uzročnih relata, te analiza slučajeva simetrične redundantne uzročnosti eksplicitno i najdirektnije tiču aktualne govorne prakse i uobičajenih intuicija povodom uzročnosti koje joj stoje u osnovi.

Dakle, uprkos pomenutim ogradama povodom šireg određenja pojma uzroka na koji Luisova i Holova teorija ciljaju, svakodnevne intuicije očigledno igraju značajnu ulogu u luisovskom projektu. Budući da je taj projekat suštinski određen kao pojmovna analiza, to ne bi trebalo da bude veliko iznenađenje. Ipak, smisleno je pitati u čemu se tačno sastoji ta uloga intuicija u ovom projektu. Da li Luisova pojmovna analiza mora uvek da se slaže sa običnim jezičkim intuicijama, i kako to usaglasiti sa njenim fokusom na širok pojam uzroka?

O ovom pitanju u Luisovim tekstovima o uzročnosti nema mnogo diskusije.¹⁶² Jedno istaknuto mesto na kojem Luis komentariše metodologiju pojmovne analize uzročnosti, već je jednom pomenuto (prilikom izlaganja Luisove teorije). Na tom konkretnom mestu on piše sledeće:

„Kada zdrav razum pruža čvrst i nekontroverzan odgovor povodom nekog ne previše udaljenog i neuobičajenog (*engl.* farfetched) slučaja, bilo bi bolje da se teorija sa tim slaže. Ako neka analiza uzročnosti ne daje zdravorazumske odgovore, to je veliki problem. Ali kada je zdrav razum neodlučan ili zapada u kontroverze, ili kada je razložno posumnjati da se neuobičajeni slučajevi procenjuju na osnovu pogrešne analogije sa uobičajenim, onda teorija može reći šta god želi. Takvi slučajevi mogu biti ostavljeni kao plen pobedniku, da iskoristim frazu D. M. Armstronga.“ (Lewis 1986c: 194)

Na ovom mestu, Luis nam sugerije da su intuicije (odnosno „stav“ zdravog razuma povodom statusa izvesnih slučajeva) ako ne evidencija za uzročnu teoriju onda izuzetno značajan test za adekvatnost teorije. Doduše, postoje izvesni dodatni uslovi. Prvi je da intuicije nisu dobro merilo kada su u pitanju

¹⁶⁰ Hol takođe eksplicitno pominje tu metodološku odluku, mada preferira izraz „egalitaran pojam uzroka“ (*engl.* egalitarian).

¹⁶¹ Kurziv je u svim navođenjima dodat.

¹⁶² Štaviše, inače se o ovim pitanjima nerado piše. Iako se ona nameću kao „metodološke preliminarnosti“, o njima se ili čuti ili se kaže ponešto usput, u okviru nekog konkretnog problema sa intuicijama.

neuobičajeni slučajevi. Drugi dodatni uslov, u izvesnom smislu dekartovski, je da te intuicije moraju biti čvrste i sa snagom samoevidentnosti. Drugim rečima, teorija mora da se u svom opisu slaže sa zdravim razumom povodom svih slučajeva koji nisu neuobičajeni i povodom kojih zdrav razum daje jasno određen odgovor bez kolebanja.

Jasno je, stoga, da su intuicije i jezička praksa izuzetno važni za Luisov program. Oni u njemu figuriraju gotovo kao centralna evidencija za ispravnost teorije. To je i razlog zbog čega sam vrlo često Luisov projekat pojmovne analize uzročnosti gotovo sinonimno nazivao i teorijom uzročnog govora.

Kod nekih drugih teoretičara uzročnosti (koji se takođe bave pojmovnom analizom) imamo malo suzdržaniji odnos prema intuicijama. Na primer, Džejms Vudvord (James Woodward) u predgovoru za svoju knjigu u kojoj izlaže jednu verziju intervencionističke teorije uzročnosti (Woodward 2003) bitno drugačije određuje značaj intuicija za uzročnu teoriju. Imajući u vidu jedan vrlo tehnički doraden pojam uzroka on će ostaviti prostor da ovde-onda teorija bude i *preskriptivna*, te da izvesne zdravorazumske procene i intuicije povodom uzročnosti proglaši pogrešnim (Woodward 2003: 35-6). Na kraju, intuicije nisu sasvim pouzdane, ne moraju biti identične kod svih ljudi, a ne moraju biti ni međusobno usaglasive (čak ni kada je u pitanju jedna osoba o čijim intuicijama se radi), te jedan operativan i koherentan pojam može zapravo *vesti red* u naše razumevanje uzročnosti i pokazati nam slučajeve povodom kojih smo u krivu.

Trebalo bi da bude jasno zbog čega je ovakav pristup teško uklopiti sa Luisovim projektom analize uzročnosti. Ako bismo svoje poverenje bez rezerve vezali za pojam uzroka kakav nam daje, na primer, originalna protivčinjenička analiza, imajući pritom u vidu da je taj pojam zaista jasno određen i po svemu sudeći koherentan – došli bismo u situaciju da „zavođenjem reda“ među uzročnim intuicijama odbacimo svoje intuicije i jezičku praksu prema kojima redundantna uzročnost ipak jeste uzročnost. Na taj način, iz teorije bi „ispali“ relativno nekontroverzni slučajevi uzročnosti.

S druge strane, kako bismo, sa ovakvim pristupom na umu, uopšte pokazali da ova ili neka druga analiza nije adekvatna? Čini se da pomenuti vudvordovski pristup ima smisla samo ako nezavisno (u jednom smislu koji zasigurno nije lako eksplicirati) imamo razloge da verujemo da je dati pojam uzroka *dobro određen*. Ti razlozi mogu biti povezani sa uspešnom praksom koju data uzročna analiza pokazuje u nekim disciplinama.¹⁶³ Opet, čak i tada možemo pitati da li je to analiza *našeg* pojma uzroka – onako kako on figurira u običnom jeziku.

Drugi problem sa ovakvim odnosom prema intuicijama u uzročnoj teoriji, iz perspektive analize uzročnosti kakvu smo imali u ovom radu, tiče se uzročnog pluralizma. Centralnu ulogu u vudvordovski određenom odnosu sa intuicijama igra koherentnost pojma uzroka nasuprot neusklađenoj raznovrsnosti i sukobu intuicija. Ali u uzročnom pluralizmu smo *već odustali* od namere da obezbedimo jedinstven i koherentan pojam uzroka. Podrazumevana metodologija pluralizma je očigledno drugačija: izgleda kao da je ideji disjunktivnog (pojmovnog) pluralizma inherentna odluka da se ne smeju „dirati“ intuicije o uzročnosti, pa i po cenu odustajanja od monističke analize. Zbog svega ovoga, ne deluje da je ovakav pristup – kada su u pitanju intuicije i jezička praksa – dostupan ni Luisovom projektu, ni projektima nalik uzročnom pluralizmu kakav je Holov.

Vrlo sličnu poziciju vudvordovskoj, makar u tome što ni on ne uzima intuicije zdravo za gotovo, imamo (zanimljivo) upravo kod Holova u njegovom kasnijem tekstu iz 2006. godine. U tom radu, on nudi svoju koncepciju o tome koji su *kriterijumi korektnosti* jedne pojmovne analize. Nasuprot tradiciji koja veliku pažnju pridaje intuicijama, Holova ideja je da veću pažnju treba usmeriti na *teorijsku upotrebljivost* tako dobijenog pojma ili dobijenih pojmova (Hall 2006: 3-5).¹⁶⁴ Iz samog teksta ne deluje da Hol smatra taj princip teorijske upotrebljivosti operativnim, već da je on

¹⁶³ Ili ta analiza daje dobru teorijsku osnovu za specifičniju teoriju uzročnosti u mnogim zasebnim naučnim disciplinama. Vrlo je verovatno da je to ono što je Vudvordu bilo na umu kada je obrazlagao ovakvu metodologiju uzročne teorije.

¹⁶⁴ Jedan od prvih rezultata takvog metodološkog zahvata bilo bi – imajući u vidu širinu tih primena koje teorija treba da podnese – gotovo izvesno obavezivanje analize na pluralizam, što i sam Hol primećuje (Hall 2006: 5).

pre neki racionalni ideal koji može u ovoj ili onoj meri biti ispunjen od strane neke konkretne analize uzročnosti. S druge strane, širina i raznovrsnost potencijalnih primena te analize čini ovaj test – čak i shvaćen kao ideal – prilično razvodnjenim i nejasnim. Povrh toga, zašto svakodnevna upotreba nije jedna „primena“, posebno ako dopustimo da polja etike i prava (kao polja u kojima je koncepcija uzročnosti tesno povezana sa svakodnevnim pojmom uzroka) takođe jesu izvesne primene.

Jedan od važnih razloga koji motiviše Hola da (u tom kasnijem tekstu) umanju značaj običnog jezika i s njim povezanih intuicija jeste činjenica da su intuicije povodom uzročnosti opterećene pragmatičkim faktorima, kao što je *upadljivost* odnosno *istaknutost* (*engl. salience*) u datom kontekstu u kome se procenjuje da li nešto jeste ili nije uzrok.

„U stvari, i pre nego što počnemo sa jednim projektom analize uzročnosti, možemo ukazati na neke opšte razloge za sumnju da će mnoge uobičajene intuicije zapravo biti irelevantne. I to zbog toga što je obična upotreba uzročnih lokucijâ u velikoj meri vođena obzirima povezanim sa upadljivošću. Bili kresne šibicu, i ona se upali; na pitanje o uzrocima paljenja šibice, obične intuicije prirodno upućuju na kresanje šibice, ignorišući pritom stvari poput prisustva kiseonika u sobi. To što jedna teorija uzročnosti ne pravi ovakvu razliku ne bi trebalo da predstavlja ni najmanji problem.“ (Hall 2006: 4)

Iako se u ovom citatu ne pojavljuje ništa što već nije pomenuto u prethodnim paragrafima, centralno je to da se u njemu nazire izvesni sukob između usmerenosti jednog uzročnog projekta na egalitarni pojam uzroka i njegove podrazumevane metodologije u kojoj intuicije treba da igraju veliku ulogu.¹⁶⁵ S jedne strane, imamo želju da naša teorija bude teorija uzročnog govora, ali s druge naša realistička pozicija nam diktira da se analiza primenjuje na uzročnost kao nezavisnu od konteksta, povezanu isključivo sa objektivnim činjenicama o svetu. Upravo u tom smislu sam pomenuo da Luisov projekat posmatram kao *hibridni projekat* analize uzročnosti, i da ta hibridnost donosi izvesne metodološke brige.

Pomenuti naziv („hibridni projekat“) preuzeo sam od Sare Bernštajn (Sara Bernstein). U tekstu pod naslovom „Intuicije i metafizika uzročnosti“, ona detaljno analizira pitanje: koja je uloga intuicija u različitim tipovima projekata uzročne analize (Bernstein 2017). Da bi to objasnila, autorka nudi izvesnu tipologiju različitih uzročnih projekata s obzirom na ciljeve njihove analize. Ta (neiscrpna) podela – gde je prvo dato ime za taj projekat, a pored toga kratko opisana relacija uzroka na koju analiza datog projekta cilja – izgleda ovako:

- „1. *Striktno ontološki projekat*. Objektivna, od ljudskog uma nezavisna relacija uzročnosti.
2. *Projekat konceptualne analize*. Uzročna relacija izvedena iz a priori analize pojma uzročnosti.
3. *Hibridno ontološki projekat*. Uzročna relacija u svetu, koja se slaže sa ljudskim intuicijama o uzročnosti.
4. *Naučno zasnovan projekat*. Uzročna relacija predložena od i prisutna u najboljoj kompletnoj fizičkoj teoriji sveta;
5. *Naučno plauzibilan projekat*. Uzročna relacija kompatibilna sa najboljom fizičkom teorijom o svetu.
6. *Normativni projekat uzročnosti*. Uzročna relacija koja prati moralne sudove u vezi sa obećanjima, kršenjem etičkih normi, i drugim moralnim pojmovima.“ (Bernstein 2017: 4)

¹⁶⁵ Drugim rečima, projekat uzročne analize kakav imaju u vidu Luis i Hol (u tekstu iz 2004.), obeležen je izvesnim pretpostavkama, zbog kojih neće *bilo kakve* intuicije biti uzete u obzir kao protivprimeri za teoriju. Zbog toga, deluje da ovde dolazi do izvesnog pomeranja težišta ove rasprave o intuicijama. Kao da ovde više ne pričamo načelno o tome da li su intuicije važne za teoriju, nego o tome koje ili kakve intuicije jesu relevantne za teoriju.

Veliki deo pažnje u tekstu posvećen je razmatranju značaja intuicijâ za projekat pojmovne analize. Autorka u okviru tog razmatranja nailazi na slične probleme kakve smo već pomenuli u ovom poglavlju, ali argumentuje u prilog tezi da intuicije moraju igrati ogromnu ulogu u dobroj konceptualnoj analizi uzročnosti. Na mestu gde govori o tome, Bernštajn kaže sledeće:

„Intuicije koje imaju oni koji kompetentno koriste dati pojam utiču na održivost (*engl.* *viability*) uzročnih teorija u čijem je središtu pojmovna analiza. Ako neka određena teorija nije u skladu sa široko zastupljenom intuicijom, onda ona naprosto nije dobra analiza. Zamislite koliko bi bilo čudno nazvati pojmovnu analizu 'protivintuitivnom'. To je bezmalo kontradikcija.“ (Bernstein 2017: 10)

Povodom Luisovog pristupa uzročnosti autorka nema dilemu – on je odličan primer hibridnog ontološkog projekta. O tom tipu projekta autorka će dodati: „Hibridni teorijski pristupi (kao što je i slavni Kanbera plan) ciljaju na to da inkorporiraju intuicije, pritom ipak ostajući, u izvesnom smislu, 'o svetu'“ (Bernstein 2017: 19).¹⁶⁶ U luisovskom projektu se, kao što sam i sâm pokušao da pokažem, prepliću dve vrste aspiracija: da, s jedne strane, teorija bude bliska običnom govoru i da se u velikoj meri slaže sa intuicijama o uzročnosti,¹⁶⁷ ali i da se, s druge strane, u toj teoriji uzročnost pokaže kao relacija *u svetu*, a ne nešto što mi projektujemo na njega ili što je suštinski povezano sa kontekstom. I upravo to čini njegov pristup metodološki izuzetno opterećenim.

Sada, kada smo relativno jasno uvideli hibridnu prirodu Luisovog projekta, a budući da smo već ranije istraživali brojne probleme s kojima se i Luisova i Holova pozicija susreću, potpuno je opravdano postaviti pitanje: nije li neuspeh protivčinjeničke teorije uzročnosti i nisu li brojni problemi za Holov uzročni pluralizam, zapravo pokazatelji da to što se želi u luisovskom hibridnom projektu nije moguće. U narednom poglavlju ponudiću razloge u prilog potvrdnom odgovoru na ovo pitanje.

4.2. Problemi sa hibridnošću luisovskog projekta

U prethodnom poglavlju izložene su dve važne karakteristike luisovskog programa: da on u svom centru ima realističke pretpostavke, i da je njegov cilj da nam dâ analizu uzročnog govora.¹⁶⁸ Te dve karakteristike nisu međusobno povezane, i ne zahtevaju jedna drugu; štaviše, one tipično ne idu zajedno. U tome je razlog zašto smo takav projekat nazvali hibridnim.

Smatram da su razlozi za neuspeh Luisove protivčinjeničke analize, kao i Holovog uzročnog dualizma, u osnovi metodološki i da su tesno povezani sa hibridnošću programa koji obojica ovih autora žele da sprovedu. U ovom poglavlju ću ponuditi izvesne argumente u prilog toj tezi. Ti argumenti biće u formi zaključka na najbolje objašnjenje, tj. nastojaću da pokažem zašto je *racionalno* i *ubedljivo* zastupati tu tezu.

4.2.1. Neuspeh Luisove i Holove analize

Do hipoteze da u samom pristupu koji imamo kod Hoola i Luisa postoji izvesni unutrašnji sukob mogli smo da dođemo pažljivije posmatrajući probleme njihovih teorija. Pokušaću ovde kratko da izložim zašto se ti problemi mogu smatrati simptomima sukoba različitih zahteva koje imamo unutar ovog hibridnog programa.

Ostavljajući po strani teoriju uticaja, koja dolazi sa svojim zasebnim paketom problema, pogledajmo probleme Luisove starije teorije uzročnosti i Holovog uzročnog pluralizma. U pokušaju da konačno reši problem sa predupređivanjem, Luis u novijoj verziji stare protivčinjeničke teorije

¹⁶⁶ Autorka u vezi sa ovim nudi i kratku analizu Luisovog slavnog Kanbera plana (*engl.* *Canberra Plan*) i pokazuje da je u njemu načelno prisutna ova hibridnost. Doduše, Dejvid Luis analizu uzročnosti ne sprovodi u potpunosti u skladu sa Kanbera planom, ali je i ta analiza u osnovi hibridna. (Bernstein 2017: 5-6)

¹⁶⁷ U čemu, verovatno, čak i prekoračuje minimalne zahteve pojmovne analize.

¹⁶⁸ Radi jednostavnosti, nadalje ću za ove dve osobine koristiti skraćenice: RP (za realističke pretpostavke koje karakterišu luisovski program) i AUG (za usmerenost na analizu uzročnog govora).

uvodi kvazizavisnost. Manevar kvazizavisnosti, ipak, ne može biti rešenje, kako i sam Luis naknadno uviđa, budući da se oslanja na pretpostavku da je uzročnost intrinzična relacija. Problem sa pretpostavkom intrinzičnosti je u tome što su slučajevi negativne uzročnosti – *ako ih želimo* u jednoj teoriji uzročnog govora – ekstrinzični po svojoj prirodi. Za Luisa nema dileme da i slučajevi negativne uzročnosti moraju biti obuhvaćeni analizom. Stoga, jasno je da se pred uzročnost postavljaju suprotstavljeni zahtevi, što je na kraju uslovalo i Luisovo odustajanje od ove teorije.

Imajuću na umu ovu dijagnozu neuspeha protivčinjeničke analize, teorijski mudar potez je upravo ono što je u svojoj analizi uradio Hol: prelazak na disjunktivnu teoriju uzročnosti. Ta teorija liberalnija je od prethodne u jednom važnom aspektu, ona dopušta mogućnost da pod uzročnošću zapravo imamo dva pojma uzroka i samim tim nudi izvesnu nadu da će se ovi suprotstavljeni zahtevi (iako ne „pomiriti“, onda ipak) razdvojiti i da stoga neće dolaziti do njihovog sukoba. Ipak, kao što sam pokušao da pokažem u poglavlju 3.3, taj obećavajući manevar ipak ne donosi uspeh, zbog mogućnosti kombinovanja ovih slučajeva uzročnosti (slučajeva povodom kojih imamo suprotstavljene zahteve). U takvim kombinovanim slučajevima suočeni smo sa potrebom da se pomenuti suprotstavljeni zahtevi opet uzimaju zajedno.

Dakle, moglo bi se posumnjati da je ova liberalizacija kakvu sprovodi Hol, naprosto liberalizacija *u pogrešnom smeru*. Dokle god unutar teorije imamo kao poželjne sve one slučajeve koje imamo (uključujući i negativnu uzročnost), izgleda kao da će zahtev za intrinzičnošću praviti probleme. Ili možda nije problem u tom zahtevu, nego u nečem drugom što ove teorije dele. Bilo bi razumno pretpostaviti da su ovi problemi – koji se ponovo javljaju kod Hola u vrlo sličnom obliku u kojem smo ih imali u protivčinjeničkoj analizi – posledica zajedničkih pretpostavki ovih dvaju pristupa.

Iako sâm Hol nastupa preispitujući neke od pretpostavki tradicionalnog pristupa uzročnosti, on osnovne postavke luisovskog projekta u potpunosti preuzima i o njima ne raspravlja. U ovom delu teksta, smatram da je makar inicijalno primamljivo posumnjati upravo na te zajedničke pretpostavke kao na uzroke tih zajedničkih problema.

Bolji uvid u ubedljivost ove hipoteze imaćemo kada je sagledamo iz više uglova. Okrećemo se, stoga, detaljnijem pogledu na malopre opisivane realističke pretpostavke luisovskog programa.

4.2.2. Realističke pretpostavke i negativna uzročnost

Prema tipologizaciji uzročnih projekata, koju je na osnovu uzročne literature napravila Sara Bernštajn, realističke pretpostavke pojavljuju se (pored hibridnog projekta, o kojem raspravljamo) pre svega kao karakteristika striktno ontološkog projekta uzročnosti. Ali takvi projekti se značajno razlikuju od Luisove analize uzročnosti upravo u svom odnosu prema intuicijama i govornoj praksi. Striktno ontološki uzročni projekat (SOP) ne mora da se slaže sa zdravim razumom i našim uzročnim intuicijama.¹⁶⁹ U njemu se ne mora objasniti naša jezička praksa. Iz tih razloga, teorije koje pripadaju SOP-u¹⁷⁰ po pravilu ne prepoznaju kao uzročnost slučajevne negativne uzročnosti.

¹⁶⁹ Pitanje – Šta čini adekvatnom jednu striktno ontološku teoriju uzročnosti? – je zaista teško metodološko pitanje. Isto tako, ozbiljno je i teško pitanje o tome da li je izvodljivo da takva jedna teorija bude *potpuno* nezavisna od intuicija. Ali čitalac treba da primeti da određenje prema kojem SOP *ne mora* da se slaže sa intuicijama ne prejudicira odgovore na ova pitanja. Prema tom određenju, intuicije svejedno mogu igrati neku ulogu u takvim teorijama i zajedno sa nekim drugim faktorima biti deo kriterijuma za njihovu adekvatnost. Očekivano bi bilo da među kriterijume spadaju i: koherentnost tog određenja uzročnosti, zatim i (vrlo nalik onome što je Hol izlistao govoreći o metodologiji) kompatibilnost sa širom slikom ontologije i teorijska upotrebljivost takvog određenja u drugim disciplinama koje se oslanjaju na ovu, i verovatno neki drugi. Centralno je ipak da jednu teoriju iz SOP gotovo izvesno ne bi imalo smisla napasti protivprimerom u kojem se pokazuje da je neka posledica te teorije protivintuitivna ili da nije u skladu sa načinom na koji govorimo o uzročnosti. Takav primer verovatno ne bi nimalo brinuo pobornika takve teorije.

¹⁷⁰ O takvim teorijama je već bilo reči prilikom analize Psilosovog uzročnog pluralizma, budući da on među simptome uzročnosti svrstava i pojedina određenja uzročnosti takvih teorija (koje se često nazivaju i metafizičkim teorijama uzročnosti). Iako se slaže da su metafizičke teorije uzročnosti ono što bismo podrazumevali pod SOP-om, Bernštajnova ipak pravi izvesnu ogradu da se i u njima („namerno ili nenamerno“) često pojavljuje hibridnost – u vidu otvorenosti za

Zbog ovoga, ako postoje izvesni problemi uzrokovani hibridnošću luisovskog pristupa, odnosno sukobom između RP i AUG, onda bi se oni pre svega mogli očekivati u slučajevima negativne uzročnosti. U onome što sledi pokušaću da pokažem da je upravo to slučaj: da postoje značajni problemi sa negativnom uzročnošću i da su suštinski povezani sa pomenutim sukobom.

Pod negativnom uzročnošću smatrali smo slučajeve uzrokovanja odsustvima i slučajeve dvostruke prevencije. U tim slučajevima, rečeno Holovim rečnikom, imali smo zavisnost bez proizvodnje, odnosno slučajeve uzročnosti u kojima ne važe LIT teze. LIT teze nisu važile ni povodom kombinovanih slučajeva, ali u tim slučajevima je situacija drugačija samim tim što za njih nije važila ni teza o zavisnosti.

Primetimo za početak, da smo povodom sve tri grupe slučajeva u kojima ne važe LIT teze, tokom ove disertacije (doduše na različitim mestima) isticali izvesne probleme. Problemi sa nejasnoćom intuicija povodom kombinovanih slučajeva relativno su detaljno tematizovani pri kraju trećeg dela disertacije. Pored toga, slični problemi pominjani su eksplicitno i povodom uzrokovanja dvostrukom prevencijom i to na više mesta: prilikom izlaganja Luisove starije teorije (potpoglavlje 2.2.1.), ali i u nekoliko prilika tokom prezentacije Holovog uzročnog pluralizma (poglavlje 3.2.). U poglavlju posvećenom problemima sa Holovim uzročnim dualizmom (3.3.), kratko je pomenuto da i uzrokovanje odsustvom prate problemi nalik ovim. Kod tog tipa negativne uzročnosti možda je i najočiglednije da su ti problemi direktna posledica unutrašnjeg sukoba (RP i AUG) u hibridnom pristupu kakav imamo kod Luisa i Hola. Okrenimo se sada analizi tih važnih problema sa odsustvima.

Pogledajmo tipični primer uzrokovanja odsustvom. U stanu imam saksiju sa cvećem koje je vrlo osetljivo i zahteva svakodnevno zalivanje. Jednog dana sam propustio da ga zalijem i ono je, očekivano, uvenulo. Iako zaista deluje krajnje uobičajeno reći da je jedan od uzroka uvenuća mog izuzetno osetljivog kućnog cveća to što sam tog dana propustio da ga zalijem, iz perspektive Luisove i Holove teorije gledano, moralo bi biti podjednako ubedljivo reći da je jedan od uzroka što je ono uvenulo to što ga Ned Hol nije zalio (ili patrijarh SPC, ili predsednik republike Srbije). Svi ti propusti zadovoljavaju ključni teorijski uslov – da nije bilo tih propusta, tj. da su se adekvatni propušteni događaji ipak dogodili, cveće ne bi uvenulo.

O kakvoj se bujici uzroka – sa različitim stepenom neuverljivosti iz perspektive običnog jezika – radi, možemo videti kada samo zamislimo sve one događaje koji bi na bilo koji način omeli neku datu posledicu, i kada potom shvatimo da se odsustvo svakog od tih događaja *kvalifikuje* kao uzrok te posledice. Dakle, čini se da ukoliko dopustimo intuitivno neproblematične slučajeve negativne uzročnosti moramo ujedno da dopustimo i pregršt izuzetno neintuitivnih slučajeva takve uzročnosti.

Ovo ogromno bogatstvo uzrokovanja odsustvom pojavljuje se i u trivijalnim slučajevima uzročnosti (a ne samo onde gde već imamo uzrokovanje odsustvom koje je intuitivno).¹⁷¹ Da li ćemo u uzroke upadanja crne kugle u rupu u nekoj partiji bilijara ubrojati i odsustvo navijača koji bi je rukom sprečili da u tu rupu uđe, ili odsustvo kamenih prepreka na stolu, odsustvo belog medveda koji bi slomio sto ili na kraju odsustvo meteora koji bi uništio čitavu salu u kojoj se turnir odigrava?

Ovaj problem je poznat i naširoko raspravljan u literaturi o uzročnosti kao problem razuzdane ili neodmerene uzročnosti (*engl.* profligate causation).¹⁷² Autorka Sara Makgrat (Sarah McGrath) taj problem predstavlja kao jednu neprijatnu dilemu za teoretičare uzročnosti: „Ili nema uzrokovanja odsustvom ili ga ima mnogo više nego što nam zdrav razum sugeriše“ (McGrath 2005: 125). Neprijatnost ove dileme leži u tome što su obe mogućnosti loše za teoretičara uzročnog govora, budući da su obe u direktnom sukobu sa našim uzročnim intuicijama.

kriterijume adekvatnosti iz drugih tipova projekata: naučno-motivisanog projekta, ili iz pojmovne analize (Bernstein 2017: 5). Ovde se nećemo time dalje baviti.

¹⁷¹ Zapravo, ovaj problem mogao bi nastati i u jednom krajnje „minimalnom“ svetu gde imamo samo dve elementarne čestice i govorimo o uzrocima njihovog sudara. Kao uzroci kvalifikuju se razna odsustva, njih beskonačno mnogo, koja bi – da su se ipak dogodila umesto što su izostala – taj sudar sprečila.

¹⁷² Ja ću ga zvati i problemom proliferacije uzroka/uzročnosti – što je izraz koji se takođe pojavljuje u literaturi.

Ako se malo zamislamo nad našim intuicijama povodom uzrokovanja odsustvom, lako ćemo uvideti da ogromnu ulogu u tim slučajevima igraju izvesni – u ovom zaključnom delu već toliko puta pomenuti – pragmatički faktori. Odsustva se u našoj jezičkoj praksi tek *ponekad* javljaju kao uzroci, jer tek ponekad ispunjavaju te, izvesne, pragmatičke zahteve. Upravo taj uvid može biti predstavljen kao dobra odbrana (protivčinjeničke teorije) od prigovora koji analiziramo.

Naime, zastupnik protivčinjeničke teorije bi mogao insistirati da navedeni prigovori ne predstavljaju relevantan problem za teoriju. Ovaj rezultat (da postoji proliferacija uzroka ovog tipa) deluje neprihvatljivo i neintuitivno (u suprotnosti sa našim jezičkim navikama) samo zbog izvesnih pragmatičnih obzira koji su povezani sa *diskriminatornim* pojmom uzroka – pojmom koji tipično imamo u vidu prilikom zdravorazumske evaluacije uzročnih tvrdnji. Ako uzročnost posmatramo preko nediskriminatornog pojma uzroka, što je i metodološka postavka date teorije, onda problema zapravo nema – sva ta odsustva jesu (široko shvaćeni) uzroci.

Ipak, takav stav zastupnika teorije bio bi pogrešan.¹⁷³ Teza da semantička pitanja vezana za široki pojam uzroka prethode pragmatičkim faktorima ovde, kada je reč o uzrokovanju odsustvom, kao da ima dodatno obavezivanje i deluje manje ubedljivo. U slučajevima gde su uzroci i posledice događaji koji nisu odsustva možda možemo bez diskriminacije među uzroke računati sve što zadovoljava neki zadati semantički kriterijum, budući da su svi ti događaji podskup aktualnih događaja, pa potom među njima odgovarajućom selekcijom odrediti pravi uzrok nekog događaja. Ali kada su u pitanju odsustva, skup iz koga biramo taj podskup nije određen time da su u pitanju aktualni događaji. Naprotiv, ovde će uzroci biti podskup skupa svih mogućih neaktualnih događaja, gde ovu *mogućnost* zaista treba shvatiti široko – možda čak i kao zamislivost. Zbog toga je takav skup beskonačno širok, kao i njegov podskup koji će u standardnim slučajevima takođe obuhvatati beskonačno mnogo tih neaktualnih i tek mogućih događaja.

Šta onda ovo znači, da svaki događaj čak i u svojoj arbitrarno kratkoj uzročnoj istoriji, sadrži beskonačno mnogo uzroka, i to samo računajući odsustva? Mislim da je ovaj rezultat jako loš. Ono što nam on pokazuje jeste da se Luisova metodološka odluka o fokusu na nediskriminatorni pojam uzroka – odluka koju bih ovde da kratko imenujem: „Prvo semantika!“ – *loše* slaže sa jednim važnim skupom uzročnih slučajeva koje on takođe želi da inkorporira u svoju teoriju. Ili drugim rečima, da nas istovremeno usvajanje pretpostavke o nediskriminatornosti i dopuštanje uzrokovanja odsustvom neminovno vodi u nepoželjnu proliferaciju uzroka. S druge strane, pomenuta Luisova metodološka odluka je direktna posledica njegovih realističkih pretpostavki, tj. njegove namere da uzročnost analizira kao *realnu* i *objektivnu* relaciju *u svetu*, nezavisnu od naših pragmatičkih obzira, normi, karakteristika konteksta, i tako dalje.

Možda je kod uzrokovanja odsustvom – ako ne kod negativne uzročnosti uopšte – pragmatički aspekt zapravo centralni i osnovni aspekt uzročnosti. Možda nediskriminatorni pojam uzroka kao teorijski konstrukt nije primenljiv na sve slučajeve uzročnosti koje želimo da imamo u okviru luisovskih teorija uzročnosti.

Citirana autorka Makgrat, kao i Džudit Tompson (Judith Thompson), argumentuju u prilog upravo ovoj tezi, da su slučajevi uzrokovanja odsustvom *nesvodivo normativni*, te da analiza koja ih posmatra van takvog okvira nema dobrih izgleda za uspeh (Tompson 2003; McGrath 2005). Naprosto, kada isključimo relevantne pragmatičke faktore iz tih slučajeva, zdrav razum više nema nikakvo *mišljenje* o njima.

Detaljna zapažanja o značaju različitih tipova normi za uzrokovanje odsustvom imamo u tekstu „Cause and Norm“, do kojih su autori tog članka došli na osnovu izvesnih empirijskih istraživanja o intuicijama kompetentnih govornika. Centralno za prepoznavanje izvesnog slučaja kao primera uzročnosti jeste da je u njemu odsustvom prekršena neka norma: statistička ili preskriptivna (Hitchcock & Knobe 2009). Pod preskriptivnim normama, Hičkok i Noub podrazumevaju etičke i

¹⁷³ U primerima koje sam maločas ponudio čitaocu, figurirala je fraza „jedan od uzroka“, upravo zato da bi intuicije na osnovu kojih pravimo uzročne procene bile manje opterećene selekcijom *pravog uzroka*.

pravne norme, ali i druge koje su utvrđene kao izvesna pravila: proceduralna ili pravila igara (Hitchcock & Knobe 2009: 598). Gotovo identične rezultate, sa eksperimentima u kojima je kontrolisano mnogo više različitih faktora,¹⁷⁴ dobila je i druga grupa eksperimentalnih filozofa (Henne, Pinillos & De Brigard 2017).

Ova istraživanja sugerišu drugačiju sliku o pojmu uzroka koji je prisutan kod uzrokovanja odsustvom. Takoreći, ovde imamo sliku koja je inverzna onoj podrazumevanoj u luisovskom projektu. Prvo imamo norme i njihovo kršenje izvesnim odsustvom, pa potom pitanje da li to odsustvo stoji u izvesnom odnosu sa posledicom. U slučajevima u kojima nemamo kršenje normi, naprosto nemamo dovoljno stabilne intuicije o uzročnosti.¹⁷⁵ Ideja o *egalitarnom pojmu uzroka* kao jezgru *pojma uzroka zavisnog od pragmatike*, ovde je suštinski dovedena u pitanje.

Sve što je upravo rečeno o odsustvima, važi podjednako i za dvostruku prevenciju. Kao i kod odsustva, i kod dvostruke prevencije smo imali da su ti primeri *ponekad* instance uzročnosti, a nekad naprosto nisu. Raspravljajući upravo o nejasnosti intuicija kod dvostruke prevencije, ukazao sam (i na tom mestu) na izvesna empirijska istraživanja koja pokazuju da su naše uzročne intuicije (tj. procene o postojanju uzročnosti) u primerima sa takvom strukturom izuzetno osetljive na namere, i na ono što smatramo uobičajenim ili tipičnim tokom događaja u datom scenariju (Danks 2017, Lombrozo 2010, Chang 2009, Walsh & Sloman 2005). Govoriti o nediskriminatornom pojmu uzroka u ovim primerima je, stoga, izuzetno teško. Jednom kada iz scenarija sa dvostrukom prevencijom sklonimo sadržinske detalje (na koje se oslanjamo u proceni ispunjenosti izvesnih pragmatičkih uslova) i pokušamo da evaluiramo dati slučaj samo na osnovu strukture, naše intuicije postaju potpuno neupotrebljive.

Sličan stav ovom poslednjem navedenom – da bez pragmatike nema jasnih uzročnih intuicija u nekim slučajevima uzročnosti – imamo i kod samog Neda Hala (iako je tu, naravno, usmeren ka drugačijem zaključku od onoga koji sam ja iznad nastojao da izvedem). U vezi sa kombinovanim slučajevima – koji se pokazuju kao potencijalan problem za njegov uzročni dualizam – Hal će insistirati da osetljivost naših intuicija na sadržinske detalje takvih slučajeva pokazuje da mi zapravo nemamo jasan predteorijski stav o njima (Hall 2004: 271-2). Nasuprot tome, mislim da bi prava dijagnoza ovih primera morala biti identična dijagnozi koju smo dali u vezi sa odsustvima i dvostrukom prevencijom. Prema onome što ovde pokušavam da ponudim kao racionalan zaključak – odnosno kao najbolje objašnjenje – ta dijagnoza sastoji se u sledećem. U svim ovim trima grupama uzročnih slučajeva problemi sa našim intuicijama (koje lako variraju i izuzetno su osetljive na različite pragmatičke aspekte konkretnih primera) zapravo ukazuju na to da je uzročnost kakvu imamo u tim slučajevima *suštinski povezana* sa izvesnim pragmatičkim faktorima, tj. od njih neodvojiva. Pretpostavka da je egalitarni pojam uzroka osnovna komponenta našeg svakodnevnog uzročnog pojma (na koju se ostali relevantni kriterijumi samo nadovezuju) ovde je neubedljivija nego inače.

4.2.3. Nediskriminatorni pojam uzroka i intuicije

Još nekoliko kratkih opservacija o podrazumevanoj metodologiji luisovskog projekta i njenom sukobu sa teorijskim ciljevima (tog projekta). Tvrдио sam u dosadašnjem toku ovog poglavlja da luisovska slika uzročnog govora – prema kojoj je u središtu nediskriminatorni pojam uzroka, na koji

¹⁷⁴ Autori ovog istraživanja iz 2017., svesni su različitih primedbi koje se tipično upućuju eksperimentalnim filozofima, te su uložili ogroman trud da u svom istraživanju izbegnu mnoge od tih primedbi. Zbog toga se u njihovom istraživanju, između ostalog, testiraju i ispitanici sa takozvanim „reflektovanim intuicijama“, koji su pre ispitivanja dobili relevantne filozofske instrukcije. Bilo kako bilo, rezultati koje su dobili nisu se značajno razlikovali od onih dobijenih u ranijim eksperimentima o uticaju normi na uzročne procene.

¹⁷⁵ Zbog toga su kod teoretičara uzročnog govora preferentni upravo takvi primeri u kojima imamo ljudske akcije povezane sa izvesnim normama, ili drugačiji primeri koji se zasnivaju na *normalnom* ili *očekivanom* toku događaja (što je povezano sa statističkim normama o kojima citirani autori govore).

naknadno prijanjaju *finiji pragmatički obziri* – nije adekvatna.¹⁷⁶ Ponudio sam, pritom, neke razloge za tvrdnju da nam ta slika ne pruža najbolje objašnjenje našeg uzročnog govora o negativnoj uzročnosti. Ovde želim da iz drugačije perspektive dovedem u pitanje ubedljivost takve slike uzročnog govora.

Naime, na kraju trećeg dela disertacije podvukao sam sve one slučajeve uzročnosti u kojima – prema priznanju Luisa i Hola, ali i prema literaturi posvećenoj njihovim pozicijama o uzročnosti – nemamo čiste intuicije na osnovu kojih možemo da procenimo šta je željeni rezultat teorije. Takvih slučajeva bilo je zaista mnogo: simetrična redundantna uzročnost, uzrokovanje odsustvom, dvostruka prevencija i kombinovani slučajevi.

Međutim, valja imati u vidu da ti slučajevi nisu sami po sebi problematični i neintuitivni. Kao što sam nastojao da pokažem u poslednjem potpoglavlju (ali i ranije, raspravljajući o kombinovanim slučajevima), kada su dati u odgovarajućem kontekstu, takvi primeri praćeni su jasnim intuicijama i nekontroverznim uzročnim procenama. Pominjana empirijska istraživanja, sa svoje strane, podupiru ovu tezu – da problem nije u samim uzročnim strukturama koje razmatramo, tj. da nema ničeg u prirodi tih struktura što proizvodi ovaj problem sa intuicijama.

Problem je, naprosto, u tome što ih – vođeni teorijskim konstruktom nediskriminatornog pojma uzroka – mi posmatramo na *izvestan način*: gledajući samo strukturu, uzimajući ih van konteksta, bez pragmatičkih i konverzionih obzira. Ove nejasnoće do kojih dovodi posmatranje tih slučajeva *na takav način*, tj. sa takvom metodologijom, lako bi mogle biti posmatrane kao izvestan *reductio ad absurdum* takvog pristupa, odnosno dokaz da se u njemu uzročni govor ne analizira na odgovarajući način.¹⁷⁷

Međutim, metodologija luisovskog projekta ima način da potpuno „maskira“ ovaj problem i preokrene ga, takoreći, u svoju korist. Naime, setimo se metodološkog uzvika „Plen pobedniku!“ koji se pojavljuje u teorijama Luisa i Hola upravo na mestima gde se javljaju problemi o kojima sada govorimo – problemi sa slučajevima uzročnosti koji su praćeni nejasnim intuicijama. Ovaj metodološki moto figurira na tim mestima kao izvesno opravdanje da teorija takve slučajeve može da posmatra kako god hoće, budući da oni nisu relevantan test za njenu adekvatnost. A nisu relevantan test za teoriju jer u njima intuicije variraju od slučaja do slučaja.

Ipak, problemi sa intuicijama, makar u slučajevima sa negativnom i kombinovanom uzročnošću, tesno su povezani sa samom teorijom i njenom slikom uzročnog govora. Zaoštrenije govoreći, ona te slučajeve *čini* nejasnim stavljajući ih pred test nediskriminatornog pojma uzroka. Baš zbog toga, ovakva metodologija uzročnog projekta pokazuje se – rečeno na malo ekspresivniji način – kao *imperijalistička metodologija*. Ona „osvaja“ različite uzročne teritorije „na silu“, tako što ih prvo proglasi nejasnim a onda tome pridoda proglas da *su sve nejasne teritorije njene*.

Dakle, realističke pretpostavke luisovskog projekta i metodologija koju takve pretpostavke zahtevaju (a koja se pre svega ogleda u usmerenosti na nediskriminatorni pojam uzroka) zajedno sa odlukom da „kada je rezultat nerešen – kuća dobija“, u slučajevima negativne uzročnosti maskiraju probleme i daju lažnu sliku o uspehu teorije na tom polju. Zbog toga, možda treba biti još i više nepoverljiv prema stavu da je slika uzročnog govora kakvu nudi luisovski projekat adekvatna. Taj stav iz perspektive samog tog projekta izgleda ubedljivije nego što bi trebalo, iz upravo opisanih razloga.

¹⁷⁶ Pre toga sam pokušao da pokažem da je takva slika posledica njegovih realističkih pretpostavki, budući da one daju značajne restrikcije povodom toga šta su željene osobine uzročnosti. Teorijski konstrukt nediskriminatornog uzroka direktna je posledica toga.

¹⁷⁷ Možemo to, u pojednostavljenom obliku, uporediti sa analognim problemom u prirodnim naukama. Ako prilikom eksperimentisanja sa, na primer, *pritiskom* posmatramo samo zapreminu posude i količinu gasa, brzo ćemo primetiti da su naši rezultati *nejasni*, tj. da oni variraju na način koji nije objašnjiv pomoću faktora koje imamo u vidu. U fizici bi to bio dokaz da su za dati fenomen relevantni i faktori koje ne uzimamo u obzir – u ovom konkretnom slučaju: temperatura.

4.2.4. Neizvodljivost luisovskog projekta

Napravimo jednu kratku rekapitulaciju. U okviru čitavog ovog poglavlja nastojao sam da čitaoca ubedim da je neuspeh Luisovih protivčinjeničkih teorija, kao i Holovog uzročnog dualizma, direktna posledica *neizvodljivosti* projekta uzročne analize kome te teorije pripadaju.

Prema dijagnozi koju sam ponudio, luisovski projekat u osnovi je neizvodljiv upravo zbog hibridnosti tog pristupa. Ta hibridnost ogleda se u usmerenosti ovog projekta (analize uzročnosti) na pojam uzroka kompatibilan sa našim intuicijama i svakodnevnim uzročnim govorom (AUG) ali uz obavezivanje na jake realističke pretpostavke u osnovi projekta (ranije označeno sa RP). Te pretpostavke unutar projekta, kako sam pokušao da pokažem, diktirale su izvesne metodološke restrikcije koje su, s druge strane, u sukobu s metodologijom koju zahteva analiza svakodnevnog pojma uzroka. Na taj način se pred projekat stavlja izuzetno kompleksan – i kako sam nastojao da pokažem – neispunljiv zahtev: da se jedan projekat, jedna uzročna analiza povinuje dvema grupama kriterijuma za adekvatnost.

Takve sukobe ni liberalizacija kakvu smo imali u Holovom pluralizmu – pokazalo se – ne uspeva da reši. I taj rezultat nije neočekivan, jer problem nije bio *običan* problem sa neadekvatnošću teorije, već metodološki problem: da želimo teoriju uzročnog govora ali takvu da relacija uzroka u njoj bude nezavisna od ljudskog duha i jezika. Drugim rečima, ovaj projekat usmeren je tako da želi oboje: i *sve slučajeve uzročnosti* koje tipično imamo u uzročnom govoru i to da je uzročnost *objektivna relacija u svetu*.

Važna pouka analize koju sam ponudio, ukoliko je ona ispravna, jeste da se realizam ne može – ni u ovom skromnijem obliku – zadržati u osnovi jedne teorije uzročnog govora. Iz te perspektive posmatrano, kritika uzročnih teorija ponuđena u ovoj disertaciji je nastavak i zaista skromna dopuna poznate Raselove kritike uzročnog realizma (koja je razmatrana u prvom delu doktorata). U ovom radu se pokazalo da i taj tip savremenog reduktivnog realizma koji možda uspeva da izbegne Raselove kritičke argumente, ipak ne može biti uspešno branjen unutar teorija uzročnog govora.

4.3. Kontekstualizacija uzročnosti

Na samom kraju ove disertacije, ukazao bih na neke pouke koje bi trebalo da izvučemo iz istraživanja koje je sprovedeno. Najveći deo disertacije posvećen je mom nastojanju da ukažem da jedan poznati projekat uzročne analize *ne može uspeti*. Zbog toga, može izgledati da je jedino što smo dobili samo to – da se uzročnost *ne može* analizirati na ovaj način.

Međutim, ova pro-raselovska kritika luisovskog projekta nije sve što iz analize preduzete u ovom doktoratu možemo da dobijemo. Rezultat ovog rada nije samo saznanje kako *ne treba* analizirati uzročnost. U onoj meri u kojoj su ponuđene analize i argumenti ubedljivi, u toj meri se ova disertacije može smatrati dijagnostički informativnom na jedan vrlo određen način. Ona sugerise da uzročni govor *treba* analizirati na *izvestan način*.

4.3.1. Od čega odustati?

Naime, ako smo u ovoj disertaciji naučili da specifična pojmovna analiza uzročnosti koja kombinuje RP i AUG ne može uspeti upravo zbog sukoba tih dvaju karakteristika, onda se nameće prirodna strategija za to kako izgraditi pojmovnu analizu koja zaobilazi ovaj problem. Zapravo, više je potencijalnih strategija koje mogu delovati obećavajuće u svetlu naširoko analiziranog negativnog rezultata. Preciznije, postoje razlozi za uverenje da pojmovna analiza u kojoj se odustalo od RP, ili od AUG, ili od obe te odrednice – neće biti suočena sa neizvodljivošću kakvu smo pripisali luisovskom projektu.

Međutim, bez namere da u zaključnom delu disertacije otvaram novu i zaista veliku temu, želim da kratko sugerisem (čak, delom, rekapituliram) razloge iz kojih odustavanje od AUG kao teorijske aspiracije pojmovne analize nije dobra ideja. Prateći liniju argumentacije Sare Bernštajn,

podvukao bih pitanje smislenosti pojmovne analize koja je sistematski u sukobu sa našim intuicijama.¹⁷⁸ Posmatrajući ponuđenu analizu sukoba između AUG i RP, jasno je da odustajanje od AUG zapravo podrazumeva izbacivanje negativne uzročnosti iz pojmovne analize. Ipak, postoji puno jakih razloga u prilog tezi da slučajevi negativne uzročnosti nisu tek sticajem okolnosti deo naše jezičke prakse, već da su tesno povezani sa značenjem pojma uzroka.

Setimo se tipičnog odgovora teoretičara pluralizma povodom toga šta daje jedinstvo uzročnosti. Više nego jednom kao odgovor na to pitanje se pojavilo upućivanje na izvesne inferencijalne uloge uzročnih tvrdnji. Na osnovu uzročnih tvrdnji, kako se tvrdilo, izvodimo predviđanja, izvodimo zaključke o mogućim intervencijama i dajemo objašnjenja. I to se u pluralizmima javljalo kao *minimalno* određenje uzročnosti, kao ono što legitimise *kao uzročnost* različito saznate ili koncipirane relacije.¹⁷⁹ Treba sada primetiti da posmatrano prema tom određenju, negativna uzročnost se *nimalo ne razlikuje* od standardnih slučajeva uzročnosti: ona daje podjednako dobru osnovu za objašnjenje, predviđanje i eventualnu kontrolu i manipulaciju. Iz tog važnog ugla, mada ne samo iz njega, izgleda neprincipijelno graditi pojmovnu analizu u kojoj svoje mesto nemaju slučajevi negativne uzročnosti.¹⁸⁰

4.3.2. Odustajanje od RP

Dakle, ono što je „višak“ u luisovskom hibridnom projektu i što se može videti kao glavni krivac za neizvodljivost tog programa su upravo realističke pretpostavke. Na njih se mora gledati kao na izvesnog *uljeza* u projektu koji je suštinski zamišljen kao pojmovna analiza. Direktna posledica RP je detaljno elaborirana upućenost luisovskog projekta na širi, egalitarni pojam uzrok.

Da ne bude dileme, teorija uzročnog govora usmerena na nediskriminatorni pojam uzroka svakako ima svoje draži – i razumljivo je zašto je bila željena unutar luisovskog projekta. Ali takva teorija se ne može imati; ona je, po svemu što smo videli, neizvodljiva. Uzročnost očigledno treba analizirati drugačije. Više različitih mesta u zaključnom (četvrtom) delu disertacije govori u prilog kontekstualizaciji uzročnosti. Na tim mestima je bilo evidentno da se uzročnost opire *čisto semantičkoj analizi*, i da je razlog tome njena naglašena *pragmatička dimenzija*. U tom smislu, argumentacija ponuđena u ovoj tezi može se gledati kao pozitivan argument u prilog analizi uzročnosti koja nastoji da inkorporira i iskoristi pragmatičke faktore u određenju uzroka.

¹⁷⁸ Time ne želim da nivelisem razliku između apriornosti na koju u analizi značenja uzročnosti cilja projekat pojmovne analize i konkretne, aktualne upotrebe uzročnog jezika. Možda aktualna jezička praksa ima dodatne restrikcije, koje su, iz perspektive apriorne analize značenja, slučajne i nesuštinske. Na primer, bilo bi smisljeno očekivati da u samom pojmu uzroka nema restrikcijâ koje njegovu upotrebu uslovljavaju determinizmom ili indeterminizmom. Mi možemo biti u dilemi kakav je naš svet, a i dalje dobro razumeti uzročni tvrdnje. Dakle, treba dopustiti da pojmovna analiza nije direktno svezana za aktualnu govornu praksu. Bilo kako bilo, ono što želim da kažem ne protivreći tome.

¹⁷⁹ Insistiranje na takvom određenju uzročnosti, koje nije tipično semantičko, dobar je manevar i za izlazak iz potencijalne eutifronovske dileme povodom uzročnosti. Naime, pred teoretičare uzročnosti (a posebno one koji bi da umanje značaj jezičke prakse i intuicija) se može postaviti neprijatno pitanje – šta treba teorija uzročnosti da proglasi uzročnošću? Odnosno, i u tome je paralela sa poznatim Platonovim dijalogom (Plato 1997: 14), možemo se zapitati: da li je nešto uzročnost zato što tako kaže dobra teorija uzročnosti, ili dobra teorija to kaže zato što jeste uzročnost? Ovakav inferencijalistički pristup daje relativno nezavisno gledište na to šta treba uzročna teorija da obuhvati, ne prihvatajući ovu dilemu.

¹⁸⁰ Ovom tek skiciranom razlogu dodaju se i jedan kompleksan, ali potencijalno vrlo ubedljiv razlog protiv diskvalifikacije negativnih uzroka iz teorije. Naime, kao što pokazuju Hol i Šafer, i sâmo pitanje koji slučajevi su slučajevi negativne uzročnosti zavisi od nivoa njihovog opisa (Hall 2004: 273-5; Schaffer 2000). To dodatno zamagľuje razlikovanje negativne od regularne uzročnosti. Ako bismo želeli da se oslobodimo negativne uzročnosti, stoga, morali bismo da se bavimo pitanjem pravog nivoa opisa, a to je, naravno, teško pitanje. Zašto je običan opis prema kome neko povlači obarač, puca iz pištolja i pogađa metu, nedovoljno dobar? Prema tom opisu imamo tipičan slučaj uzročnosti, ali ako se udubimo i pogledamo kako radi mehanizam u pištolju, videćemo da je po sredi dvostruka prevencija (Schaffer 2000: 286-7). Šta onda sve teorija treba da zanemari? Koji skup uzročnih tvrdnji iz biologije, medicine i farmacije, tehnologije, i tako dalje? Povrh svega toga, postoje brige da bi insistiranje na tome da negativna uzročnost nije pravi oblik uzročnosti bilo protivno podrazumevanom pojmu uzroka u pravu, gde je i uzrokovanje odsustvom i uzrokovanje dvostrukom prevencijom potpuno legitimni oblik npr. uzrokovanje šteta i legitiman osnov za odgovornost (vid. Pundik 2006).

I to ne treba videti kao argument za neku apstraktnu poziciju. Već postoje analize različitih filozofa koje idu u ovom smeru ili koje se mogu upotrebiti da se dobije analiza koja je u skladu sa ovim zahtevima. Dakle, ponuđene kritike luisovskog projekta su zapravo argumenti u prilog tim i takvim analizama uzročnosti.

Što se takvih ideja tiče, Makijeva ideja uzročnog polja (*engl. causal field*) deluje obećavajuće makar kao dopuna neke od analiza koje smo u radu razmatrali (Mackie 1965, 1974). Možda se uzročno polje može iskoristiti da pokrije upravo ovaj pragmatički aspekt uzročnosti koji su kritikovane analize propuštale. Na primer, dobro koncipirana protivčinjenička analiza iskombinovana sa idejom uzročnog polja – u kojem su precizirane i izvesne statističke i preskriptivne norme – mogla bi veoma efektno zaobići probleme luisovskog projekta o kojima smo govorili povodom negativne uzročnosti.

Takođe, zahvaljujući Piteru Menzisu imamo jednu već dobro elaboriranu poziciju koja ide ovim sugerisanim putem – putem analize uzročnosti u kontekstu, u sklopu pragmatičkih i konverzionih faktora. Argumentacija o neizvodljivosti luisovskog projekta nekome bi lako mogla izgledati kao negativan program njegove pozicije – u tolikoj meri je ono što sâm Menzis ima da kaže blisko sa poukama ove disertacije. U njegovoj teoriji (izloženoj u Menzies 2004) uzročnost se analizira *u modelu*, za koji autor eksplicitno vezuje pragmatička određenja.¹⁸¹

Još jednom, ako su argumenti, kritike i zapažanja izneti u ovoj disertaciji na mestu, onda oni govore u prilog ovakvim analizama i daju razloge da one budu naš preferentni pristup u bavljenju uzročnim govorom.

U prilog ovakvim analizama takođe govori i ono, maločas ponovo razmatrano mesto u vezi sa pluralizmima. Teza o određenim inferencijalnim ulogama kao suštinskom svojstvu uzročnosti sada se javlja kao podrška kontekstualizaciji uzročnosti. Kao što smo videli, prema toj tezi, za naše shvatanje uzročnih tvrdnji centralno je to da na osnovu njih mi dajemo objašnjenja, pravimo predviđanja i razvijamo strategije za eventualne intervencije, kontrolu ili promenu u izvesnom toku događaja. Pragmatička dimenzija ovih aktivnosti je očigledna, i ako je pojam uzroka skopčan sa ovim ulogama, to je važan razlog da se i on analizira u svetlu pragmatičkih faktora.

U kritici metodoloških problema luisovskog projekta, zajedno sa ovom poukom da je za analizu uzročnog govora neophodno okrenuti se *diskriminatornom* pojmu uzroka, postoji još jedan pozitivan rezultat. Naime, za ovaj drugi, prema disertaciji poželjniji pristup (analizi) uzročnosti potencijalno je mnogo manje metodoloških problema. Štaviše, bilo bi očekivano da intuicije u takvom istraživanju igraju veliku ulogu – i to standardne intuicije, bez ikakvog izmeštanja i osiromašivanja konteksta prilikom evaluacije uzročnih tvrdnji. Na ovaj način, empirijska istraživanja u filozofiji bi mogla biti iskorišćena da daju solidnu i jako upotrebljivu bazu za uzročne teorije.

Na kraju adresirao bih jedan važan problem. Iako u literaturi nisam nailazio na tematizaciju tog pitanja, nema dileme da postoje izvesni razlozi za izbegavanje ideje da je *uzročnost osetljiva na kontekst* u bilo kom smislu. Premda je u mom fokusu bilo pitanje da li je moguće izgraditi teoriju uzročnog govora koja u svom centru ima realističku koncepciju uzročnosti, ne smatram da je pitanje *o razlozima za insistiranje na realizmu* u uzročnosti – nevažno. Pretpostavljam da je jedan od glavnih razloga briga da se kontekstualizacijom uzročnosti (tj. uvođenjem relativnosti uzročnih tvrdnji u odnosu na kontekst upotrebe) uzročne tvrdnje *relativizuju* na jedan *nepoželjan* način, da postaju proizvoljne ili arbitrarne.

Za početak, mislim da je važno dati jasnu karakterizaciju *nepoželjnosti* o kojoj se ovde radi. Jednom kada se to učini, može se pred konkretne analize (koje uzročnost posmatraju u svetlu

¹⁸¹ Menzis svoju poziciju naziva *uzročnim kontekstualizmom* ili *uzročnim perspektivizmom* (Menzies 2004, 2007). U centru njegove analize je takođe protivčinjenička zavisnost, s tim što on pravi značajne promene povodom evaluacije odgovarajućih protivčinjeničkih kondicionala (preko kojih je zavisnost definisana), koje se tiču relacije sličnosti (Menzies 2004: 160). Iako njegov cilj nije da ponudi kompletnu i adekvatnu teoriju uzročnog govora, njegova analiza odlično rešava veliki broj problema koji su detaljno ispitivani u ovom doktoratu.

pragmatičkih faktora) postaviti pitanje kako one rešavaju problem takve nepoželjne relativnosti. Na primer, legitimno je pitanje za jednu takvu teoriju: na koji način možemo govoriti o naizgled objektivnim uzročnim tvrdnjama u izvesnim naučnim disciplinama (ako je briga oko relativnosti elaborirana na taj način). Ne ulazeći u pojedinosti, vidim otvorene mogućnosti da se na takva pitanja uspešno odgovori. Za razliku od svakodnevnog govora gde o pragmatičkim faktorima „pregovaramo“ tokom konverzacije, u naučnim disciplinama – kao organizovanim poljima znanja – za uzročnost relevantni pragmatički faktori tipično su fiksirani.¹⁸² Uzročne teorije fokusirane na kontekstualno zavisani pojam uzroka mogle bi insistirati na tome. Na kraju, relativnost ostavlja *mogućnost* variranja sadržaja u uzročnim tvrdnjama, ali ona na to variranje *ne obavezuje* (posebno tamo gde faktori povezani sa tom relativnošću i sami ne variraju).

Dakle, ova briga o nepoželjnoj relativnosti uzročnih tvrdnji ne bi trebalo da nas *a priori* brine i učini nam neprivlačnom ideju o kontekstualističkoj analizi uzročnosti (kakva se može smatrati poželjnom na osnovu kritičke argumentacije iznete u ovoj disertaciji).

¹⁸² Kao jedna konkretna opcija za rešenje ovog problema možda se može iskoristiti ideja o *metodološkim nužnostima* (*engl.* methodological necessities), prisutna u Vilijamsovoj (Michael Williams) verziji epistemičkog kontekstualizma (Williams 2001, 2004). Povlačeći grubu paralelu sa tim epistemičkim pojmom, u nekoj uzročnoj teoriji bi se moglo insistirati da izvesne metodološke nužnosti date discipline zahtevaju da su, na primer, izvesne stavke u uzročnom polju naprosto invarijabilne. Na taj način bi bilo izbegnuto da istinitost uzročnih tvrdnji u egzaktnim disciplinama varira na nepoželjan način.

Literatura

- Albert, D. Z. (2000). *Time and Chance*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Ann, W. (2003). Singularism". *Proceedings of the Aristotelian Society* 104 (1): 371-379.
- Anscombe, G. E. M. (1971). *Causality and Determinism*. Cambridge University Press.
- Preštampano u: E. Sosa & M. Tooley (ed.), *Causation*. Oxford Up. pp. 88-104 (1993).
- Aronson, J. (1971). On the Grammar of 'Cause'. *Synthese* 22: 414–30.
- Baldwin, J. (1901). *Dictionary of philosophy and psychology*, New York: The Macmillan Company; London: Macmillan & co., ltd.
- Beebe, H., Hitchcock, C. and Menzies P. (eds) (2009). *The Oxford Handbook of Causation*. Oxford: OUP.
- Bergson, H. (1913). *Time and Free Will: An Essay on the Immediate Data of Consciousness*, authorized translation by F. L. Pogson, London: G. Allen & Co. Ltd.
- Bernstein, S. (2017). Intuitions and the Metaphysics of Causation. In D. Rose and J. Schaffer (ed.), *Advances in Experimental Metaphysics*. London: Bloomsbury Publishing PLC. Citirano na osnovu manuskripta (pretposlednje verzije datog rada) dostupnog na: https://www3.nd.edu/~sbernste/Intuitions_penultimate.pdf
- Bigaj, T. (2012). Causation Without Influence. *Erkenntnis* 76:1–22.
- Boyd, R. (1999a). Homeostasis, species, and higher taxa. In R. Wilson (ed.), *Species: New Interdisciplinary Essays*, 141–185. Cambridge: MIT Press.
- Boyd, R. (1999b). Kinds, complexity and multiple realization: comments on Millikan's 'Historical Kinds and the Special Sciences'. *Philosophical Studies*, 95: 67– 98.
- Broadbent, A. (2012). Causes of causes. *Philosophical Studies* 158 (3): 457-476.
- Cartwright, N. (1999). *The dappled world*. Cambridge: Cambridge University Press.
- (2002). Causation: What Can Be the Use of It. Lecture delivered at University of Nottingham Philosophy Department, April 2002.
- (2004). Causation: One Word, Many Things. *Philosophy of Science*, 71 (5), 805–820.
- (2007). *Hunting Causes and Using Them: Approaches in Philosophy and Economics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- (2010). Hunting Causes and Using Them: Approaches in Philosophy and Economics – Summary. *Analysis*, 70 (2), pp.307-310.
- Casini, L. (2012). Causation: Many Words, One Thing? *Theoria* 74, pp. 203-219.
- Chang, W. (2009). Connecting counterfactual and physical causation. In *Proceedings of the 31th annual conference of the cognitive science society* (pp. 1983–1987). Austin, TX: Cognitive Science Society
- Coady, D. (2004). Preempting Preemption. In Collins, J. et al. (2004), pp. 325–39.
- Corry, R. (2006). Causal Realism and the Laws of Nature. *Philosophy of Science*, 73 (3), pp. 261-276
- Collins, J. (2000). Preemptive Prevention. *The Journal of Philosophy*, 97 (4), Special Issue: Causation, pp. 223–34. Reprint in Collins, J. et al. (2004).
- Collins, J., Hall, N. and Paul, L. A. (eds) (2004). *Causation and Counterfactuals*, Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- De Vreese, L. (2010). Disentangling Causal Pluralism. In R. Vanderbeeken and B. D'Hooghe, *Worldviews, Science and Us*, ed., Singapore: World Scientific. pp. 207–223.
- Danks, D. (2017). Singular Causation. In M. R. Waldmann, *Oxford Handbook of Causal Reasoning*, ed., Oxford: OUP.
- Đorđević, V. and Ostojić, J. (2015). Transition Periods and Miracles. *Belgrade Philosophical Annual* Vol. 28, pp. 89–112.
- Đorđjević, V. (2013). Similarity and cotenability. *Synthese* 190 (4): 681-691.

- Dowe, P. (1992). Wesley Salmon's Process Theory of Causality and the Conserved Quantity Theory. *Philosophy of Science* 59: 195-216.
- (1995). Causality and Conserved Quantities: A Reply to Salmon. *Philosophy of Science* 62: 321-333.
- (1999). Good Connections: Causation and Causal Processes. In H. Sankey (Ed.), *Causation and Laws of Nature*, Dordrecht: Kluwer, pp. 247-63.
- (2000a). Is Causation Influence? *Neobjavljen manuskript*, dostupno na: http://fitelson.org/269/Dowe_ICI.pdf
- (2000b). *Physical causation*. New York: Cambridge University Press.
- (2001). A Counterfactual Theory of Prevention and 'Causation' by Omission". *Australasian Journal of Philosophy*, 79: 216-26.
- (2004). Causes are Physically Connected to their Effects: Why Preventers and Omissions are Not Causes. In C. R. Hitchcock (ed.) *Contemporary Debates in Philosophy of Science*. pp. 189-196.
- (2007) Causal Processes. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.), dostupno na: <https://stanford.library.sydney.edu.au/archives/sum2010/entries/causation-process/>
- Eagle, A. (2007). Pragmatic Causation". In H. Price & R. Corry (eds.), *Causation, Physics, and the Constitution of Reality: Russell's Republic Revisited*. Oxford: OUP.
- Ehring, D. (1997). *Causation and Persistence: A Theory of Causation*. Oxford: OUP.
- Elga, A. (2000). Statistical Mechanics and the Asymmetry of Counterfactual Dependence. *Philosophy of Science suppl.* 68, pp. 313–24.
- Esfeld, M. (2012). Causal Realism. In D. Dieks et al. *Probabilities, Laws, and Structures*, Vol. 3. Dordrecht: Springer. pp. 157–68.
- Fair, D. (1979). Causation and the Flow of Energy. *Erkenntnis* 14: 219–250.
- Frankfurt, H. (1969). Alternate possibilities and moral responsibility. *Journal of Philosophy* 66 (23): 829–39.
- Gerring, J. (2005). Causation: A unified framework for the social sciences". *Journal of Theoretical Politics* 17 (2): 168-98.
- Gibb, S. C. (2013). Mental Causation and Double Prevention. in S. C. Gibb, E. J. Lowe, and R. D. Ingthorsson (eds.) *Mental Causation and Ontology*. Oxford: Oxford University Press.
- (2015a). Defending Dualism. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 115: 131-146.
- (2015b). The Causal Closure Principle. *Philosophical Quarterly*, 65.261: 626-647.
- Godfrey-Smith, P. (2009). Causal Pluralism. In: H. Beebe, C. Hitchcock and P. Menzies, ed., *Oxford Handbook of Causation*. Oxford: Oxford University Press. pp.326-336.
- Hall, N. (2004a). The Intrinsic Character of Causation. In D. W. Zimmerman (ed.), *Oxford Studies in Metaphysics* 1: 255-300.
- (2004b). Two concepts of causation. u J. Collins et al, (ed.) 2004, 225-276.
- (2006). Philosophy of causation: blind alleys exposed; promising directions highlighted. *Philosophy Compass*, 1 (1), 86-94.
- Halpern, J. Y. & Hitchcock, C. (2015). Graded Causation and Defaults. *The British Journal for the Philosophy of Science*, 66 (2): 413–457.
- Healey, R. (1994). Nonseparable processes and causal explanation. *Studies in History and Philosophy of Science* 25 (3): 337-374.
- Henne, P., Pinillos, A. & De Brigard F. (2017). Cause by Omission and Norm: Not Watering Plants. *Australasian Journal of Philosophy*, 95 (2): 270–83.
- Hitchcock, C. & J. Knobe (2009). Cause and Norm. *The Journal of Philosophy* 106 (11): 587–612.
- Hitchcock, C. (2007). How to be a causal pluralist. In P.K. Machamer and G. Wolters, ed., *Thinking About Causes*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press. pp.200-221
- Hume, D. (2008). *Enquiry Concerning Human Understanding*. u redakciji Džonatana Beneta (Jonathan Bennett) dostupno na: www.earlymoderntexts.com.

- Illari P., Russo F., and Williamson J. (eds) (2011). *Causality in the Sciences*, Oxford: OUP.
- Jovanović, Z. M. (2018). Uzročni dualizam: stari problem za novu teoriju. *NISUN* 7, Tom II, 11–23.
- Kment, B. (2010). Causation: Determination and difference-making. *Noûs* 44 (1): 80–111.
- Kvart, I. (2001). Lewis's 'causation as influence'. *Australasian Journal of Philosophy* 79 (3), 409–421.
- Laudan, L. (1981). A Confutation of Convergent Realism. *Philosophy of Science*, 48: 19–48.
- Lewis, D. (1973a). *Counterfactuals*. Oxford: Blackwell.
- (1973b). Causation. *Journal of Philosophy* 70: 556–67.
- (1979a). Counterfactual Dependence and Time's Arrow. *Noûs* 13: 455–76.
- (1979b). Scorekeeping in a language game. *Journal of Philosophical Logic* 8 (1): 339–59.
- (1986a). *Philosophical Papers II*. Oxford: Oxford University Press.
- (1986b). Events. In Lewis (1986a).
- (1986c). Postscripts to 'Causation'. In Lewis (1986a).
- (1986d). Causal Explanation. In Lewis (1986a).
- (1996). Elusive Knowledge. *Australasian Journal of Philosophy* 74 (4): 549 – 567.
- (2000). Causation as Influence. *Journal of Philosophy* 97/4: 182–97.
- (2004). Causation as Influence. (Extended version) In J. Collins, N. Hall and L. Paul (2004).
- (2004b). Void and Object. In J. Collins, N. Hall and L. Paul (2004).
- Lombrozo, T. (2010). Causal-explanatory pluralism: How intentions, functions, and mechanisms influence causal ascriptions. *Cognitive Psychology*, 61, 303–332.
- Longworth, F. (2010). Cartwright's causal pluralism: A critique and an alternative. *Analysis* 70 (2): 310–318.
- Mackie, J. L. (1965). Causes and Conditions. *American Philosophical Quarterly* 2: 245–264.
- Mackie, J. L. (1974). *The Cement of the Universe*, Oxford: OUP.
- Maslen, C. (2004). Degrees of Influence. *Australasian Journal of Philosophy* 82 (4): 577–594.
- McDermott M. (1995). Lewis on causal dependence. *Australasian Journal of Philosophy* 73 (1): 129–139.
- McDermott M. (2002). Causation: Influence versus Sufficiency. *The Journal of Philosophy* 99 (2): 84–101.
- Menzies, P. (2004). Difference-making in Context. In J. Collins, N. Hall, and L.A. Paul, (ed.) *Causation and Counterfactuals*, Cambridge: The MIT Press: 139–80.
- Menzies, P. (2007). Causation in context. In H. Price & R. Corry (eds.), *Causation, Physics, and the Constitution of Reality: Russell's Republic Revisited*. Oxford University Press, pp. 191–223.
- Mill, J. S. (1882). *A System of Logic, Ratiocinative and Inductive*, New York: Harper & Brothers Publishers.
- Mumford, S. & Anjum, R. L. (2009). Double prevention and powers. *Journal of Critical Realism* 8 (3): 277–93.
- Noordhof, P. (2001). In Defence of Influence. *Analysis* 61 (4): 323–7.
- Norton, J. D. (2007). Causation as folk science. In H. Price & R. Corry (eds.), *Causation, Physics, and the Constitution of Reality: Russell's Republic Revisited*. Oxford University Press. pp. 11–44.
- Nute, D. & Cross C. B. (2001). Conditional Logic. In: D. M. Gabbay & F. Guentner (eds) *Handbook of Philosophical Logic*. vol 4. Dordrecht: Springer,
- Pap, A. (1952). Philosophical Analysis, Translation Schemas, and the Regularity Theory of Causation. *Journal of Philosophy* 49: 657–66.
- Paul, L. (2004). Aspect Causation. In Collins, Hall, and Paul (2004), pp. 205–24.
- (2009). Counterfactual Theories. In Beebe, H. et al. 2009, pp. 158–84.
- and Hall, N. (2013). *Causation: A User's Guide*. Oxford: Oxford University Press.

- Plato (1997). *Defence of Socrates; Euthyphro; Crito*. translation D. Gallop, Oxford: OUP.
- Psillos, S. (2009). Regularity Theories. In Beebe, H. et al. (2009).
- Psillos, S. (2010). Causal Pluralism. In R. Vanderbeeken and B. D'Hooghe (eds) *Worldviews, Science and Us: Studies of Analytical Metaphysics*, Singapore: WSP. pp. 131–51; Ovde citirano prema autorskom manuskriptu, dostupnom na: <http://users.uoa.gr/~psillos/PapersI/26-Causal%20Pluralism.pdf>
- Pundik, A. (2006). Can One Deny Both Causation by Omission and Causal Pluralism? The Case of Legal Causation. *SSRN* <https://ssrn.com/abstract=942634> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.942634>
- Russell, B. (1913). On the Notion of Cause. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 13: 1–26.
- Reiss, J. (2009). Causation in the Social Sciences. Evidence, Inference, and Purpose. *Philosophy of the Social Sciences* 39: 20–40.
- Reiss, J. (2011). Third Time's a Charm: Causation, Science and Wittgensteinian Pluralism. In Illari, P. et al. (2011). pp. 907–927.
- Russo, F. (2006). The rationale of variation in methodological and evidential pluralism. *Philosophica* 77 (1): 97-123.
- Russo, F., and Williamson J. (2007). Interpreting causality in the health sciences. *International Studies in the Philosophy of Science* 21 (2): 157-70.
- Salmon, W. (1984). *Scientific Explanation and the Causal Structure of the World*. Princeton: Princeton University Press.
- Schaffer, J. (2001). Causation, influence, and effluence. *Analysis*, 61.1: 11–19.
- Schaffer, J. (2000). Causation by Disconnection. *Philosophy of Science*, Vol. 67 (2): 285-300.
- Searle, J. R. (1958). Proper Names. *Mind*, 67 (266): 166-173
- Skyrms, B. (1984). EPR: Lessons for Metaphysics. In P. French, T. Uehling, and H. Wettstein, *Midwest Studies in Philosophy*. Minneapolis: University of Minnesota Press, pp. 245–55.
- Sosa, E. & Tooley, M. (eds.) (1993). *Causation*. Oxford University Press.
- Stalnaker, R. (1968). A Theory of Conditionals. In N. Rescher (ed.), *Studies in Logical Theory (American Philosophical Quarterly Monographs 2)*. Oxford: Blackwell. pp. 98-112.
- Strevens, M. (2013). Causality Reunited. *Erkenntnis* 78 (2): 299-320.
- Suppes, P. (1970). *A Probabilistic Theory of Causality*. Amsterdam: North-Holland.
- Tiehen, J. (2019). Causation in Physics, Causation in Physicalism. *Neobjavljeni manuskript* dostupan na: <https://philpapers.org/go.pl?id=TIECIP&u=https%3A%2F%2Fphilpapers.org%2Farchive%2FTIECIP.docx>
- Thomson, J. (2003): Causation: Omissions, *Philosophy and Phenomenological Research* 66, 81–103.
- Venn, J. (1889). *The Principles of Empirical or Inductive Logic*. London: MacMillan.
- Walsh, C. R., & Sloman, S. A. (2005). The meaning of cause and prevent: The role of causal mechanism. In B. G. Bara, L. Barsalou, & M. Bucciarelli (Eds.), *Proceedings of the 27th annual conference of the cognitive science society* (pp. 2331–2336). Mahwah, NJ: LEA.
- Weber, E. (2010). Causal Methodology. A Comment on Nancy Cartwright's Hunting Causes and Using Them. *Analysis*, 70 (2): 318-325.
- Weber, M. (2017). How objective are biological functions? *Synthese* 194 (12): 4741-4755.
- Williams, B. (1985). *Ethics and the limits of philosophy*. Abingdon: Routledge.
- Williams, M. (2001). *Problems of Knowledge*. Oxford: OUP.
- Williams, M. (2004). Knowledge, Reflection and Sceptical Hypotheses. *Erkenntnis* 61: 313–43.
- Williamson, J. (2006). Causal Pluralism versus Epistemic Causality. *Philosophica* 77 (1). pp. 69-96.
- Williamson, T. (2005). Contextualism, subject-sensitive invariantism and knowledge of knowledge. *The Philosophical Quarterly*, 55 (219), 213-235.

Wolf, P. (2014). Causal Pluralism and Force Dynamics. In B. Copley and F. Martin, ed., *Causation in Grammatical Structure*, Oxford: OUP. pp.100-119.

Woodward, J. (2003). *Making Things Happen: A Theory of Causal Explanation*. Oxford: OUP.

Spisak slika

Slika 1: Rano predupređivanje (aktualna situacija)	14
Slika 2: Rano predupređivanje (protivčinjenička situacija)	15
Slika 3: Naddeterminisanost	16
Slika 4: Kasno predupređivanje	17
Slika 5: Dvostruka prevencija	19
Slika 6: Tranzitivnost uticaja i fenomen sužavanja (Lewis 2000: 193)	28
Slika 7: Desiderata za teoriju uzročnog govora	29
Slika 8: Novi protivprimer za teoriju uticaja (PP _{mj}).....	38
Slika 9: Evidencioni pluralizam (uz pojmovni monizam)	48
Slika 10: Inferencijalni uzročni pluralizam (evidencioni pluralizam zajedno sa pojmovnim pluralizmom).....	48
Slika 11: Dvostruka prevencija (vid. sliku 5)	62
Slika 12: Odnos pojmova zavisnosti i proizvođenja	65

Spisak skraćenica

AUG – Svojstvo luisovskog projekta koje se ogleda u njegovoj usmerenosti na analizu uzročnog govora, tj. u značaju intuicija i jezičke prakse za taj projekat.

A₁ i **A₂** – Raselov prvi i drugi argument protiv uzročnog realizma.

H_{pu1} i **H_{pu2}** – Hjumova prva i druga formulacija principa uzročnosti.

K₁ i **K₂** – Raselov prvi i drugi kritički komentar o uzročnosti (iz koji se sastoji **A₁**).

LIT (teze) – Tvrdnje (koje uzima u obzir Ned Hol) prema kojima je uzročnost lokalna, intrinzična i tranzitivna relacija.

LP – Luisovski projekat, tj. program uzročne analize čije su osnovne odlike identične sa pretpostavkama i metodološkim karakteristikama Luisovih protivčinjeničkih analiza uzročnosti.

L_{kz} – Definicija kvazizavisnosti iz novije verzije Luisove prve teorije uzročnosti.

L_u – Definicija uzročnosti u Luisovoj prvoj protivčinjeničkoj teoriji uzročnosti.

L_{u*} – Definicija uzročnosti u novijoj verziji Luisovoj prvoj protivčinjeničkoj teoriji uzročnosti.

L_{u}** – Definicija uzročnosti u Luisovoj novijoj teoriji, teoriji uticaja.

L_{u1} – Prvo (provizorno) luisovsko određenje uzročnosti.

L_{ut} – Definicija uticaja u Luisovoj novijoj teoriji, teoriji uticaja.

L_{uz} – Definicija uzročne zavisnosti u Luisovoj prvoj protivčinjeničkoj teoriji uzročnosti.

PP_{ik} – Protivprimer za teoriju uticaja koji je ponudio Igal Kwart.

PP_{js} – Protivprimer za teoriju uticaja koji je ponudio Džonatan Šafer.

PP_{mj} – Novi protivprimer za teoriju uticaja.

PP_{nh} – Protivprimer za teoriju uticaja koji je ponudio Ned Hol.

PP_{tb} – Protivprimer za teoriju uticaja koji je ponudio Tomaš Bigaj.

R_{pu} – Raselova formulacija principa uzročnosti.

RP – Realističke pretpostavka luisovskog projekta

SOP – Striktno ontološki projekat uzročne analize.

Š_{ut} – Šaferova (pre)formulacija Luisovog određenja uticaja.

Biografija autora

Milan Jovanović rođen je 1985. godine u Vranju. Studije filozofije počeo je da pohađa 2004. godine na Filozofskom fakultetu u Nišu, gde je 2009. godine diplomirao sa prosečnom ocenom 9,91 i ocenom 10 na diplomskom radu iz filozofije nauke. Iste godine upisao je doktorske akademske studije na Filozofskom fakultetu u Beogradu, gde je položio sve ispite sa prosečnom ocenom 10.

Za vreme doktorskih studija, Jovanović je bio stipendista (i angažovan na projektima) Ministarstva nauke i tehnološkog razvoja. Učestovao je na brojnim domaćim i inostranim konferencijama i objavio je više naučnih radova i stručnih prevoda.

Milan Jovanović je radio kao nastavnik filozofije i logike u Gimnaziji „Bora Stanković“ u Vranju u trajanju od dve godine, a od akademske 2016/17 zapošljen je na Filozofskom fakultetu u Nišu, kao asistent na Departmanu za filozofiju.

Pored teorije uzročnosti njegova interesovanja su vezana za epistemologiju, filozofiju jezika i logiku.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора _____ Милан Јовановић _____

Број индекса _____ OF 17-201 _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом:

Узрочност, кондиционали и плурализам

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора _____ Милан Јовановић _____

Број индекса _____ OF 17-201 _____

Студијски програм _____ Филозофија _____

Наслов рада _____ Узрочност, кондиционали и плурализам _____

Ментор проф. др Миљана Милојевић, ванредни професор Филозофског факултета
Универзитета у Београду

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Узрочност, кондиционали и плурализам

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)

2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)

5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)

6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.